

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Μετά την αλβανική διακήρυξη της ανεξαρτησίας το 1912 το θέμα της διαιρέσεως της γης ανάμεσα στην Αλβανία και την Ελλάδα λύθηκε με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας. Όσον αφορά το αυτονομιστικό κίνημα της Βορείου Ηπείρου, με το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας, τον Μάιο του 1914, αναγνωρίστηκε η αυτονομία της Βορείου Ηπείρου μαζί με μια σειρά δικαιωμάτων για τον τοπικό πληθυσμό (διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία, ελεύθερη άσκηση θρησκευτικής λατρείας κ.ά.).

Το 1939 πραγματοποιήθηκε η ιταλική εισβολή στην Αλβανία, στην οποία δεν εκδηλώθηκε ουσιαστική διάθεση μαζικής αντίδρασης. Στην επίθεση εναντίον της Ελλάδας, τον Οκτώβριο του 1940, στο πλάι του ιταλικού στρατού πολέμησαν συνολικά 19.039 Αλβανοί στρατιώτες, ενώ όλοι οι νομοί της Νότιας Αλβανίας κηρύχθηκαν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Ελλάδα.

Στις 24 Μαΐου 1944 ο Εμβέρ Χότζα εκλέγεται επικεφαλής του Αντιφασιστικού Εθνικού Απελευθερωτικού Συμβουλίου από το Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας και στις 28 Νοεμβρίου της ίδιας χρονιάς οι κομμουνιστές εισβάλλουν στα Τίρανα. Αρχίζει η μακροχρόνια περίοδος διακυβέρνησης του Χότζα.

Αμέσως μόλις ανέλαβε την εξουσία, ο Χότζα έθεσε σε εφαρμογή το σχέδιο εξόντωσης του Ελληνισμού, που κλιμακώθηκε με δολοφονίες, εκτελέσεις και εκτοπισμούς από περιοχές με αμιγώς ελληνικό πληθυσμό στη βόρεια Αλβανία, αλλά και την επιβολή άθλιων συνθηκών διαβίωσης στη Βόρεια Ήπειρο. Στο στόχαστρο τέθηκαν και οι θρησκευτικές ελευθερίες: το 1946 καταργήθηκε από τα σχολεία το μάθημα των θρησκευτικών, ιερείς άρχισαν να απομακρύνονται ως “αντιφρονούντες”, ενώ το 1949 όλα τα ιδρύματα –εκπαιδευτικά και μη– που ανήκαν σε θρησκευτική κοινότητα περιήλθαν στο κράτος χωρίς καμία αποζημίωση.

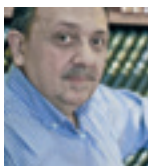
Περί τα τέλη του 1970, η ελληνική κυβέρνηση προέβη σε στοχευμένες βολιδοσκοπήσεις για την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων με την Αλβανία με βάση το status quo.

Η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων το 1971 έγινε χωρίς ενθουσιασμό και χωρίς να επιλυθούν τα ακανθώδη ζητήματα. Καταλύτης για την αλλαγή της αλβανικής εξωτερικής πολιτικής που οδήγησε στην αποκατάσταση των σχέσεων με την Ελλάδα αλλά και με τη Γιουγκοσλαβία το 1971 ήταν η σοβιετική επέμβαση στη Τσεχοσλοβακία, που είχε θεωρηθεί απειλή από τους Αλβανούς ηγέτες.

Μετά τη διακοπή των σχέσεων με την Κίνα το 1978, η Ελλάδα ήταν πλέον η μοναδική πύλη της Αλβανίας προς τον έξω κόσμο. Στις 28 Αυγούστου 1987 η ελληνική κυβέρνηση αποχαράκτηρισε την Αλβανία ως εκθρικό κράτος, ανοίγοντας τον δρόμο για την ταχύτερη πρόοδο και ανάπτυξη των σχέσεων.

Η στυγνή σταλινική δικτατορία που επέβαλε ο Χότζα από τον Νοέμβριο του 1944 έως τον θάνατό του, τον Απρίλιο του 1985, συνεχίστηκε από τον διάδοχό του, Ραμίζ Αλία, μέχρι την ανατροπή του τελευταίου, το 1990.

Η κατάρρευση του καθεστώτος, το 1991, άφησε έναν λαό φοβισμένο και αποπροσανατολισμένο, έπειτα από δεκαετίες ζόφου και απηνών διώξεων, μια οικονομία αντίστοιχη με τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, μια διαλυμένη κοινωνία βυθισμένη σε ακραία φτώχεια και μια ανάπηρη, έως σήμερα, δημοκρατία.

Διονύσιος Ν. Μουσμούτης
Εκδότης - Διευθυντής

- 6 Χρυσόβουλλα των βυζαντινών αυτοκρατόρων
με αποδέκτες τη Βενετία και τη Γένοβα
των ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΧΒΑΛΚΟΒ και ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΓΡΑΤΣΕΒΣΚΙΗ
- 18 Μερκούριος-Μαυρίκιος Μπούας: ο φοβερός κοντοτιέρος
του ΓΙΩΡΓΟΥ Ν. ΜΟΥΣΤΑΪΡΑ
- ΑΠΙΕΡΩΜΑ** Η ΑΛΒΑΝΙΑ ΤΟΥ ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δ. Ν. ΓΕΡΑΚΗΣ
- 30 Ελλάδα και Αλβανία. Μια πολυκύμαντη σχέση
του ΑΝΔΡΕΑ ΣΤΕΡΓΙΟΥ
- 41 Ενβέρ Χότζα: 1944-1985. 41 χρόνια η Αλβανία
«στο κόκκινο». Το χρονικό του καθεστώτος
των ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΚΑΙ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ
- 71 Η «Τοιχογραφία της Νηοπομπής»
του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

6

86

112

- 86 Στα ίχνη της Μάχης της Κρήτης
του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ
- 95 Η αναπηρία του Γιόζεφ Γκαίμπελς
Μια αμφιλεγόμενη κλινική περίπτωση
με πολιτικές προεκτάσεις
του ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ
- 112 Η (ξεχασμένη) απόπειρα δολοφονίας
κατά του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου
του ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟΥ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

- 120 Το Χθες ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ
- 122 Επικαιρότητα & ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ
- 124 Βιβλία & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ
- 127 Σταυρόλεξο & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ειρήνη Ι. Πουρνάρα (1968)

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ | ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ Μ.Ι.Κ.Ε.

Επιδάουρου 5, 182 33 Άγιος Ιωάννης Ρέντης Αττικής

ΤΗΛΕΦΩΝΟ: +30 210 49.13.502 | FAX: +30 210 49.03.949 | EMAIL: info@istoria.gr

ΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΤΟΠΟΣ: www.istoria.gr | ISSN 1107-0285 | ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ: 233712

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμouτίης | dmousmoutis@istoria.gr

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Ο Ενβέρ Χότζα μετά την έγκριση του νέου αλβανικού συντάγματος (Τίρανα, 28 Δεκεμβρίου 1976).

Οι συνεργάτες - συγγραφείς φέρουν την ευθύνη των κειμένων τους. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του περιοδικού με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CCPL δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons (Creative Commons Public License/CC-by-sa), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/licenses/by/2.5/legalcode. Η σειρά με την οποία εμφανίζονται οι φωτογραφίες βγαίνει από αριστερά προς τα δεξιά και από πάνω προς τα κάτω.

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Σπυρίδων Πλουμίδης

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΥΛΗΣ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΩΝ:

Μαρία Σαμπατακάκη

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Νίκος Βατόπουλος

ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, αντεισαγγελέας Εφετών, δ.ν.΄

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρου΄

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος Καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας΄

Νίκος Καραπιδάκης, Καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο΄

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια

Γενικών Αρχείων του Κράτους΄

Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια

Καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και

Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου΄

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής Καθηγητής

Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας,

Πανεπιστήμιο Κύπρου΄

Σπυρίδων Πλουμίδης, Επίκουρος Καθηγητής

Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας,

Πανεπιστήμιο Αθηνών΄

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών

στο Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεότερου

Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών΄

Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής Καθηγητής

Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής,

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Ελένη Βαλεριάνου | evalerianou@istoria.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

tmoschoroulou@istoria.gr

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

info@istoria.gr

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Νίκος Λεοντάρας

ΤΗΛ. +30 210 49.13.502 | FAX 210 49.03.949

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα

ΤΗΛ. +30 210 36.11.880, +30 210 36.23.993

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ΕΚΠΤΩΣΗ 25%
- ΣΤΑΘΕΡΗ ΤΙΜΗ
ΓΙΑ 1 ΧΡΟΝΟ
- ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ
Η "ΙΣΤΟΡΙΑ" ΣΠΙΤΙΣΑΣ

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ &
ΕΝΤΥΠΗ + ΨΗΦΙΑΚΗ

	ΕΤΗΣΙΑ	6ΜΗΝΗ
ΕΛΛΑΔΑ	50 €	25
ΚΥΠΡΟΣ	90 €	45
ΕΥΡΩΠΗ	100 €	50
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	110 €	55

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ και τα ταχυδρομικά έξοδα
Για κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση δικαιούστε δωρεάν ψηφιακή εγγραφή

ΨΗΦΙΑΚΗ 35€

Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

EMAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502 | 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

Επιθυμώ να εγγραφώ συνδρομητής
από το τεύχος του μηνός .....

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
 ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ
ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ .....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ .....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
 ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ
ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ .....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ .....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

- Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ - ΑΡ. ΛΟΓ.: 190 004 88528
IBAN: GR36 0110 1900 0000 1900 0488 528
ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ - ΑΡ. ΛΟΓ.: 5034 092163 075
IBAN: GR23 0172 0340 0050 3409 2163 075
- Στον δικτυακό τόπο της "ΙΣΤΟΡΙΑΣ"
Με χρήση κάρτας μέσω Τράπεζας Πειραιώς ή PayPal
- Μέσω πιστωτικής κάρτας
Παρακαλούμε επικοινωνήστε μαζί μας
- Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή
ή πληρωμή στα γραφεία μας

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΜΕ ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ ΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΓΕΝΟΒΑ

Μετάβαση από ένα σιγίλλιο
σε μια ισότιμη διεθνή συνθήκη;

ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΧΒΑΛΚΟΒ και ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΓΡΑΤΣΕΒΣΚΙΙ

Το θέμα της μελέτης είναι δύο έγγραφα: μια πράξη του Δόγη και της κυβέρνησης της Βενετίας, με την οποία δόθηκε στους πρεσβευτές Τζάκομο Ντολφίν και Τζάκομο Κονταρίνι η εξουσία να διαπραγματευτούν και να συνάψουν συνθήκη ειρήνης με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο στις 12 Μαρτίου 1265, και η σύμβαση που ο αυτοκράτορας συνήψε με αυτούς τους πρεσβευτές στις 18 Ιουνίου 1265. Αυτές οι πράξεις αποτελούν μέρος ενός συνόλου εγγράφων που αφορούν τη σχέση της Βενετικής Δημοκρατίας με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.¹

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ των Βενετών και των Γενουατών στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας ήταν γεγονός που επηρέασε βαθιά την πολιτική κατάσταση κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Σημαντικό μέρος αυτής της διαδικασίας ήταν η εντατικοποίηση των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και των ιταλικών εμπορικών ναυτικών δημοκρατιών, εντατικοποίηση η οποία αποτελούσε πτυχή των αλληλεπιδράσεων του Βυζαντίου με τον έξω κόσμο και η οποία εντέλει έδωσε στους Βενετούς και τους Γενουάτες τη δυνατότητα να εγκαταστήσουν αποικίες

τους στην ακτή της Μαύρης Θάλασσας. Υπό αυτό το πρίσμα είναι απαραίτητο να εξεταστούν τα έγγραφα με τα οποία το Βυζάντιο ανέπτυξε επαφές με άλλες πολιτικές οντότητες (ιδίως της Δυτικής Ευρώπης) και επίσης να ελεγχθεί εάν αυτές επηρεάστηκαν λόγω της αλλαγής της πολιτικής κατάστασης. Μήπως στα χρυσόβουλλα, τα βυζαντινά διπλωματικά έγγραφα, αντικατοπτρίζονται οι πραγματικές αλλαγές στις διεθνείς σχέσεις και η αποδυνάμωση της διεθνούς σημασίας της αυτοκρατορίας;

Το πολιτικό πλαίσιο του προβλήματος είναι το εξής: μετά την ανάκτηση της

Χάρτης της Κωνσταντινούπολης από τον Μπουοντελμόντι, 1422.

Η Βενετία τον 14ο αιώνα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Απεικόνιση της Γένοβας το 1481 από τον Κριστόφορο ντε Γκράσι (Γένοβα, Ναυτικό Μουσείο).

Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο το 1261 η αποικιακή αυτοκρατορία της Βενετίας έχασε το φυσικό της κέντρο και πιο απομακρυσμένο φυλάκιο της. Η απώλεια της Κωνσταντινούπολης ήταν βαρύ πλήγμα για τη Βενετία, το τέλος όλων όσα οι Βενετοί προσπαθούσαν να σώσουν. Η Γαληνοτάτη Δημοκρατία δεν εγκατέλειψε την ιδέα της ανάκτησης της Κωνσταντινούπολης και της αποκατάστασης της λατινικής κρατικής ενότητας. Η εδραίωση της λατινικής κυριαρχίας στην Κωνσταντινούπολη θα εξυπηρέτούσε τα οικονομικά συμφέροντα της Βενετίας. Ωστόσο, η στρατιωτική και πολιτική κατάσταση κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1260 δεν συνέβαλε στην

υλοποίηση αυτών των σχεδίων. Έτσι, επιχειρήθηκε η σύναψη διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Δημοκρατίας της Βενετίας, που θα επέτρεπε στους Βενετούς να εξασφαλίσουν εγγυήσεις για την παρουσία τους στην Κωνσταντινούπολη.

Η θέση της Βενετίας στην Ανατολική Μεσόγειο είχε επίσης κλονιστεί λόγω της αυξημένης επιρροής των Γενουατών. Η Δημοκρατία της Γένοβας, η οποία προσέφερε σημαντική υποστήριξη στον Μιχαήλ Η΄ κατά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, έλαβε σημαντικά προνόμια το 1261. Η Βενετία αναγκάστηκε να αγωνιστεί για να διατηρήσει τόσο την ακεραιότητα της αποικιακής αυτοκρατορίας

της όσο και την ασφάλεια των εμπορικών οδών προς την Ανατολή. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Δόγης της Βενετικής Δημοκρατίας Ρενιέρο Τζένο άρχισε να αναζητεί τρόπους για να αποκαταστήσει την κυρίαρχη θέση της. Παρά την απειλή της γενονάτικης μονοπώλησης του εμπορίου της Μαύρης Θάλασσας, το κύριο μέλημα της Βενετίας ήταν η εξασφάλιση εγγυήσεων ασφάλειας για τις εκεί κτήσεις της. Έλαβε μάλιστα τη στήριξη του πάπα Ουρβανού Δ' (1261-1264), ο οποίος επέβαλε εμπάργκο στη Γένοβα για τη βοήθεια που παρείχε στον Μιχαήλ Παλαιολόγο. Την ίδια στιγμή, βέβαια, η κυβέρνηση της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου αποφάσισε να ομαλοποιήσει τις σχέσεις με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα.

Σύντομα ο Μιχαήλ Η' αρνήθηκε τη βοήθεια των Γενοואτών και έστειλε τα πλοία τους πίσω. Μετά από αυτό ο πάπας Ουρβανός Δ' ήρε το εμπάργκο που είχε επιβάλει στη Γένοβα. Οι σχέσεις μεταξύ Μιχαήλ Η' και Γενοואτών διαταράχθηκαν περαιτέρω και από την αποκάλυψη μιας συνωμοσίας με στόχο την επιστροφή της Κωνσταντινούπολης στους καθολικούς.

Ο Γενοβέζος *podestà* παραδέχτηκε μάλιστα τη συμμετοχή του. Αποτέλεσμα ήταν οι Γενοואτές να εκδιωχθούν από την Κωνσταντινούπολη, αν και η βυζαντινή-γενοואτική συνθήκη δεν τερματίστηκε και δεν ακυρώθηκε. Σε σχέση με την αποστασιοποίηση του Βυζαντίου από την πολιτική υπέρ των Γενοואτών, ο Μιχαήλ Η' ενδιαφέρθηκε να δημιουργήσει επαφές με τους Βενετούς.

Παρά το γεγονός ότι ο Μιχαήλ Η' διεξήγαγε μια πολύ δυναμική εξωτερική πολιτική, και παρόλο που έστειλε πρεσβευτές στη Ρώμη, τη Γένοβα, στους βαρόνους της Αχαΐας, στη Χρυσή Ορδή και στην Αίγυπτο, η συζήτηση για μια συνθήκη με τη Βενετία ήρθε τέσσερα χρόνια μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Από την ενετική πλευρά, το κύριο ενδιαφέρον για την προσέγγιση με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν η εγγύηση των εμπορικών προνομίων της Δημοκρατίας, ενώ από βυζαντινής πλευράς η πρόθεση ήταν να αποτραπεί η πιθανότητα ένταξης της Βενετίας σε εχθρικό συνασπισμό.

Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν το φθινόπωρο του 1264 και ήταν μακρές και

Ασημένιο νόμισμα του Δόγη Ρενιέρο Τζένο.

δύσκολες. Οι Βενετοί ζήτησαν, πρώτον, να μην αναγνωρίσουν τον τίτλο του Ρωμαίου αυτοκράτορα για τον Μιχαήλ Η΄ και, δεύτερον, δεσμεύτηκαν να μη συμμετάσχουν στη σταυροφορία εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Επιπλέον, ζήτησαν από το Βυζάντιο την παύση των εκθροπραξιών εναντίον της Βενετίας. Από τη μεριά του, ο Μιχαήλ Η΄ το 1265 έστειλε έναν αποφυλακισθέντα Βενετό, τον Ενρίκο Τρεβιζάνο, σε μυστική επιστολή στον Δόγη της Βενετίας. Με τη σειρά του ο Δόγης Ρενιέρο Τζένο απάντησε στον αυτοκράτορα, και έπειτα έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη οι πρεσβευτές Τζάκομο Ντολφίν και Τζάκομο Κονταρίνι. Στις 18 Ιουνίου 1265, υποβλήθηκε προς έγκριση στον Δόγη και στα Δουκικά Συμβούλια της πόλης ένα προσχέδιο συνθήκης με την αυτοκρατορία.

Η συνθήκη όριζε ότι ο αυτοκράτορας εγγυόταν για τα εμπορικά προνόμια των Βενετών. Επιπλέον, δόθηκε σ' αυτούς γη στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες πόλεις του Βυζαντίου (Θεσσαλονίκη, Σμύρνη κ.α.). Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ αναγνώρισε το δικαίωμα της Δημοκρατίας της Βενετίας σε όλες τις κτήσεις της Κρήτη, στην Πελοπόννησο και στην Εύβοια. Οι υπήκοοι της Δημοκρατίας της Βενετίας θα περιέρχονταν υπό τη δικαιοδοσία του

Βενετιάνου βάλιου και επίσης αποκτούσαν το δικαίωμα να εγκατασταθούν σε οποιοδήποτε τμήμα της βυζαντινής ακτής της Μαύρης Θάλασσας επιθυμούσαν. Ο Μιχαήλ Η΄ υποσχέθηκε να εκδώσει όλους τους Γενουάτες από τα εδάφη της αυτοκρατορίας, ενώ έχανε το δικαίωμα να συνάψει συμφωνίες μαζί τους χωρίς τη συναίνεση της Βενετίας. Ταυτόχρονα, ο Μιχαήλ Η΄ επιφυλασσόταν του δικαιώματος να διεξάγει στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των Λατινών βαρόνων καθώς και να κάνει χρήση της βενετικής αποικίας του Armiro για τον σκοπό αυτόν. Οι Βενετοί εγγυήθηκαν ακόμα ότι δεν θα συμμετάσχουν στους πολέμους εναντίον του Βυζαντίου, δεσμεύτηκαν μάλιστα να υπερασπιστούν την Κωνσταντινούπολη, ακόμη και αν η απειλή προερχόταν από κράτος φιλικό προς τη Δημοκρατία της Βενετίας. Τέλος, οι νησιωτικές αποικίες του Αιγαίου, οι οποίες δεν βρίσκονταν υπό τον άμεσο έλεγχο της Βενετίας, έπρεπε να επιστραφούν στον αυτοκράτορα βάσει αυτής της συνθήκης.

Παρά τους γενναιόδωρους όρους που πρότεινε ο Μιχαήλ Η΄, η συνθήκη δεν έγινε δεκτή από τον Δόγη και τα Ενετικά Συμβούλια. Μάλιστα, σε αντίθεση με τις οδηγίες που δόθηκαν στους δύο διπλω-

μάτες από τη Δημοκρατία, οι απεσταλμένοι πήραν την πρωτοβουλία να προσφέρουν αιώνια ειρήνη στον αυτοκράτορα. Και αν και η Δημοκρατία της Βενετίας επιθυμούσε την ειρήνη αυτή με τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, δεν ήθελε να δεσμευτεί ως προς τη διάρκειά της για να μη βλάψει τα συμφέροντά της στην αυτοκρατορία. Μπορούμε να πούμε ότι οι Βενετοί απεσταλμένοι υπερέβησαν την εξουσία τους. Ίσως αυτό συνέβη κάτω από την πίεση του αυτοκράτορα. Σε κάθε περίπτωση πάντως, μετά την επιστροφή του Τζάκομο Ντολφίν και του Τζάκομο Κονταρίνι στη Βενετία, ο Δόγης και το Μεγάλο Συμβούλιο της Βενετίας αρνήθηκαν να επικυρώσουν τη συνθήκη.

Πρέπει να διευκρινιστούν ορισμένες έννοιες που σχετίζονται άμεσα με τη βυζαντινή διπλωματία. Αναφερόμαστε κυρίως στα διπλωματικά έγγραφα. Ένα από αυτά τα έγγραφα είναι το *χρυσόβουλλο*. Το χρυσόβουλλο ήταν ένας ειδικός τύπος

εγγράφου που εκδιδόταν μόνο από το γραφείο του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Με τη βοήθεια αυτού του εγγράφου οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες συνομολογούσαν διεθνείς συνθήκες και επηρέαζαν διεθνείς σχέσεις. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από πολλές απόψεις ένωσε τα χαρακτηριστικά του ρωμαϊκού (κοινωνικοί θεσμοί, νόμοι, κρατική οργάνωση) και του ελληνικού (επιστήμες, γράμματα) πολιτισμού· ήταν το ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που συνέχισε να υφίσταται, με αποτέλεσμα οι Βυζαντινοί να θεωρούνται οι *Ρωμαῖοι*. Με βάση αυτή την αντίληψη χτίστηκε η εξωτερική τους πολιτική και καθορίστηκε η στάση τους απέναντι τους εξωτερικούς τους γείτονες. Για παράδειγμα, όλοι οι βαρβαρικοί λαοί που ζούσαν στην αυτοκρατορία (Αρμένιοι, Γεωργιανοί, Σέρβοι, Κροάτες, Βούλγαροι κ.λπ.) θεωρούνταν υποκείμενα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ο γάμος ενός εκπροσώπου της αυτοκρατορικής δυναστείας με

Οικόσημο της ευγενούς βενετσιάνικης οικογένειας Κονταρίνη. ΔΕΞΙΑ: Απεικόνιση του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου σε χειρόγραφο του 15ου αιώνα (Εθνική Βιβλιοθήκη Ρωσίας).

εκπροσώπους των δυναστειών άλλων κρατών (εκτός των Φράγκων) απαγορεύτηκε επίσης. Στο βιβλίο του *De administrando Imperio – Προς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος θεωρεί την υποταγή και την ταπεινοφροσύνη άλλων εθνών κανόνα στις διεθνείς σχέσεις. Εάν η αυτοκρατορία δημιουργήσει μια «φιλία» με κάποιον, τότε θα της «δίνει ένα δώρο», ενώ ο νέος «φίλος» θα λάβει εγγυήσεις ασφάλειας. Ωστόσο, θα μπορούσε άραγε να υποστηριχθεί ότι η φύση των βυζαντινών επιστολών που παραχωρήθηκαν παρέμεινε αμετάβλητη εδώ και αιώνες; Είναι δυνατόν να πούμε ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία «χορηγούσε φιλία» στα γειτονικά έθνη μέχρι το τέλος των ημερών της;

Τα χρυσόβουλλα ήταν η κύρια μορφή εδραίωσης των διεθνών συνθηκών μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και άλλων κρατών. Ο βυζαντινολόγος Ι. Π. Μεντβέντεβ επισημαίνει σε άρθρο του ότι τα χρυσόβουλλα ήταν σιγίλλια (sigilla) του αυτοκράτορα που παραχωρήθηκαν. Ωστόσο, τα έγγραφα αυτά παρέμειναν αμετάβλητα μέχρι τις τελευταίες ημέρες της ύπαρξης του Βυζαντίου; Σύμφωνα με μερικές μελέτες, αλλαγές έγιναν στη μορφή και στο σχήμα των χρυσόβουλλων: στα σωζόμενα έγγραφα του 11ου αιώνα εμφανίζεται μια πιο λεπτομερής εισαγωγή, η οποία στα έγγραφα των επόμενων αιώνων αντικαταστάθηκε από το σημάδι του σταυρού. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι σε μεταγενέστερα χρυσόβουλλα οι επιλογές για το τελικό μέρος του εγγράφου διαφοροποιούνται όλο και περισσότερο. Αλλά αυτές οι αλλαγές σχετίζονται μόνο με την εικόνα του εγγράφου. Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι, μαζί με αλλαγές στη δομή και τη μορφή του εγγράφου, θα μπορούσαν να επέλθουν αλλαγές στη φύση των διατάξεών του.

Όσον αφορά την πολιτική κατάσταση κατά τον 13ο-15ο αιώνα, μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261 η

Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν ήταν πλέον το κράτος που καθόριζε την κατάσταση των πραγμάτων στην περιοχή, όπως συνέβαινε κατά τους προηγούμενους αιώνες. Ο Σ. Π. Κάρποβ εκφράζει την άποψη ότι το Βυζάντιο κατά τη διάρκεια της βασιλείας της δυναστείας των Παλαιολόγων αναπτύχθηκε μέσα στο πλαίσιο ενός νέου οικονομικού συστήματος που κάλυπτε ολόκληρη τη Μεσόγειο και που δημιουργήθηκε και ελεγχόταν σε μεγάλο βαθμό από τις ιταλικές ναυτιλιακές δημοκρατίες της Βενετίας και της Γένοβας.

Οι διεθνείς σχέσεις τον 13ο-15ο αιώνα ήταν ευμετάβλητες. Ο καθοριστικός παράγοντας ήταν το εμπόριο στην περιοχή της Μεσογείου. Σύμφωνα με την Τζούντι Χέριν, παρά το γεγονός ότι στα ανώτερα στρώματα του βυζαντινού πληθυσμού επικρατούσε μια αρνητική στάση απέναντι στο εμπόριο, ως μια δραστηριότητα ανάξια των ελεύθερων ανθρώπων, αυτό παρέμεινε μία από τις κύριες πηγές εισοδήματος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η φύση των βυζαντινών σχέσεων με τις ιταλικές εμπορικές δημοκρατίες εναλλάσσεται είτε με την εντατικοποίηση της συνεργασίας είτε με την παρακμή της. Αν οι σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Βενετίας είχαν καταρρεύσει, τότε και οι δύο πλευρές επιδίωκαν να τις αποκαταστήσουν το συντομότερο δυνατό. Ως εκ τούτου καταλαβαίνουμε ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τις σχέσεις της με τις ναυτιλιακές εμπορικές δημοκρατίες.

Το ζήτημα του κατά πόσο οι αλλαγές στη μορφή των χρυσόβουλλων αντικατοπτρίζουν τις αλλαγές στο σύστημα των διεθνών σχέσεων εγείρει συζήτηση. Μεταξύ των ερευνητών εκφράζονται ποικίλες απόψεις σχετικά με το αν η φύση του περιεχομένου των χρυσόβουλλων έχει αλλάξει και αν οι αλλαγές συνδέονται με τη σταδιακή παρακμή του Βυζαντίου.

Η Τζούντι Χέριν σημειώνει ότι το έτος

Ο πάπας Ουρβανός Δ΄ (1261-1264), επέβαλε εμπάργκο στη Γένοβα για τη βοήθεια που παρείχε στον Μιχαήλ Παλαιολόγο (έργο του Φέρντιναντ φον Πιλότ, 19ος αιώνας). ΔΕΞΙΑ: Μικρογραφία του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (Μόναχο, Κρατική Βαυαρική Βιβλιοθήκη).

992 στο χρυσόβουλλο που δόθηκε στη Βενετία το Βυζάντιο υπαγορεύει τους όρους και ο Δόγης τους δέχεται, δηλαδή δεν ήταν ισότιμη διμερής σχέση αλλά ήταν μια σχέση κυρίου και κατώτερου. Αυτό σημαίνει ότι πολύ πριν από την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1204, οι συνθήκες μεταξύ Βυζαντίου και άλλων κρατών ήταν μια σχέση κυριαρχίας και υποταγής. Ωστόσο, την εποχή εκείνη η Βυζαντινή Αυτοκρατορία εξακολουθούσε να είναι το μεγαλύτερο κράτος, και διέθετε την απαραίτητη δύναμη να υπαγορεύει τις δικές της συνθήκες στους γείτονές της.

Όσον αφορά το ζήτημα του χαρακτήρα των χρυσόβουλλων, οι ιστορικοί διατυπώνουν διαφορετικές θεωρίες. Η μία υιοθετείται από τον Φραντς Ντέλγκερ και τον Ιωάννη Καραγιαννόπουλο, που υποστηρί-

ζουν ότι οι αλλαγές έγιναν με τη μορφή διεθνών συμφωνιών (δηλ. των χρυσόβουλλων) και, επιπλέον, οι αλλαγές αυτές συνδέονταν άμεσα με την παρακμή του διεθνούς κύρους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Μελετώντας τις βυζαντινές συνθήκες, ο Φραντς Ντέλγκερ και ο Ιωάννης Καραγιαννόπουλος κατέληξαν στα ακόλουθα συμπεράσματα: Πριν από τη Συνθήκη του Νυμφαίου το 1261, οι όροι της συνθήκης ήταν καλυμμένοι υπό μορφή επιστολής, εκφράζοντας το πολιτικό δόγμα των Βυζαντινών, σύμφωνα με το οποίο η συνθήκη ήταν ένα προνόμιο, μια πράξη ελέους που παρείχε ο αυτοκράτορας σε κάποιον ξένο άρχοντα. Από τον 13ο αιώνα όμως τα διπλωματικά έγγραφα χάνουν εντελώς τα χαρακτηριστικά του σιγίλλιου (δεν έχουν, ειδικότερα, τα λεγόμενα «κόκκινα λόγια»,

τα *pertinentia*, και τον τελικό τύπο που απαιτούνταν στον λόγο του χρυσόβουλλου: *ἐν ᾧ και τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς και θεοπρόβλητον ὑπεσημήνατο κράτος*). Επιπλέον, και το ίδιο το έγγραφο δεν καλεῖται πλέον *χρυσόβουλλον λόγος*, αλλά καλεῖται *privilegium sacramentatum*, *χρυσόβουλλον*, *treva*, *ὄρκωμοτικὸν χρυσόβουλλον*, *ὄρκωμοτικόν*. Σύμφωνα με τον Φραντζ Ντέλγκερ και τον Ιωάννη Καραγιαννόπουλο, αυτές οι αλλαγές δείχνουν ότι το Βυζάντιο αναγκάστηκε να περιορίσει τις αξιώσεις του στον τομέα της διεθνούς διπλωματίας μπροστά στη σκληρή πραγματικότητα. Οι συμφωνίες πλέον ενισχύουν το στοιχείο της αμφίδρομης διακυβέρνησης, τον καθορισμό των συνθηκών εκ μέρους του εταίρου που διαπραγματεύεται με το Βυζάντιο. Μηνύουν ουσιαστικά ότι ο Βασιλεὺς δεν είναι πια ο περήφανος Βυζαντινὸς αυτοκράτορας, που παρέχει προνόμια στους υποκειμένους του, αλλά ο κυβερνήτης ενός κράτους που διαπραγματεύεται με άλλους, ισότιμους σε βαθμὸ κυβερνήτες. Ἐτσι, το βυζαντινὸ χρυσόβουλλο ονομάστηκε διαφορετικὰ σε διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμὲς, ὁπότε και εὐλόγα προκύπτουν ὀρισμένα ερωτήματα. Πρῶτον, γιατί ἄλλαξε τίτλο και, δεῦτερον, γιατί ἄλλαξε σχῆμα και δομὴ;

Ο Ι. Π. Μεντιβέντεβ συμφωνεῖ εν μέρει με τον Φραντζ Ντέλγκερ και τον Ιωάννη Καραγιαννόπουλο. Ὡστόσο, ἐπισημαίνει ὅτι το έγγραφο ἐξακολουθεῖ να μη χάνει τελείως τὴ δομὴ του σιγίλλιου: καταρτίζεται για λογαριασμὸ του αυτοκράτορα,

ΕΠΑΝΩ: Μολύβδινη σφραγίδα του αυτοκράτορα Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου (1259-1282).
ΚΑΤΩ: Ο αυτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος (905-959), θεωροῦσε τὴν ὑποταγὴ και τὴν ταπεινοφροσύνη ἄλλων ἐθνῶν ως κανὸνα στις διεθνὲς σχέσεις. Τμῆμα ἀπὸ σκαλιστὸ ἐλεφαντόδοντο το ὁποῖο χρονολογεῖται στο 945.

δείχνει σαφώς την επιθυμία να παρουσιάσει μια συνθήκη ως όφελος και ευλογία για την αυτοκρατορία και τον αποδέκτη της, το πρωτότυπο του εγγράφου υπογράφεται από τον αυτοκράτορα με ιώδες μελάνι και επίσης εφοδιάζεται με χρυσή σφραγίδα. Ο Γ. Γ. Λιταβρίν και ο Ι. Π. Μεντβέντεβ στο άρθρο τους για τη διπλωματία του ύστερου Βυζαντίου εκφράζουν την άποψη ότι όσο πιο αποδυναμωμένη ήταν η αυτοκρατορία τόσο πιο γρήγορα ενισχυόταν ο ρόλος της διπλωματίας σε σύγκριση με τις στρατιωτικές μεθόδους άσκησης εξωτερικής πολιτικής. Σύμφωνα με τον Μεντβέντεβ, η ιδέα του αυτοκράτορα ως προσώπου οικουμενικής εξουσίας δεν εγκατέλειψε τους Βυζαντινούς μέχρι τις τελευταίες ημέρες της αυτοκρατορίας. Ο Μεντβέντεβ αναφέρει ως μαρτυρία τις εκκλήσεις του Κωνσταντίνου ΙΑ' προς τη Δύση, καθώς και την απάντηση του αυτοκράτορα στο τελεσίγραφο του Μωάμεθ Β' του Πορθητή το 1453, όπου αρνήθηκε να παραδώσει την Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, η ιδέα ότι το Βυζάντιο στις τελευταίες δεκαετίες της ύπαρξής του εγκατέλειψε την ιδέα μιας οικουμενικής αυτοκρατορίας είναι ευρέως διαδεδομένη στην πρόσφατη βιβλιογραφία. Δυστυχώς, η εξέταση αυτού του ζητήματος είναι πέρα από το πεδίο αυτής της μελέτης.

Σε έναν διαφορετικό ισχυρισμό προβαίνει ο Σ. Π. Κάρποβ. Κατά την άποψή του, τα χρυσόβουλλα δεν υπέστησαν σημαντικές αλλαγές μέχρι την ημέρα της πτώσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, και οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες παρουσίασαν τα έγγραφα ως επιστολές. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι από τη φύση του το χρυσόβουλλο παρέμεινε ένα σιγίλλιο που απεύθυνε ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στους χαμηλότερης τάξης ηγέτες, η μορφή του χρυσόβουλλου ήταν δυνατόν να μεταβληθεί.

Συνοψίζοντας, πρέπει να ειπωθεί ότι οι αποδείξεις πολλών ερευνητών για το θέμα

αυτό είναι σαφώς ανεπαρκείς για την πλήρη επίλυση του προβλήματος ως προς τη σχέση μεταξύ της πολιτικής κατάστασης και της μορφής του χρυσόβουλλου. Το γεγονός ότι ορισμένα στοιχεία του συγκεκριμένου εγγράφου εξαφανίστηκαν δεν σημαίνει ότι υπήρξαν αλλαγές στο πώς αντιλαμβάνονταν αυτό το έγγραφο τόσο εκείνοι που το δημοσίευαν όσο και εκείνοι που γίνονταν αποδέκτες του. Προς το παρόν, δεν υπάρχει συνεπής έρευνα για τη συγκεκριμένη αυτή πτυχή της ιστορίας της βυζαντινής διπλωματίας. Επομένως, αυτό το προβληματικό ζήτημα απαιτεί περαιτέρω, βαθύτερη μελέτη.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- 1 Σε αυτό το άρθρο χρησιμοποιήθηκε η τελική μορφή των εγγράφων, όπου το κείμενο σχετικά με τον διορισμό των πρεσβευτών των Τζάκομο Ντολφίν (Giacomo Dolfino) και Τζάκομο Κονταρίνι (Giacomo Contarini) συνδυάζεται με το σχέδιο συνθήκης που οι Βενετοί πρεσβευτές ολοκλήρωσαν με τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο. Δείτε: *I trattati con Bisanzio, 1265-1285*, επιμ. Μ. Pozza, G. Ravegnani, *Pacta Veneta*. Τ. 6. Βενετία 1996. Πρώτη δημοσίευση του κειμένου: *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts*, επιμ. G. L. F. Tafel & G. M. Thomas, Βιέννη 1857, 3 τόμ.: 1265-1299, σ. 62-88, Νρ. 354. Δημοσίευση του κειμένου της σύμβασης: *Friedens- und Handelsvertrag des griechischen Kaisers Michael Palaeologus mit der Republik Venedig vom Jahre 1265: Probe einer Ausgabe der Fontes rerum Venetarum*, επιμ. G. L. F. Tafel & G. M. Thomas, *Sitzungsberichte der Philosophisch-historische Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Βιέννη 1850, τόμ. 5, τχ. 6-10, σ. 180-209· *Jus graeco-roma-*

num, επιμ. C. E. Zachariae von Lingenthal, Λειψία 1857, Μέρος 3. Coll. V. P. 582-590, Nov. VI. *Acta et diplomata Graeca res Graecas Italiasque illustrantia*, επιμ. F. Miklosich & I. Muller, Vindobonae 1865, τόμ. 3, σ. 76-84, αρ. 20. *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, επιμ. F. Dölger, Μόναχο / Βερολίνο 1932, 3ο Μέρος: Regesten von 1204-1282, σ. 48-49, αρ. 1934.

ΠΗΓΕΣ

Acta et diplomata Graeca res Graecas Italiasque illustrantia, επιμ. F. Miklosich & I. Muller, Vindobonae 1865, τόμ. 3, σ. 76-84, αρ. 20.

Friedens- und Handelsvertrag des griechischen Kaisers Michael Palaeologus mit der Republik Venedig vom Jahre 1265: Probe einer Ausgabe der Fontes rerum Venetarum, επιμ. G. L. F. Tafel & G. M. Thomas, Sitzungsberichte der Philosophisch-historische Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Βιέννη 1850, τόμ. 5, τχ. 6-10, σ. 180-209.

I trattati con Bisanzio, 1265-1285, επιμ. M. Pozza & G. Ravegnani, Pacta Veneta, τόμ. 6, Βενετία 1996.

Jus graeco-romanum, επιμ. C. E. Zachariae von Lingenthal, Λειψία 1857, Μέρος 3, Coll. V., σ. 582-590, Nov. VI.

Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453, επιμ. F. Dölger, Μόναχο / Βερολίνο 1932, 3ο Μέρος: Regesten von 1204-1282, σ. 48-49, αρ. 1934.

Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts, επιμ. G. L. F. Tafel & G. M. Thomas, Βιέννη 1857, 3ο Μέρος: 1265-1299, σ. 62-88, αρ. 354.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

F. Dölger & J. Karayannopoulos, *Byzantinische Urkundenlehre. I. Die Kaiserurkunden*, Μόναχο 1968.

D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West*, Harvard UP 1959.

J. Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Princeton University Press 2007.

D. M. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1988.

The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492, Cambridge University Press 2008.

F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIII-XV siècles)*, Παρίσι 1959.

Γ. Γ. Литаврин, И. П. Медведев, *Дипломатия поздней Византии (XIII—XV вв.)*, Культура Византии: XIII — первая половина XV в. М.: Наука, 1991. σσ. 341-361.

И. П. Медведев, *Договор Византии и Генуи от 6 мая 1352 г.*, Византийский временник, Т. 38 (63), σσ. 164-165.

И. П. Медведев, *К вопросу о принципах византийской дипломатии накануне падения империи*, Византийский временник, Т. 33 (58), 1972.

И. П. Медведев, *Правовая культура Византийской империи*, СПб.: Алетея, 2001.

Ε. Α. Хвальков, *Текст византийско-венецианского договора 1265 г.*, Античная древность и средние века. Вып. 42. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2014, σσ. 236-246.

Π. Α. Яковенко, *Исследования в области византийских грамот. Грамоты Нового монастыря на острове Хиосе*, Юрьев: Типография К. Маттисена, 1917.

Ευγένιος Χβαλκόβ, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας, Ανώτατη Σχολή Οικονομικών Επιστημών, Αγία Πετρούπολη. Γρηγόριος Γρατσέβσκι, Ανώτατη Σχολή Οικονομικών Επιστημών, Αγία Πετρούπολη.

KRAFT
PAINTS

ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΠΟΥ ΔΙΝΕΙ ΑΣΙΑ

ΑΠΟΧΡΩΣΕΙΣ ΜΕ ΙΣΤΟΡΙΑ

COLORS

OF GREECE COLLECTION

CG 518
Meandros

164

αυθεντικές
αποχρώσεις
εμπνευσμένες από
την ΕΛΛΑΔΑ της
οικογένειας χρωμάτων
εσωτερικών χώρων
Master της KRAFT Paints.

 AUTHENTIC
SHADES

KRAFTPAINTS.GR

ΜΕΡΚΟΥΡΙΟΣ-ΜΑΥΡΙΚΙΟΣ ΜΠΟΥΑΣ: Ο ΦΟΒΕΡΟΣ ΚΟΝΤΟΤΙΕΡΟΣ

32 χρόνια ανίκητος στα ευρωπαϊκά πεδία μαχών!

του ΓΙΩΡΓΟΥ Ν. ΜΟΥΣΤΑΪΡΑ

Πρίγκιπας της Πελοποννήσου, Διοικητής των Ηπειρωτών ιππέων, Στρατηγός της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, Πρίγκιπας του Λίχτενμπεργκ, Κόμης του Ιλάζ, της Σουηβίας αλλά και Κόμης της Γαλλίας... Καταγόμενος από τη Σκόνδρα, απόγονος του Αντίνοου και του Πύρρου, απόγονος Δεσποτών της Ηπείρου, γεννημένος στο Ναύπλιο, τριάντα δύο χρόνια κυρίαρχος στα πεδία των μαχών σε όλη την Ευρώπη. Ανίκητος!

ΕΠΑΝΩ. Το οικόσημο του Μερκούριου Μπούα και, δεξιά, ο θυρεός που του παραχωρήθηκε από τον Αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό (1510) με τον δικέφαλο αετό, τα τέσσερα Β των Παλαιολόγων και τον σταυρό του Αγίου Ανδρέα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Η προσωπογραφία του Μπούα, έργο του Λορέντζο Λόττο (1480-1556), έχει τίτλο «Πορτραίτο ενός Ευγενούς», δημιουργήθηκε περί το 1530 και εκτίθεται στην Πινακοθήκη Μποργκέζε, στη Ρώμη.

Η πατριά (φάρα) των Μπουϊών

«Η νυν σατραπεία της Σκόδρας διατέμνεται», αναφέρει ο Σάθας, «υπό δύο ποταμών, του Δρίνου και της Μπουγιάνας. Τα περί την Μπουγιάναν εξ αμνημονεύτων χρόνων ενέμετο φυλή ιθαγενής από του ποταμού λαβούσα το επώνυμον (Μπουϊοι ή Μπουγιάνοι) και υπό ομωνύμους φυλάρχους διατελούσα». Πρώτος γνωστός γενάρχης αυτής της ηπειρώτικης φυλής-φάρας αναφέρεται στην ιστορία, κατά το διάστημα 1333-1349, ο Νικόλαος Μπούας, σύγχρονος του Σέρβου κράλη Στέφανου

Δουσάν, ο οποίος του είχε απονείμει το αξίωμα του πρωτοβεστιάριου (1345-1347) έναντι υπηρεσιών που του προσέφερε ως επικεφαλής της φάρας του.

Οι ίδιοι οι Μπουϊοι καμάρωναν πως η καταγωγή των κανόταν στα βάθη των αιώνων και πως περνούσε μέσα από τους βασιλικούς οίκους του Αντίνοου και του Πύρρου! Το οικόσημο, μάλιστα, του Πύρρου το είχαν εντάξει σε αυτά της οικογένειάς τους. «Την σημαίαν των τεσσάρων όφρων με την χείρα, παλαιότατα την εβάσταζεν ο ρε (σ.σ. βασιλιάς) Πύρρος και

Απεικόνιση της μάχης του Φόρνοβο (1495) σε χαρακτηριστικό του 16ου αιώνα.

όλοι εκείνοι όπου ήσαν εκ της ρίζης αυτού», υποστηρίζει ο βιογράφος του Μερκούριου Μπούα, Τζάνες ο Κορωνάιος.

Εντυπωσιακό, επίσης, είναι ότι μεταξύ των οικοσήμενων της οικογένειάς τους οι Μπούιοι περιλάμβαναν και το λάβαρο του Μεγάλου Κωνσταντίνου, για το οποίο γράφει ο Κορωνάιος: «*Την σημαίαν του σταυρού κίτρινην μετά δύο άστρων λευκών είχε χαρίσει ο Κωνσταντίνος Βασιλεύς (σ.σ. στον Μπούα), όταν εμίσειεν από την Ρώμην και επέρασεν εις το Τουράτζον (Τάραντα);, διά να υπάγη να κτίση την Κωνσταντινούπολιν*».

Ο Νικόλαος Μπούας, που αναφέρεται μέχρι το 1349, άφησε διάδοχό του τον γιο του Πέτρο. Ο Πέτρος Μπούας ηγήθηκε της φάρας των Μπουίων, η οποία είχε κατεβεί, μαζί με άλλες ηπειρωτικές-αρβανιτικές φάρες, στη νότια Ήπειρο και τη Θεσσαλία μέσω Πίνδου το διάστημα 1081-1319.

Ο Πέτρος Μπούας, ως αρχηγός των Αρβανιτών της Άρτας, μαζί με τον μεγάλο του γιο Ιωάννη έπιασαν και σκότωσαν τον Δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρο Β' το 1358, κυριεύοντας το Αγγελόκαστρο και τις γύρω περιοχές. Ο Πέτρος είχε δυο γιους, τον Ιωάννη και τον Μαυρίκιο. Ο Ιωάννης, ο αποκαλούμενος στα αρβανιτικά Γκιώνης και Γκίνος, διαδέχτηκε τον πατέρα του στην περιοχή της Αιτωλίας, έχοντας ως έδρα του το Αγγελόκαστρο. Ήταν, μάλιστα, γνωστός με το παρωνύμιο Σπάτας (άνθρωπος του σπαθιού). Ο Γκίνος Μπούας ή Σπάτας πέθανε το 1400, αφήνοντας τρεις θυγατέρες και στο πόδι του ένα γιο, τον Παύλο, που κληρονόμησε τη Δεσποτεία της Αιτωλίας και της Ναυπακτίας. Παράλληλα, ο αδελφός του Γκίνου Σπάτα, Μαυρίκιος, ο επιλεγόμενος και Σγούρος, είχε καταλάβει την Άρτα και το 1418, μετά τον θάνατο του Δεσπότη Ησαύ Μπουοντελμόντε, τα Γιάννενα.

Δυστυχώς για τον ανιψιό και τον θείο του, δεν χάρηκαν για μεγάλο διάστημα τις κατακτήσεις τους. Το 1405 ο Κάρολος

Τόκκος εισέβαλε στις επικράτειές τους και τις κατέλαβε, τελικά, το 1420, παίρνοντας αυτός τον τίτλο του Δεσπότη. Οι γιοι του Παύλου Μπούα ή Σπάτα Γκίνος και Αλέξιος, μετά τον θάνατο του πατέρα τους και του θείου τους κατέφυγαν στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Μανουήλ Β' Παλαιολόγο, που τους δέχτηκε με τιμές και τους παραχώρησε γαίες και φρουρία στον Μοριά, όπου πήγαν και εγκαταστάθηκαν με όλη τη φάρα τους, παίρνοντας μαζί τους και συγγενείς από αυτούς που είχαν κατεβεί εκεί το 1392. «*Κί' ο Κάρολος τ' Αγγελόκαστρον αφέντευσε κί' εμπήκεν, / κί όπου ποτέ δεν τώριζε δικόν του το εποίκεν. / Και δυό ανεπίδια Μπούα του κυρ Μουρίκη, / εκρύβησαν κί εφύγασι, γυρεύει δεν τα βρίσκει. / Και ήγγιζε των εκείνων νάχουν την αυθεντιάν, για τούτο τα εγύρευε με την μεγάλην βίαν. / Κί' αυτά στην Πόλιν έδραμαν, στον μέγα βασιλέα, / διά νάχουσι το σκέπος του, να μη φοβούνται πλέα. / Και είδε τους ο βασιλεύς με την ευγνωμοσύνην, / κί' αυτός καλά τους δέχτηκε με πάσαν καλωσύνην. / Και χώρες των έχάρισε, καστέλλια και χωρία, / για νάχουν πάλ' ευημεριάν, νάχουν παρηγορία. / Κί' εις τον Μοριάν τους έστειλε, ως δια ν' αφεντεύουν, / και χαρισέ των άλογα, ως να καβαλικεύουν. / Μέγαν μεσάζον έκαμε σ' εκείνη την ημέραν / τον έναν απ' αυτούς τους δυο κί' ώριζε τον Μορέαν*» (Τζάνες Κορωνέος).

Μετά την κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Τούρκους (πλην των κάστρων Μεθώνης, Κορώνης και Μονεμβασίας και της Αργολίδας, που κατείχαν οι Ενετοί) άλλοι Μπούιοι κατετάγησαν μισθοφόροι στους Ενετούς και κάμποσοι άλλοι πολέμουσαν με τα σώματα του Κροκόνδελου Κλαδά τους Τούρκους.

Ο Ναυπλιώτης Μερκούριος Μπούας

Ο Μερκούριος-Μαυρίκιος Μπούας Σπάτας ήταν εγγονός του Αλέξιου Σπάτα (κατ'

άλλους του Πέτρου) και γιος του Θεόδωρου, αξιωματούχου στην αυλή των Δεσποτών του Μυστρά και συμπολεμιστή του Κροκόνδελου Κλαδά, οι οποίοι συνέχισαν να μάχονται τους Οθωμανούς και μετά την κατάλυση του Δεσποτάτου του Μορέως. Γεννήθηκε στο ενετικό Ναύπλιο το 1478. Από το Μοριά έφυγε 11 χρονών, ακολουθώντας τον πατέρα του και τον Κροκόνδελου Κλαδά, οι οποίοι, μαζί με το στρατεύμα τους, μεταφέρθηκαν με τρεις γαλέρες του βασιλέα της Νεαπόλεως Φερδινάνδου στην Ιταλία. Εκεί άλλαξε το όνομά του από Μαυρίκιος σε Μερκούριος.

Για πρώτη φορά γίνεται λόγος για το όνομά του μετά τη συμμετοχή του στη μάχη του Φόρνοβο το 1495 στην Ιταλική Χερσόνησο, κατά την οποία και διακρίθηκε ως επικεφαλής σώματος Ελλήνων Αρκεβουζιών και Αργουλέτων. Σύμφωνα με τον ιστορικό της εποχής Ενετό Σανούτο, αλλά και μεταγενέστερους, όπως ο Κ. Σάθας, ο Μερκούριος Μπούας επιτέθηκε κατά του ιδίου του Γάλλου Βασιλέα Καρόλου, τον οποίο και τραυμάτισε στο πρόσωπο!

Έπειτα πολέμησε στο πλευρό του Αψβούργου αυτοκράτορα Μαξιμιλιανού, ο οποίος του επέτρεψε να φέρει κατά τις μάχες δική του πολεμική σημαία, εν αντιθέσει με τους υπόλοιπους ευγενείς που συμμετείχαν και υποχρεώνονταν να πολεμούν κάτω από τη σημαία του Αυτοκράτορα. Από τον εν λόγω αυτοκράτορα ονομάστηκε στρατηγός της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Επίσης του αποδόθηκε ο τίτλος ευγενείας του Πρίγκιπα του Λίχτενμπεργκ και χρίστηκε Κόμης του Ιλάζ, της Σουηβίας, αλλά και Κόμης της Γαλλίας τόσο από τον Γερμανό αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό όσο και από τον Γάλλο βασιλέα Λουδοβίκο ΙΒ' για τις προσφερθείσες σε αυτούς υπηρεσίες.

Πάνω από 30 χρόνια (1495-1527), όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Κώστας Κρυστάλλης, «επολέμησεν αδιαλείπτως ούτος

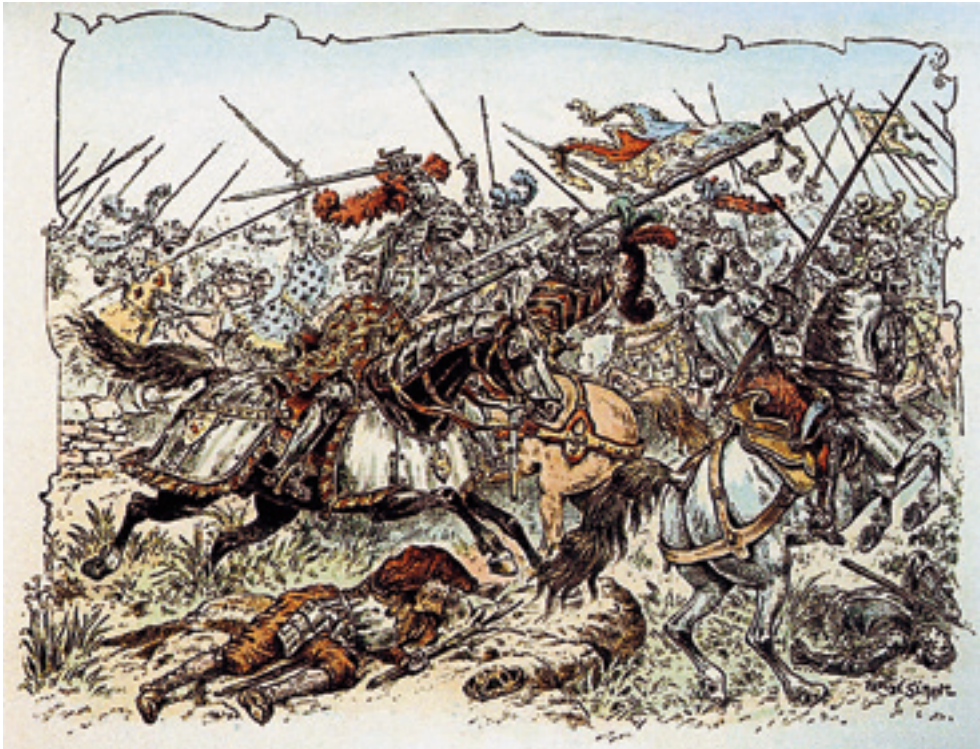
επί κεφαλής των Ελλήνων συντρόφων του στρατιωτών εις τας πεδιάδας και τα όρη της Ευρώπης, φέρων πάντοτε την φρίκην και τον όλεθρον εις τον εχθρόν, παραχωρών την νίκην εις τον φιλοξενούντα αυτόν ηγεμόνα και την δόξαν εις την καταγωγήν του την ελληνικήν».

«Φιλοπόλεμος, καρτερόψυχος, στρατηγικός, υπέρτερος μεν πάντων των τότε μισθοφορούντων συμπατριωτών του, εφάμιλλος δε πολλών περιφανών της Ευρώπης στρατηγών επί τριάκοντα εν έτη (1496-1527) αδιαλείπτως πολεμών, πάντοτε έφερε την φρίκην και τον όλεθρον εις τας εχθρικές φάλαγκας, κλίνων την πλάστιγγα της νίκης υπέρ του φιλοξενούντος ηγεμόνος· κατά τας διαφόρους εις Φλανδρίαν, Βαυαρίαν, και προ πάντων την Ιταλίαν εκδρομάς του, εκυρίευσε τεσσαράκοντα έξ εχθρικές σημαίας· διάφοροι ηγεμόνες ανέδειξαν αυτόν ιππότην, εις βασιλεύς και εις αυτοκράτωρ τον ετίμησαν με τον τίτλο του κόμητος, η δε ενετική δημοκρατία με το αξίωμα του αρχιστρατήγου».

Πρωτοστάτησε μαζί με τους υπόλοιπους Έλληνες αρχηγούς σωμάτων στρατιωτών στην ίδρυση της Ελληνικής Αδελφότητας στη Βενετία και στην ανέγερση του Ιερού Ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, που αποτέλεσε έκτοτε σημείο αναφοράς των Ελλήνων της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου.

Σύγχρονοι και συμπολεμιστές του Μερκούριου Μπούα βρίσκονταν τότε στη Δύση και οι συγγενείς του Λέκας Μπούας, Αλέξιος Μπούας, Μάρκος Αντώνιος Μπούας και Ανδρέας Μπούας. Άλλοι απ' αυτούς ήσαν φρούραρχοι πόλεων και άλλοι αρχηγοί σωμάτων ιππέων. Από τους Αναπλιώτες στρατιώτες του είναι γνωστοί, επίσης, ο Κώστας Μπόχαλης και οι Θεράπης, Μπαρμπάτης και Φροσύνας.

Παντρεύτηκε δυο φορές. Πρώτη σύζυγός του ήταν η Αικατερίνη Μπόχαλη, η οποία του έδωσε ένα γιο, τον Φλάβιο, και πέθανε το 1524. Δεύτερη σύζυγός του

Ο Μπούας στη μάχη του Φόρνοβο το 1495 διακρίθηκε ως επικεφαλής σώματος Ελλήνων Αρκεβουζίων και Αργουλέτων.

ήταν η Ελιζαμπέτα Μπάλμπι, που ο Μερκούριος Μπούας παντρεύτηκε το 1525 και του έδωσε τέσσερα παιδιά: την Έλενα Μαρία, τον Κούριο, την Πολυξένη και τον Αλέξανδρο.

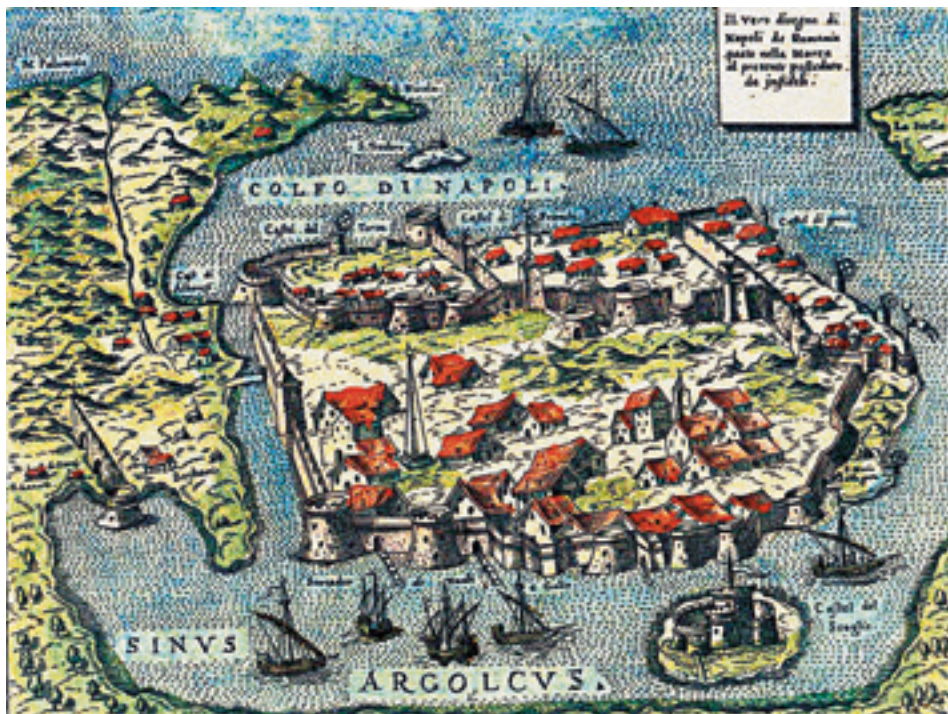
Υποφέροντας κατά το τέλος της ζωής του από ουρική αρθρίτιδα, εικάζεται ότι πέθανε το 1542 (αν και μόνο ενδείξεις υπάρχουν γι' αυτό) στο Τρεβίζο, όπου και τάφηκε ύστερα από δική του επιθυμία. Στο Τρεβίζο είχε υπηρετήσει ως διοικητής στρατιωτικής μονάδας αποτελούμενης από 50 άνδρες, κι αυτή η πόλη ήταν ο τόπος της τελευταίας του διαμονής. Το Ναύπλιο και η Αργολίδα ολόκληρη είχαν πέσει στα χέρια των Οθωμανών από το 1540 (το Άργος το κατείχαν από το 1464).

Η κηδεία του έγινε, με ιδιαίτερη λαμπρότητα, στη Σάντα Μαρία Ματζόρε στο Τρεβίζο. Το ταφικό του μνημείο, έργο του γλύπτη Αγκοστίνο Μπούσι, του επονο-

μαζόμενου Βαμβαία (σύμφωνα με άλλη πηγή, έργο του Αντόνιο Λομπάρντι), τοποθετήθηκε το 1562 και φέρει επιγραφή, που χαρακτήθηκε το 1637, με πρωτοβουλία του ευγενή από το Τρεβίζο Φραντσέσκο Αγκολάντι, μικραντισιού της εγγονής του, η οποία λέει: «Mercurio Bua Comiti E. Principibus Peloponnesi Epirotarum Equitum Ductori, Anno Salu. MDCXXXVII...» δηλαδή: «*Στον Κόμη Μερκούριο Μπούα, Πρίγκιπα της Πελοποννήσου, Διοικητή των Ηπειρωτών ιππέων, που αφού νίκησε πολλές φορές τους Γάλλους που πολεμούσαν κατά των Αραγωνέζων και τους εκδίωξε από το Βασίλειο της Νάπολης και εξασφάλισε την ειρήνη στην Πίζα, αποδίδοντας στον Λουδοβίκο Σφόρτσα το δουκάτο του Μιλάνου, έφυγε από το Τριβούλτσιο μετά την κατάκτηση της Νοβάρα και, έχοντας αλώσει την Παβία με μάχη, πήρε από εκεί αυτό το άξιο ενός*

Το ταφικό μνημείο του Μερκούρη Μπούα, στη Σάντα Μαρία Ματζόρε του Τρεβίζο, έργο του Αγκοστίνο Μπούσιτι («Bambaià»). ΚΑΤΩ: Απεικόνιση του Ναυπλίου σε χαλκογραφία του 16ου αιώνα.

βασιλιά μνημείο, ως πολύτιμη πολεμική λεία, και αφού απέδωσε την Μπολόνια στον Πάπα Ιούλιο Β' και επανέφερε τους Βαυαρούς υπό την εξουσία του αυτοκράτορα Μαξιμιλιανού, υπερασπίστηκε από τους Ελβετούς, στο Μαρινιάνο, τον Φραγκίσκο Α' βασιλιά της Γαλλίας, σύμμαχο των Ενετών και τέλος έγινε ανώτατος διοικητής όλου του στρατού, μετά τον θάνατο του Αλβιάνο, κατατροπώνοντας τους Ισπανούς κοντά στη Βερόνα, θαυμαστός για τη στρατιωτική του ικανότητα, ενθάδε κείται εν ειρήνη, στην αιωνιότητα.»

Και ο γιος σε περιπέτειες...

Στις 11 Αυγούστου 1545 το βράδυ, στο Τρεβίζο, τρία άτομα επιτέθηκαν στον κόμη Κούριο Μπούα. Δύο από αυτούς του είχαν πιάσει κουβέντα, κοντά στο σπίτι του, και ο τρίτος τον μαχαίρωσε τρεις ή τέσσερις φορές. Κατόπιν, δύο από αυτούς ξέφυγαν μετά από καταρρίχηση των τειχών της πόλης σε σημείο όπου είχαν κρύψει άλογα, ο άλλος όμως πιάστηκε και ομολόγησε. Κατονόμασε τον Βενετό Λοντοβίκο ντα Λ' Άρμι ως τον άνθρωπο για λογαριασμό του οποίου είχε γίνει η επίθεση. Ο Κούριο δεν μπορεί να ήταν παραπάνω από είκοσι χρονών τότε. Το πιθανότερο είναι να είχε αντιδράσει στις προσπάθειες του ντα Λ' Άρμι να στρατολογήσει κάποιους από τους δικούς του Στρατιώτες για να πολεμήσουν κάτω από τη σημαία του βασιλιά Ερρίκου Η' της Αγγλίας (του Κυανοπώγωνα). Ήταν πολύ τυχερός που επιβίωσε της απόπειρας...

Στην Αργολίδα όπου γεννήθηκε

Δυστυχώς, δεν βρίσκεται πουθενά στην Αργολίδα κάποιο σημείο που να μνημονεύει τον μεγαλύτερο πολεμιστή του τόπου μετά τον μυθικό Διομήδη... Στη διαδρομή, πάντως, για την Καρυά του Άργους συναντάμε, μετά τα Σπανέικα, κάπου στο αριστερό μας χέρι. το χωριό Μερκούρη. Συνεχίζοντας λίγο πιο πάνω, προς την

κατεύθυνση του ορεινού όγκου του Κτενιά, συναντάμε το Τουρνίκι και αμέσως μετά του Μπούγα (Κρουονέρι). Και στις πλαγιές του όρους Τραχύ, που βρίσκεται στα σύνορα Αργολίδας και Αρκαδίας, βρίσκεται η Αλέα, που μέχρι πρότινος ονομαζόταν Μπουγιάτι. Στα βάθη της ιστορίας χαμένη η απαρχή των τοπωνυμίων...

Μερκούρη, Μπού(γ)α και Μπουγιάτι, τρία χωριά στα όρια της ενετικής επικράτειας στην Αργολίδα. Να ήταν τιμάρια, που είχαν αποδοθεί στους Μπούιους από τους Ενετούς; Αυτό λέει η γνωστή πρακτική, όπως, σε άλλες περιοχές της Αργολίδας υπήρχαν του Μάνεση, του Μπέλεση, του Μάζη, του Κόκλα, του Λάλουκα, του Πριγέλα, του Κούτση, του Μπόρσα, του Παναρίτη, του, του, του...

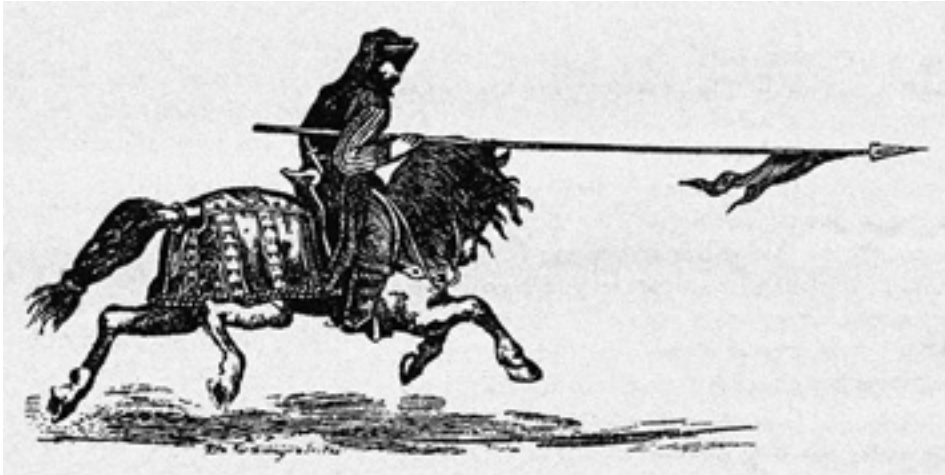
Να προσθέσουμε ότι το γάμα ενυπάρχει ανεπαίσθητα στην εκφορά του ονόματος. Ο Κώστας Κρυστάλλης, στη σχετική ιστορική-λαογραφική μελέτη, από όπου άντλησα πολύτιμες πληροφορίες, αποδίδει το όνομα της οικογενείας ως Μπούια, ακουστικώς προσλαμβανόμενο ως Μπούγια. Γι' αυτό και στο κείμενό μου κρατώ την απόδοση του πληθυντικού ως Μπούιοι, που χρησιμοποιεί στο κείμενό του ο Κρυστάλλης.

Καταγόμενος από την κορυφαία ηπειρώτικη-αρβανίτικη φάρα των Μπούιων, ο Μερκούριος Μπούας είχε απόλυτη συνείδηση ελληνικής καταγωγής, εξού και η καθοριστική συμμετοχή του στη δημιουργία του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και ο χαρακτηρισμός του ως Διοικητή των Ηπειρωτών ιππέων...

Το πρωτοπαλικαρό του και ακόλουθός του στα πεδία των μαχών, ο τροβαδούρος Τζάνες (Ιωάννης) ο Κορωνάιος από τη Ζάκυνθο, λάτρης της αρχαίας ελληνικής ιστορίας και της *Ιλιάδας*, συνέγραψε, όταν βρισκόταν στη Βενετία, τους άθλους και τους ηρωισμούς του Μερκούριου Μπούα, αντάξιους ομηρικού ήρωα (μέχρι το 1517),

Ο Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων στη Βενετία. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο ιταλικός όρος *στραντιότι* είτε είναι δάνειος από την ελληνική λέξη *στρατιώται*, ή προέρχεται από την ιταλική λέξη *strada* («δρόμος»), που σημαίνει «οδοιπόρος». Οι στραντιότι στρατολογούνταν από τη Δαλματία, την Αλβανία, τη Σερβία, την Ελλάδα, αργότερα και από την Κύπρο.

με έμμετρο λόγο, σε ένα μακροσκελές ομοιοκατάληκτο ποίημα, αποτελούμενο από 4.500 στίχους, που έχει τίτλο: *Μερκούριου Ανδραγαθήματα* (1519).

Το έργο αυτό βρέθηκε το 1856 στο Τορίνο της Ιταλίας από τον Π. Λάμπρου και δημοσιεύθηκε το 1867 από τον Κωνσταντίνο Σάθα, ο οποίος σημείωσε πως ο Κορωνάιος «έλαβεν ειδήσεις λεπτομερείς περί των διαφόρων μαχών, εν αις εκείνος διέπρεψε, και τα οικογενειακά του έγγραφα εξήτασεν, αλλά και εις Ελλάδα καταβάς εξηρέυνθησεν επιτοπίως τα περι αυτού, ίνα καταδείξει ότι Έλλην και ουχι ξένος, ως τινές διΐσχυρίζοντο, ήτο ο Μπούας».

Ο Κορωνάιος έγραψε και ένα μικρότερο ποίημα, ονομαζόμενο *Πιτάκιον*, αποτελούμενο από 125 στίχους, το οποίο απέστειλε στον Μερκούριου Μπούα, επίσης σε ελληνική γλώσσα.

Και ο Θωμάς Μπούας εξ Άργους

Μικρή σε εύρος χρόνου, εξίσου ηρωική αλλά με τραγική κατάληξη ήταν η παρουσία και ενός ακόμη μέλους της φάρας των Μπουίων, που προερχόταν από το γειτονικό του Ναυπλίου Άργος. Κατά το 1514, ο Ερρίκος Η΄ της Αγγλίας προχωρεί στη στρατολόγηση Ελλήνων Αρβανιτών Στραντιότι, ενισχύοντας τις μονάδες κυρίως του ιππικού του στις συγκρούσεις

του με το Βασίλειο της Σκωτίας, και μετά το 1540 ο δούκας Έντουαρντ Σήμουρ του Σόμερσετ αξιοποιεί συνεχώς ομάδες αποτελούμενες από Στραντιότι στις επιχειρήσεις του κατά της Σκωτίας.

Μια διαφωτιστική περιγραφή για τις δραστηριότητες των Στραντιότι στη Βρετανία παρουσιάζει ο Νικάνδρος Νούκιος από την Κέρκυρα, καθώς κατά το 1545, ακολουθώντας τα στρατεύματα εισβολής των Βρετανών στη Σκωτία με την ιδιότητα του περιηγητή και του ιστοριογράφου, επισημαίνει, πως οι Στραντιότι που εκστρατεύουν με τους Βρετανούς διοικούνται από τον Θωμά από το Άργος, του οποίου το θάρρος, η φρόνηση και οι πολεμικές του εμπειρίες τον καθιστούν εξαιρετικά σημαντικό εταίρο για τον στρατό του Βρετανού βασιλιά..

Ένα τμήμα των χειρογράφων του Νουκίου (αρχικά στα ελληνικά), εκδίδεται σε αγγλική μετάφραση το 1841, με το δεύτερο μέρος που αναφέρεται σε αρκετά περιστατικά σχετικά με τον Θωμά από το Άργος να εκδίδεται από τον Έλληνα ιστοριογράφο Ανδρέα Μουστοξύδη.

Ο Θωμάς συγκέντρωσε Στραντιότι καταγόμενους από το Άργος και την ευρύτερη περιοχή και φτάνει στην Αγγλία για να αποσπαστεί αρχικά, μαζί με τους ενόπλους του, στα σύνορα της Αγγλίας με το

Ο Ερρίκος Η΄, μετά τον σοβαρό τραυματισμό του Θωμά Μπούα κατά την πολιορκία της Βουλώνης (1544), τον τίμησε με σημαντικά δώρα και αποφάσισε να του χορηγηθεί ετήσιος μισθός για τις υπηρεσίες του.

τότε Βασίλειο της Σκωτίας. Εκεί διοργανώνει ενέδρες και διεισδύσεις στον βορρά, με εφελτήριο τον ποταμό Τουήντ, που αποτελούσε εκείνη την εποχή και το σύνορο μεταξύ των δύο επικρατειών. Οι δυνατότητες και οι ικανότητες της μονάδας ελαφρού ιππικού που διοικεί κρίνονται εξαιρετικά θετικά από τον Βρετανό μονάρχη, που αντιλαμβάνεται πως οι Στραντιότι είναι πολύτιμοι σε επιχειρήσεις που απαιτούν ταχύτητα, ελιγμούς και κυρίως αιφνιδιασμούς. Οι Στραντιότι στη Σκωτία υπάγονται στη διοίκηση των λοχαγών Θωμά Μπούα από το Άργος, Αντωνίου Στησίνου και Θεοδώρου Λουκίση, με τον Μπούα να προάγεται σε συνταγματάρχη και γενικό διοικητή των Στραντιότι στην υπηρεσία του Ερρίκου Η', μετακινούμενος κατόπιν με τη μονάδα του το 1546 στο Καλαί.

Ο Νίκανδρος περιγράφει μια σύγκρουση της μονάδας του Θωμά, αποτελούμενης από 550 άνδρες, με ένα σώμα 1.000 βαρύτατα οπλισμένων Γάλλων ιππέων κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Βουλώνης, διαφωτίζοντας αρκετά για τις ανορθόδοξες τακτικές που μεταχειρίζεται ο Θωμάς, που αναμφίβολα αποτελούν τυπικό δείγμα των επιχειρήσεων των Στραντιότι, ειδικά μάλιστα όταν αντιμετωπίζουν μονάδες βαρέως ιππικού.

Πριν από τη σύγκρουση ο Θωμάς απευθύνεται στους ιππείς του για να τους εμπυκώσει, λέγοντας: *«Σύντροφοι, όπως έχετε αντιληφθεί καταλήξαμε στα πέρατα του κόσμου υπηρετώντας έναν μονάρχη και ένα έθνος του μακρινού βορρά. Δεν διαθέτουμε τίποτε άλλο από τη χώρα μας εκτός από το θάρρος και την ανδρεία μας και κατά συνέπεια με την ανδρεία μας θα αντιπαραταχθούμε κατά των αντιπάλων μας, από τη στιγμή που οι μεγαλύτεροι αριθμοί τους δεν είναι δυνατόν να αντιπαραβληθούν με τις αρετές μας. Είμαστε τέκνα των Ελλήνων και δεν έχουμε κανέ-*

να φόβο για τις βαρβαρικές ορδές, οπότε δεν έχουμε παρά να βαδίσουμε με θάρρος κατά των αντιπάλων, αποδεικνύοντας με τις πράξεις μας την πασίγνωστη από την αρχαία εποχή πολεμική αρετή των Ελλήνων».

Στη σύγκρουση που ακολουθεί παγιδεύει και εγκλωβίζει τους προερχόμενους από τη Βουλώνη Γάλλους ιππείς με την ανατολή του ηλίου, επιχειρώντας αλληπάλληλες ταχύτατες επελάσεις με χρήση λόγχης και ξίφους, υποχρεώνοντας τον διοικητή τους να υποχωρήσει, εγκαταλείποντας 360 νεκρούς στο πεδίο της μάχης, έναντι μόνον 35 νεκρών Στραντιότι.

Ο αρκετά σοβαρός τραυματισμός του Θωμά κατά τη διάρκεια αυτής της μάχης, η ευρηματικότητά του, η γενναιότητα, αλλά και η αφοσίωσή του εκτιμώνται ιδιαίτερα από τον Ερρίκο Η', που τον τιμά με σημαντικά δώρα και αποφασίζει να του χορηγηθεί στο εξής ετήσιος μισθός για τις υπηρεσίες του.

Αν και ο Νούκιος δεν αναφέρει το επώνυμο του Θωμά, καθώς μετά την πολιορκία της Βουλώνης επιστρέφει στην Ιταλία, στοιχειοθετείται από άλλες πηγές πως πρόκειται για τον Θωμά Μπούα που συλλαμβάνεται από τους Γάλλους και εκτελείται στο Τουρίνο το 1546 (Nicholas C. J. Pappas, *Stradioti: Balkan Mercenaries in fifteenth and sixteenth century Italy*, Sam Houston State University, 2001).

* Ευχαριστώ τον συγγραφέα - ιστορικό ερευνητή Γιώργο Ηλιόπουλο για τις χρήσιμες βιβλιογραφικές πληροφορίες που αφορούσαν την ιστορία του Θωμά Μπούα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κώστας Κρυστάλλης, *Απαντα*.

Τζάνες Κορωνάιος, *Μερκουρίου Ανδραγαθήματα*.

Κωνσταντίνος Σάθας, *Ελληνικά Ανέκδοτα*.

Ο Γιώργος Ν. Μουσταΐρας είναι δημοσιογράφος, ιστορικός ερευνητής.

ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΑ. ΜΙΑ ΠΟΛΥΚΥΜΑΝΤΗ ΣΧΕΣΗ

του ΑΝΔΡΕΑ ΣΤΕΡΓΙΟΥ

Η παλιννόστηση χιλιάδων Ελλήνων που διαβιούσαν στη Βόρεια Ήπειρο, καθώς και η σταδιακή ένταξη στην Ελλάδα ακόμα περισσότερων Αλβανών τα τελευταία 30 χρόνια νομοτελειακά θα δημιουργούσαν κάποια στιγμή και την ανάγκη μελέτης της ιστορίας των ελληνοαλβανικών σχέσεων. Η διερεύνηση αυτού του εξαιρετικά ακανθώδους κεφαλαίου της βαλκανικής ιστορίας είχε και έχει να αντιμετωπίσει σειρά δυσχερειών που σχετίζονται με την προσβασιμότητα πηγών, την πλήρη, παράλληλη κατανόηση της ελληνικής και της αλβανικής γλώσσας, την αμοιβαία δυσπιστία των δύο λαών για την ερμηνεία του ιστορικού παρελθόντος και φυσικά τις διάφορες πολιτικές αξιώσεις που εγείρονται κατά καιρούς στο πλαίσιο των ελληνοαλβανικών σχέσεων και αντλούν τη νομιμοποίησή τους από πρόσφατα ιστορικά συμβάντα.

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Η επίσημη ανακήρυξη της βορειοηπειρωτικής αυτονομίας στο Αργυρόκαστρο, την 1η Μαρτίου 1914. Στο κέντρο διακρίνονται ο Γεώργιος Χρηστάκης-Ζωγράφος, και μέλη της κυβέρνησης. **ΜΕΣΗ:** Ο Ιταλός στρατηγός Αλφρέντο Γκουτζόνι επιθεωρεί Αλβανούς στρατιώτες. Στην επίθεση εναντίον της Ελλάδας, τον Οκτώβριο του 1940, στο πλάι του ιταλικού στρατού πολέμησαν 14 αλβανικά τάγματα τακτικού στρατού, 3.500 εθελοντές και ανεξάρτητοι σχηματισμοί Αλβανών μελανοχιτώνων. **ΚΑΤΩ:** Αλβανοί, κρατώντας την ιταλική σημαία, υποδέχονται Ιταλούς στρατιώτες στις 10 Απριλίου 1939.

ΤΡΙΑ είναι τα βασικά ζητήματα που κατατρύχουν σήμερα τις διμερείς σχέσεις: το ζήτημα των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας που διαβίωι στη Βόρεια ήπειρο, το ζήτημα των Τσάμηδων που κυριαρχεί τα τελευταία χρόνια στην αλβανική πολιτική σκηνή, λόγω της πίεσης που ασκούν το κόμμα αλλά και οι λεγόμενες τσάμικες οργανώσεις, δημιουργώντας αλυτρωτικές αντιλήψεις στην αλβανική κοινωνία, αλλά και μια αναθεωρητική διάθεση της Αλβανίας, με πιθανή στήριξη και υποστήριξη και της Τουρκίας σε συνάρτηση και με το θέμα των θαλάσσιων συνόρων, που συνδέεται φυσικά με το ζήτημα της έρευνας, εξόρυξης και εκμετάλλευσης πιθανών κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στο Ιόνιο. Στο παρόν κείμενο θα επιχειρηθεί μια ιστορική επισκόπηση της εξελικτικής πορείας αυτών των ζητημάτων.

Ιστορική εξέλιξη των ελληνοαλβανικών σχέσεων μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Μετά την αλβανική διακήρυξη της ανεξαρτησίας το 1912 το θέμα της διαιρέσης των εδαφών ανάμεσα στην Αλβανία και την Ελλάδα λύθηκε υπό την εποπτεία των Μεγάλων Δυνάμεων (Αυστροουγγαρίας και Ιταλίας) με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας. Στο μεταξύ, ωστόσο, έπρεπε να διευθετηθούν τα ζητήματα που προέκυπταν από την ύπαρξη του ελληνικού αυτονομιστικού κινήματος στη Βόρεια Ήπειρο. Με το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας που υπογράφηκε τον Μάιο του 1914 μεταξύ της αλβανικής κυβέρνησης, με επικεφαλής τον πρίγκιπα Βηνι, και του προέδρου της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Βορείου Ηπείρου Γεωργίου Χρηστάκη-Ζωγράφου τερματίστηκαν οι ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ αλβανικής χωροφυλακής-ατάκτων και Βορειοηπειρωτών (Ιερών Λόκων) και αναγνωρίστηκε η αυτονομία της Βορείου Ηπείρου μαζί με μια σειρά δικαιωμάτων

για τον τοπικό πληθυσμό (διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία, ελεύθερη άσκηση θρησκευτικής λατρείας κ.ά.).

Η αλβανική κυβέρνηση θα είχε το δικαίωμα να διορίζει και να απολύει τους κυβερνήτες και τους ανώτερους υπαλλήλους, ενώ Βορειοηπειρώτες θα μπορούσαν να στρατολογηθούν στη χωροφυλακή. Απαγορεύτηκε η παρουσία μονάδων αποτελούμενων από μη εντόπιους στην περιοχή, παρά μόνο σε περίπτωση πολέμου ή επανάστασης. Μετά από επιμονή του Ελευθέριου Βενιζέλου, οι Βορειοηπειρώτες πείστηκαν να ενταφιάσουν το όνειρο της ένωσης με τη «Μητέρα-Πατρίδα», με εξαίρεση τους εκπροσώπους της Χειμάρρας, οι οποίοι έμειναν πιστοί στο δόγμα *Ένωσις ή θάνατος*.

Αν και το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας δεν αναιρέθηκε ποτέ από κάποια μεταγενέστερη συνθήκη, η έλευση δύο Παγκόσμιων Πολέμων και η εγκαθίδρυση του καθεστώτος Χότζα που ήταν εκθρικό προς όλες τις θρησκευτικές μειονότητες το κατέστησαν σε μεγάλο βαθμό ανεφάρμοστο. Με εξαίρεση μικρά διαστήματα κατά τα οποία τα διακτώματα της μειονότητας έγιναν σεβαστά, υπάρχουν πολλές καταγγελίες και από διεθνείς οργανισμούς έως και σήμερα για παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας και για συνεχείς προσπάθειες των αλβανικών κυβερνήσεων να υπονομεύσουν τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα αλλά και το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι των κατοίκων των περιοχών αυτών. Η Αλβανία πάλι κατηγορεί την Ελλάδα ότι δεν έχει το δικαίωμα να εγείρει απαιτήσεις, καθώς δεν έχει επικυρώσει ποτέ τη σύμβαση περί μειονοτήτων που υιοθετήθηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το επιχείρημα αυτό ωστόσο προσιδιάζει στη βάνουση «αρχή της αμοιβαιότητας» και δεν απαντά στις αιτιολογημένες επικρίσεις για παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός της Αλβανίας.

Οι ηγέτες των Τσάμηδων, με την ελπίδα ότι θα αποσπάσουν τη συγκατάθεση της ιταλικής κυβέρνησης για ενσωμάτωση της Θεσπρωτίας στο αλβανικό κράτος, αποδεδειγμένα συνεργάστηκαν με τις κατοχικές αρχές. ΜΕΣΗ. Κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949 η Αλβανία υπήρξε διαμετακομιστικός κόμβος των Ελλήνων αριστερών ανταρτών. ΚΑΤΩ. Μπούνκερ: Ο Χότζα πίστευε ακράδαντα ότι η χώρα του απειλείται από τους «ξένους εισβολείς»· οχύρωσε λοιπόν τη χώρα του με πάνω από 600.000 τέτοια τσιμεντένια πολυβολεία.

Η περίοδος της δεκαετίας του 1940

Το 1939 πραγματοποιήθηκε η ιταλική εισβολή στην Αλβανία, η οποία ολοκληρώθηκε χωρίς αιματοχυσία, καθώς δεν εκδηλώθηκε ουσιαστική διάθεση μαζικής αντίδρασης. Η Ρώμη πολύ γρήγορα μετέτρεψε την Αλβανία σε ιταλικό προτεκτοράτο αφαιρώντας της ουσιαστικά κάθε κρατική κυριαρχία. Στις 14 Απριλίου 1939 η Αλβανία αποχώρησε και από την Κοινωνία των Εθνών, εκπροσωπούμενη πλέον από την Ιταλία. Στο πλαίσιο αυτό και οι ξένες διπλωματικές αντιπροσωπείες υποβαθμίστηκαν σε προξενεία. Στα τέλη Μαΐου 1939, ως ιταλική πλέον επαρχία, η Αλβανία αποδέχτηκε τη συγχώνευση και των στρατιωτικών της δυνάμεων με τις ιταλικές.

Στην επίθεση εναντίον της Ελλάδας, τον Οκτώβριο του 1940, στο πλάι του ιταλικού στρατού πολέμησαν 14 αλβανικά τάγματα τακτικού στρατού, 3.500 εθελοντές και ανεξάρτητοι σχηματισμοί Αλβανών μελανοχιτώνων (*milicia fashiste*). Συνολικά, 19.039 Αλβανοί στρατιώτες συμμετείχαν στις επιχειρήσεις, ενώ όλοι οι νομοί της Νότιας Αλβανίας, συμπεριλαμβανόμενου και του νομού των Τυράνων, κηρύχθηκαν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Ελλάδα. Η αλβανική μεταπολεμική βιβλιογραφία προβάλλει μια άλλη εικόνα, ισχυριζόμενη ότι όλοι οι Αλβανοί, οι οποίοι αποτελούσαν κυρίως σώματα της πολιτοφυλακής, στρατολογήθηκαν και οδηγήθηκαν με τη βία στο ελληνικό μέτωπο. Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές, ο αριθμός τους υπήρξε μικρός, γύρω στις 2.000, και η συμμετοχή τους περιορίστηκε κυρίως σε πράξεις δολιοφθοράς και κατασκοπείας.

Σε όλη τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949 η Αλβανία υποστήριξε τον αγώνα των Ελλήνων αριστερών ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, κυρίως ως διαμετακομιστικός κόμβος. Η Αλβανία τότε, λόγω

των περιορισμένων οικονομικών και στρατιωτικών της δυνατοτήτων, δεν μπορούσε να διαθέτει για τον εφοδιασμό των ανταρτών δικά της στρατιωτικά και άλλα χρήσιμα υλικά. Μπορούσε, όμως, λόγω της γεωγραφικής της θέσης (κάλυπτε τα νώτα του ανταρτικού στρατού), να εξυπηρετεί άλλες λειτουργίες εξίσου σημαντικές για τη διεξαγωγή επιχειρήσεων. Πιο συγκεκριμένα, επέτρεπε τη διέλευση ανταρτών για την αποφυγή σύλληψής τους, την ανασύνταξή τους, αλλά και για τη μεταφορά τους σε άλλες χώρες του Ανατολικού Μπλοκ. Επίσης επέτρεψε τη συλλογή και αποθήκευση στο έδαφος της πολεμοφοδίων, φαρμάκων και τροφίμων από τις άλλες κομμουνιστικές χώρες. Επιπλέον, έδωσε άσυλο και μερίμνησε για πολλές χιλιάδες Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες, κάτι που αποδείχτηκε και σωτήριο για τους αντάρτες, ειδικά μετά την ήττα τους στον Γράμμο στα τέλη Αυγούστου του 1949.

Η περίοδος του κομμουνιστικού καθεστώτος

Το κατ' ευφημισμόν κομμουνιστικό καθεστώς της Αλβανίας υπήρξε ένα κολαστήριο μαζικών δολοφονιών, αλλότριο προς τη συμβατική του εικόνα, η οποία καλλιέργηθηκε από την κομμουνιστική βιβλιογραφία της Αλβανίας στοχεύοντας στη δημιουργία ενός ψευδούς μύθου περί ελληνικής ενοχής και αλβανικής θυματοποίησης κυρίως αναφορικά με τη μεταχείριση των Τσάμηδων στη Θεσπρωτία (βλ. παρακάτω). Τη δεκαετία του 1950 σημειώνονταν στρατιωτικές εμπλοκές στην παραμεθόριο με θανάτους στρατιωτών και αμάχων.

Στις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο οι ελληνοαλβανικές σχέσεις παρέμειναν συνεπώς παγωμένες, χωρίς διπλωματικές επαφές, αφού οι δύο χώρες εξακολουθούσαν να βρίσκονται τυπικά σε καθεστώς πολέμου, ενώ παρέμεναν εκκρεμή τα

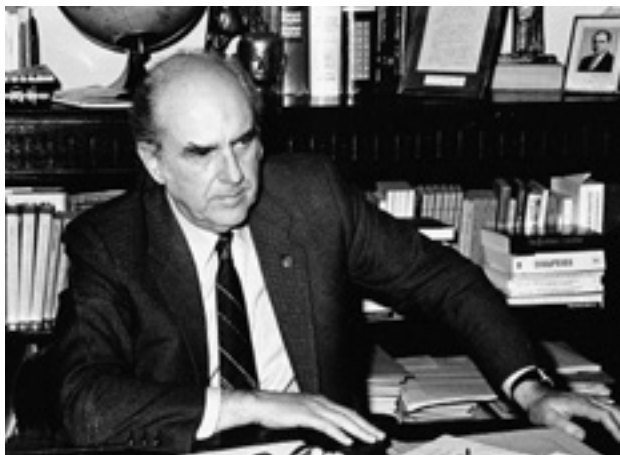
Ο υπουργός Εξωτερικών της δικτατορικής κυβέρνησης της 21ης Απριλίου 1967 Παναγιώτης Πιπινέλης (1899-1970) έδειξε έντονο ενδιαφέρον για το Βορειοηπειρωτικό. ΔΕΞΙΑ: Ο υφυπουργός Εξωτερικών της δικτατορικής κυβέρνησης της 21ης Απριλίου 1967 Χρήστος Ξανθόπουλος-Παλαμάς (1904-1977).

διμερή ζητήματα (Τσαμηδες, Βορειοηπειρωτικό, ελληνική μειονότητα). Τη δεκαετία του 1950 η Ελλάδα και η Ιταλία χρησιμοποιήθηκαν από τις ΗΠΑ και τη Βρετανία ως βάσεις για την αποστολή μη κομμουνιστών Αλβανών στην Αλβανία για την ανατροπή του καθεστώτος. Η Αλβανία παρ' όλα αυτά υποστήριζε την Ελλάδα στο Κυπριακό, όπως την υποστήριζαν και οι άλλες χώρες του Ανατολικού Μπλοκ. Το 1958 υπογράφηκε πρωτόκολλο συνεργασίας για την εκκαθάριση του ναρκοπεδίου των στενών της Κέρκυρας. Παρά κάποια εκατέρωθεν ανοίγματα, οι σχέσεις παρέμειναν παγωμένες.

Το 1968 η Αλβανία αποχώρησε από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας και περιήλθε σε πλήρη απομόνωση στα Βαλκάνια, διατηρώντας σχέσεις μόνο με την Κίνα. Από το 1969 και μετά οι Αμερικανοί πίστευαν ότι τώρα που η Αλβανία είχε αποδεσμευτεί πλήρως από τη σοβιετική σφαιρα επιρροής, γεγονός που αποτελούσε γεωπολιτικό στόχο της αμερικανικής πολιτικής

στα Βαλκάνια και τη Μεσόγειο, η Ελλάδα δεν διέτρεχε κανένα κίνδυνο από τον Βορρά, ως εκ τούτου μπορούσε να μειώσει την αμυντική της δύναμη κατά μήκος της ελληνοαλβανικής μεθορίου και να μετακινήσει σώματα στρατού σε άλλα σημεία. Η θέση αυτή εγκαινίασε μια νέα εποχή στις διμερείς επαφές.

Η ομαλοποίηση των σχέσεων ξεκίνησε, όπως συνήθως συμβαίνει στις διεθνείς σχέσεις, από την οικονομία. Στις 21 Ιανουαρίου 1970 υπογράφηκε στο Παρίσι διμερής εμπορική συμφωνία ύψους 1.500.000 δολαρίων ετησίων ανταλλαγών Ελλάδος και Αλβανίας με μονοετή ισχύ, η οποία πλαισιώθηκε και από τραπεζική συμφωνία για τον τρόπο πληρωμών, εφόσον ένα μέρος των προϊόντων θα διακινούνταν με κλήρινγκ, όμως συνέβαινε στο εμπόριο της Ελλάδας και με τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Από Αλβανία θα εισάγονταν ακατέργαστα αέρια, ρακί, χειροτεχνικά είδη, βαμβακερά υφάσματα, σύρματα χαλκού, επεξεργασμένη ξυλεία, ψάρια,

Ο διπλωμάτης Δημήτριος Μπίτσιος (1915-1984), μόνιμος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στον ΟΗΕ, τον Ιανουάριο του 1971 στη Νέα Υόρκη, συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις μεταξύ ελληνικής και αλβανικής κυβέρνησης προκειμένου να αποκατασταθούν οι σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. ΔΕΞΙΑ: Οι επαφές μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας αυξήθηκαν επί διακυβέρνησεως του ΠΑΣΟΚ, αφού μετά τη διακοπή των σχέσεων με την Κίνα το 1978 η Ελλάδα ήταν η μοναδική πύλη της Αλβανίας προς τον έξω κόσμο. Όμως η δήλωση του Ανδρέα Παπανδρέου τον Φεβρουάριο του 1984 ότι τα σύνορα στην Ευρώπη είναι δεδομένα θεωρήθηκε ανεπαρκής από τα Τίρανα.

άσφαλτος, νιτρική αμμωνία, πυριτικό οξύ, αιθέρια έλαια, κόντρα πλακέ, καπλαμάδες, μεταλλεύματα σιδηρονικελίου, ενώ η Ελλάδα θα εξήγε πλαστική ύλη, σπάγκους, ακατέργαστο βαμβάκι, δημητριακά, επίσωτρα και αεροθαλάμους αυτοκινήτων, νήματα κ.λπ.

Περί τα τέλη του 1970 η ελληνική κυβέρνηση προέβη σε βολιδοσκοπήσεις για την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων με την Αλβανία με βάση το status quo, δηλαδή ότι δεν θα θίγονταν προβλήματα που μπορούσαν να παρακωλύσουν την πρόοδο των σχέσεων. Οι διαπραγματεύσεις άρχισαν τον Ιανουάριο του 1971 στη Νέα Υόρκη υπό την επίβλεψη του Χρήστου Ξανθόπουλου Παλαμά, υφυπουργού Εξωτερικών, μεταξύ του Δ. Μπίτσιου και του Σ. Μπαχόλλι (Sulejman Baholli). Επισημάνθηκε στην αλβανική πλευρά ότι θα βοηθούσε την όλη κατάσταση μια μονομερής αλβανική δήλωση για την ελευθερία της λατρείας της μειονότητας, όπως είχε πράξει παλαιότερα για το

γλωσσικό και μορφωτικό θέμα της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας. Η αλβανική κυβέρνηση δεσμεύτηκε να ικανοποιήσει τα ελληνικά αιτήματα και να σεβαστεί τα δικαιώματα της μειονότητας, όπως εξάλλου έκανε και στο παρελθόν (sic).

Στις 6 Μαΐου 1971 εκδόθηκε η ανακοίνωση στην Αθήνα και στα Τίρανα σύμφωνα με την οποία «*Η κυβέρνηση του Βασιλείου της Ελλάδος και η κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας συμφώνησαν διά την εγκατάστασιν διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών και διά την ανταλλαγήν διπλωματικών αντιπροσώπων εις τον βαθμόν των πρεσβειών*».

Η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων (ανταλλαγή πρέσβων) το 1971 έγινε χωρίς να επιλυθούν τα ακανθώδη ζητήματα (κατάσταση πολέμου, ζητήματα μειονοτήτων), ενώ ο βασικός λόγος που πυροδότησε τις εξελίξεις και την αλλαγή της αλβανικής εξωτερικής πολιτικής που οδήγησε στην αποκατάσταση των σχέσεων με την Ελλάδα τον Μάιο του 1971 και με

τη Γιουγκοσλαβία τρεις μήνες πριν ήταν η σοβιετική επέμβαση στη Τσεχοσλοβακία, που είχε θεωρηθεί απειλή από τους Αλβανούς ηγέτες.

Οι επαφές ανάμεσα στις δύο χώρες πολλαπλασιάστηκαν επί διακυβερνήσεως του ΠΑΣΟΚ, αφού μετά τη διακοπή των σχέσεων με την Κίνα το 1978 η Ελλάδα ήταν η μοναδική πύλη της Αλβανίας προς τον έξω κόσμο. Οι Αλβανοί επιδείκνυαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σύναψη μεθοριακής συμφωνίας με την οποία θα επισημοποιούνταν οριστικά τα υπάρχοντα σύνορα των δύο χωρών εξαλείφοντας έτσι τις όποιες εδαφικές διεκδικήσεις θα μπορούσαν να προβληθούν μελλοντικά εις βάρος της χώρας τους. Η δήλωση του Ανδρέα Παπανδρέου τον Φεβρουάριο του 1984 ότι τα σύνορα στην Ευρώπη είναι δεδομένα θεωρήθηκε ανεπαρκής από τα Τίρανα.

Όμως, μετά τη διάνοιξη του σταθμού της Κακαβιάς και την υπογραφή στη συνέχεια του πρακτικού συμφωνίας μεταξύ του υφυπουργού Εθνικής Οικονομίας Κώστα Βαΐτση και υπουργού Εξωτερικού Εμπορίου της Αλβανίας Σάνε Κορμπέτσι για το πορθμείο της Κέρκυρας και Αγίων Σαράντα, την πρόβλεψη ανταλλαγών 40 εκατομμυρίων δολαρίων για το 1985 και την κατασκευή εργοστασίου επεξεργασίας χρωμίου στην Αλβανία, δημιουργήθηκε κλίμα ευφορίας και ενθουσιασμού.

Το 1984 η Νομική Υπηρεσία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών γνωμοδότησε ότι δεν υφίστατο πλέον εμπόλεμη κατάσταση με την Αλβανία και το μόνο που έπρεπε να διασαφηνισθεί ήταν το πότε αυτή έπαψε: με την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης των Παρισίων το 1947 ή με την αποκατάσταση των διπλωματικών

Στις 28 Αυγούστου 1987, με «πράξη» του Υπουργικού Συμβουλίου, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ήρε τον νόμο και αποχαρακτήρισε την Αλβανία ως εχθρικό κράτος. Το γεγονός αυτό προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας, δήλωσε ότι η αξιωματική αντιπολίτευση δεν θεωρεί ότι δεσμεύει κατά τίποτε τον ελληνικό λαό η πράξη εθνικής μειοδοσίας του Ανδρέα Παπανδρέου και θα συνεχίσει να παρέχει την αμέριστη συμπαράστασή της προς τους δοκιμαζόμενους Βορειοηπειρώτες αδελφούς.

σχέσεων το 1971. Στις 28 Αυγούστου 1987, με «πράξη» του Υπουργικού Συμβουλίου, η κυβέρνηση ήρε τον νόμο και αποχαρκτηρίσε την Αλβανία ως εχθρικό κράτος, αφού η συντήρηση της παράδοξης αυτής πράξης αποτελούσε τροχοπέδη στην ταχύτερη και ανεμπόδιστη πρόοδο και ανάπτυξη των σχέσεων.

Το γεγονός αυτό προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων και έντονη νομική αμφισβήτηση για την εγκυρότητα της υπουργικής απόφασης. Την ίδια μέρα, ο Κωνσταντίνος Μητσotάκης, αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας, δήλωνε ότι η αξιωματική αντιπολίτευση δεν θεωρεί ότι δεσμεύει κατά τίποτε τον ελληνικό λαό η σημερινή πράξη εθνικής μειοδοσίας του Ανδρέα Παπανδρέου και θα συνεχίσει να παρέχει την αμέριστη συμπαράστασή της προς τους δοκιμαζόμενους Βορειοηπειρώτες αδελφούς. Η συμφωνία, ωστόσο, είχε θετικό αντίκτυπο, καθώς αυξήθηκαν επισκέψεις ατόμων ένθεν κακείθεν των συνόρων, ενώ το 1987 η Αλβανία έλαβε μέρος για πρώτη φορά στη σύνοδο των υπουργών Εξωτερικών των βαλκανικών κρατών στο Βελιγράδι.

Το ζήτημα των Τσάμηδων

Ο όρος Τσαμουριά είναι πρωτογενώς γεωγραφικός όρος και ειθισται να ονομάζεται η περιοχή εκείνη της Ηπείρου που εκτείνεται κατά μήκος της ακτής ανάμεσα στις εκβολές του ποταμού Αχέροντα και μέχρι το Βουθρωτό και ανατολικά μέχρι τους πρόποδες του όρους Ολύτσικας (Τόμαρος). Η περιοχή ταυτίζεται με τη Θεσπρωτία και ένα μικρό της τμήμα ανήκει σήμερα στην Αλβανία με κέντρο την κωμόπολη Κονίσπολη. Οι κάτοικοι της περιοχής ονομάζονταν παλιότερα Τσάμηδες, για την καταγωγή των οποίων οι επιστήμονες ερίζουν μέχρι σήμερα. Φαίνεται, ωστόσο, ότι πρόκειται για έναν παραδοσιακό αγροτικό μουσουλμανικό πληθυσμό που για συγκυριακούς λόγους εξαιρέθηκε της ανταλλαγής του 1922.

Ένα μεγάλο ποσοστό μουσουλμάνων Τσάμηδων –πάνω από το 50%– είχαν πάρει μετά το 1924 την απόφαση να αναχωρήσουν για τη Μικρά Ασία, δηλώνοντας τουρκική καταγωγή. Ενώ η ελληνική πλευρά ενθάρρυνε αυτή την προοπτική, τόσο η Μεικτή Επιτροπή του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, όσο και οι δύο άλλες ενδιαφερόμενες χώρες (Τουρκία και Αλβανία), εξέφρασαν ισχυρές αντιρρήσεις και αντιστάσεις στην υλοποίηση αυτής της συμφωνίας ζητώντας να εξαιρεθούν ουσιαστικά όλοι οι μουσουλμάνοι της Θεσπρωτίας από την ανταλλαγή.

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του 1923, υπήρχαν στη Θεσπρωτία γύρω στις 20.000 μουσουλμάνοι Τσάμηδες, ενώ η απογραφή του 1940, έτσι όπως τη γνωρίζουμε από διαμεσολαβημένες πηγές, τους υπολογίζει στις 16.661.

Η συμβίωσή τους με το χριστιανικό στοιχείο της περιοχής υπήρξε γενικά προβληματική. Το ελληνικό κράτος πάλι δεν υπήρξε φιλικό απέναντί τους, πολλές φορές υιοθέτησε καταπιεστικές πρακτικές εναντίον τους και αυτό σε συνδυασμό με τις πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές εξέθρεψε τη δράση εξτρεμιστικών αλυτρωτικών στοιχείων στην Αλβανία. Οι ηγέτες των Τσάμηδων, με την ελπίδα ότι θα αποσπάσουν τη συγκατάθεση της ιταλικής κυβέρνησης για ενσωμάτωση της Θεσπρωτίας στο αλβανικό κράτος, αποδεδειγμένα συνεργάστηκαν με τις κατοχικές αρχές, καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, και συμμετείχαν σε διώξεις, λεηλασίες, εκτελέσεις κ.ά., ενισχύοντας τη διάσταση με το ελληνοχριστιανικό γηγενές στοιχείο και προκαλώντας ένα αβυσσαλέο μίσος που έμελλε να αποδειχτεί μοιραίο μετά την αποχώρηση των Ιταλών κατακτητών.

Αν και το επιχείρημα ότι αυτή η συμπεριφορά ήταν σε μεγάλο βαθμό απόρροια της καταπίεσης που είχαν δεχτεί αυτοί οι πληθυσμοί κατά τη διάρκεια του

Μεσοπολέμου φαίνεται να είναι σε μεγάλο βαθμό βάσιμο, δεν ισχύει το ίδιο για το επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε μεταπολεμικά, από Αλβανούς μελετητές κυρίως, ότι η συνεργασία των Τσάμηδων με τους Ιταλούς και Γερμανούς προκλήθηκε από την επιθετικότητα των ελληνικών αντιστασιακών ομάδων εναντίον τους, καθώς αυτή ξεκίνησε πριν δημιουργηθούν οι ομάδες αυτές.

Ακριβώς αυτό το μίσος και την απέχθεια του τοπικού πληθυσμού εκμεταλλεύτηκαν οι τοπικοί ηγέτες του ΕΔΕΣ, καταγόμενοι από την ευρύτερη περιοχή, οργανώνοντας βίαια τον σφαγιασμό και την εκδίωξη τους τον Σεπτέμβριο του 1944,

ένα γεγονός που αποκλήθηκε «τελική λύση» του τσαμικού ζητήματος στην περιοχή της Θεσπρωτίας, δημιουργώντας συνειρμούς με την εξόντωση των Εβραίων. Με την εκδίωξη των Τσάμηδων από την περιοχή της Θεσπρωτίας οι περιουσίες τους διαμοιράστηκαν με κλήρο στους Έλληνες κατοίκους. Τα δικαστήρια δωσίλογων μετά τον πόλεμο με αμετάκλητες αποφάσεις τους καταδίκασαν πολλούς Τσάμηδες ως προδότες και δήμευσαν την περιουσία τους.

Στις 30 Ιουνίου 1994 η αλβανική Βουλή καθιέρωσε ομόφωνα την 27η Ιουνίου ως ημέρα «γενοκτονίας» των Τσάμηδων, επιχειρώντας να παραλληλίσει το

Ο «Πατριωτικός Σύνδεσμος Τσαμουριάς» κάνει πορεία στα ελληνοαλβανικά σύνορα.

ζήτημα με το ολοκαύτωμα, όπως αναφέρθηκε ήδη. Τον Φεβρουάριο του 2016 οργανώσεις Τσαμηδών προσέφυγαν στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης με αίτημα να εξεταστούν βάσει των διατάξεων της Σύμβασης περί Γενοκτονίας του 1948 οι παρακάτω περιπτώσεις:

- A) η αναγνώριση της συντελεσθείσας γενοκτονίας κατά των Τσαμηδών,
- B) ο επαναπατρισμός όλων των εκδιωχθέντων-εκτοπισμένων Τσαμηδών,
- Γ) η επιστροφή όλων των ακινήτων,
- Δ) η διερεύνηση διάπραξης εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, από τις ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου 1913-1945.

Το δικαστήριο απέρριψε τις προσφυγές λόγω αναρμοδιότητας, για δικονομικούς δηλαδή λόγους.

Το ζήτημα των χωρικών υδάτων

Το πρόβλημα αυτό, αν και ανάγεται στο παρελθόν, απέκτησε επικαιρότητα λόγω των προσπαθειών του ελληνικού κράτους να προωθήσει την έρευνα και εξόρυξη υδρογονανθράκων στο Ιόνιο. Η Αλβανία θεωρεί μονομερή κίνηση της Ελλάδας την προκήρυξη οικοπέδων για έρευνα και εκμετάλλευση υδρογονανθράκων σε περιοχές του Ιονίου Πελάγους. Τα Τίρανα δεν αναγνωρίζουν καν την ύπαρξη της ελληνοαλβανικής συμφωνίας οριοθέτησης των εκατέρωθεν χωρικών υδάτων του 2009, που κηρύχθηκε αντισυνταγματική από το ανώτατο συνταγματικό δικαστήριο της Αλβανίας, καθώς θεωρούν ότι η συμφωνία του 2009 είναι ετεροβαρής υπέρ της Ελλάδας και ότι τα Διαπόντια Νησιά βορείως της Κέρκυρας δεν δικαιούνται πλήρη επήρεια στη χάραξη της ΑΟΖ ή της υφαλοκρηπίδας.

Παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με την ιταλοαλβανική συμφωνία του 1992, όπου

ελήφθη υπόψη η μέση γραμμή, η αλβανική νήσος Σάσων έλαβε πλήρη επήρεια στη χάραξη των θαλάσσιων συνόρων, τα Τίρανα επικαλούνται πρόσφατες νομολογίες διεθνών δικαστηρίων (Αμβούργου και Χάγης) που εκδικάζουν υποθέσεις σε σχέση με το δικαίο της θάλασσας για να προωθήσουν τις θέσεις τους. Υπάρχουν πληροφορίες ότι η τουρκική διπλωματία βρίσκεται πίσω από αυτή την αρνητική στάση των Τιράνων με προφανή στόχο να εμποδίσουν τη δημιουργία ενός θετικού προηγούμενου για την Ελλάδα στη Μεσόγειο, ενώ και η Αλβανία επιθυμεί να προκαλέσει επιπλοκές σε μια ενδεχόμενη αναθεώρηση της ελληνοϊταλικής συμφωνίας του 1977 προς οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σωτήρης Βαλντέν, *Παράταιροι εταίροι. Ελληνική δικτατορία, κομμουνιστικά καθεστώτα και Βαλκάνια 1967-1974*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2009.

Βασίλης Κόντης, *Ευαίσθητες ισορροπίες: Ελλάδα και Αλβανία στον 20ό αιώνα*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.

Θεοφάνης Μαλκίδης, *Οι Ελληνοαλβανικές Σχέσεις*, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2007.

Ιάκωβος Μιχαηλίδης, «Σε αναζήτηση νέων ισορροπιών. Η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας 1950-1967», στο: Νίκος Μαρατζίδης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης & Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος. Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 75-89.

Σταύρος Γ. Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία: 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας (1945-1991)*, εκδ. Literatus, Θεσσαλονίκη 2015.

Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, Τόμος Β'. *Από τον Μεσοπόλεμο στον Ψυχρό Πόλεμο (1918-1989)*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Βάνιας, 2011.

Ο Ανδρέας Στεργίου είναι αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η ΑΛΒΑΝΙΑ ΤΟΥ ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΑ: 1944-1985.

41 χρόνια η Αλβανία «στο κόκκινο».

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

των ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΚΑΙ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ

Ο Χότζα το 1943 ως πολιτικός επίτροπος του Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού. ΕΠΑΝΩ: Το 1944 στο Μπεράτ, ενώ μιλάει στο Εθνικό Απελευθερωτικό Συμβούλιο. ΚΑΤΩ: Τον Νοέμβριο του 1944 απελευθέρωσε τα Τίρανα και τη Σκόδρα, ενώ τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου στη 2η Διάσκεψη του Αντιφασιστικού Συμβουλίου είχε ήδη ανακηρυχθεί πρωθυπουργός της νεοϊδρυθείσας προσωρινής κυβέρνησης.

Ο Χότζα τον Νοέμβριο του 1945 λίγο πριν μπει στα Τίρανα. ΚΑΤΩ: Με τον Στάλιν και τον Μολότοφ στη Μόσχα το 1947.

Η πορεία προς την εξουσία

Στις 8 Νοεμβρίου 1941, κι ενώ ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος μαινόταν, ιδρύθηκε στα Τίρανα το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας, η Προσωρινή Κεντρική Επιτροπή του οποίου λίγο αργότερα εξέλεξε Γενικό Γραμματέα τον Ενβέρ Χότζα. Ο Χότζα ήταν τότε μόλις 35 ετών, όμως κριθήκε άξιος για τη θέση λόγω των καταφανών ηγετικών του ικανοτήτων αλλά και της δυτικής μόρφωσης που είχε λάβει (είχε σπουδάσει νομικά στη Γαλλία).

Ο Χότζα αποδείχθηκε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα πολύ δραστήριος, οργανωτικός κι αποτελεσματικός: κατάφερε να συσπειρώσει τις κομμουνιστικές οργανώσεις που δρούσαν στην Αλβανία ώστε να πραγματοποιήσουν από κοινού αντιναζιστική διαδήλωση στα Τίρανα (1941), ίδρυσε την Κομμουνιστική Νεολαία της Αλβανίας, καταπίαστηκε με την έκδοση της εφημερίδας *Zeri I Popullit* (*Φωνή του Λαού*) (1942), ίδρυσε και τέθηκε επικεφαλής της Κίνησης Εθνικής Απελευθέρωσης, ενώ από το Ελμπασάν όπου βρισκόταν οργάνωνε τους παρτιζάνους. Το 1943 ορίστηκε πολιτικός επίτροπος του Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού και τον Νοέμβριο του 1944 απελευθέρωσε τα Τίρανα και τη Σκόδρα, ενώ τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου στη 2η Διάσκεψη του Αντιφασιστικού Συμβουλίου είχε ήδη ανακηρυχθεί πρωθυπουργός της νεοϊδρυθείσας προσωρινής κυβέρνησης. Ταυτόχρονα, ορίστηκε και υπουργός Άμυνας, θέση την οποία διατήρησε ως το 1953.

Η εκλογή και οι συμμαχίες

Ο Χότζα άρχισε λοιπόν να συγκεντρώνει στο πρόσωπό του υπερεξουσίες –λίγο αργότερα διορίστηκε και υπουργός Εξωτερικών και διοικητής των Ενόπλων Δυνάμεων–, την ίδια στιγμή που η προπαγάνδα υπέρ του είχε εντατικοποιηθεί: ήδη από τον Αύγουστο του 1944 το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας (ΚΚΑ) εξέδωσε

τη βιογραφία του *Ενβέρ Χότζα, ο Γενικός Διοικητής του Εθνικού Απελευθερωτικού Αγώνα*, με την οποία έπλεκε το εγκώμιό του. Στα σχολεία από το δημοτικό ακόμη τα παιδιά μάθαιναν τραγούδια για το Κόμμα και τον Χότζα κι άκουγαν ιστορίες από τον πόλεμο, στις οποίες οι παρτιζάνοι αγιοποιούνταν και οι Γερμανοί δαιμονοποιούνταν. Στην εφημερίδα *Λαϊκό Βήμα* η Ελλάδα παρουσιαζόταν σαν μια «μοναρχοφασιστική χώρα στο χείλος του γκρεμού». Τα αποτελέσματα της προπαγάνδας δεν άργησαν να φανούν: αρκετοί ήταν αυτοί που άρχισαν να τον βλέπουν ως σωτήρα της χώρας κι ακόμη περισσότεροι αυτοί που τον φοβόντουσαν.

Στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 2 Δεκεμβρίου 1945, με τις οποίες ο Χότζα επιζητούσε να εξασφαλίσει δημοκρατική νομιμοποίηση για το καθεστώς του, στήθηκαν δύο κάλπες, μία κόκκινη για το Κόμμα και μία μαύρη. Ο Χότζα βγήκε νικητής με ποσοστό 93%. Σε αυτές τις κατ' επιφαση εκλογές η ελληνική μειονότητα της Χειμάρρας απείχε στο σύνολό της, γεγονός που δεν πέρασε απαρατήρητο ούτε θεωρήθηκε ασήμαντο από τη νέα εξουσία. Τα αντίποινα ήταν άμεσα: αφαιρέθηκε η ελληνική ιθαγένεια από τα έγγραφα των κατοίκων, έγιναν συλλήψεις με ανυπόστατες κατηγορίες (υπερήλικες ή άνθρωποι με κινητικά προβλήματα κατηγορήθηκαν ότι πήγαν στο διπλανό χωριό κι έκοψαν τα σύρματα των τηλεφώνων) κι οδηγήθηκαν είτε για εκτέλεση είτε για ισόβια κάθειρξη 40 Χειμαρριώτες, ενώ έναν χρόνο αργότερα σταμάτησε η λειτουργία του ελληνικού σχολείου στην περιοχή.

Αυτήν την περίοδο το ΚΚΑ βρισκόταν ακόμη υπό την επιρροή της Γιουγκοσλαβίας. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, που χρονολογούνταν ήδη από το 1941, όταν το ΚΚΑ βρήκε στο ΚΚΓ τον καθοδηγητή που χρειαζόταν, ήταν εξαρχής τεταμένες, καθώς ο Χότζα πίστευε ότι ο Τίτο υπέσκαπτε την ανεξαρτησία της Αλβανίας.

Η επίσκεψη όμως του Χότζα στη Μόσχα το 1947 και η συνακόλουθη υπογραφή οικονομικής συνεργασίας με την ΕΣΣΔ υπονόμωσε τη σχέση του με τη Γιουγκοσλαβία, με αποτέλεσμα έναν χρόνο αργότερα να διακοπούν οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών.

Ο Χότζα, χωρίς να χάσει χρόνο, εντάχθηκε στη σφαίρα επιρροής της ΕΣΣΔ και προχώρησε σε μια σειρά εκκαθαρίσεων των ανθρώπων που ήταν συνδεδεμένοι με την τιτοϊκή εποχή. Παράλληλα, τροποποίησε το Σύνταγμα της Αλβανίας έτσι

που να είναι σχεδόν ίδιο με εκείνο της Ρωσίας· η πιο σημαντική αλλαγή που επέφερε ήταν η εκχώρηση της δικαιοδοσίας στα λαϊκά συμβούλια να ανακηρύξουν «εχθρό του λαού» οποιονδήποτε εναντιωνόταν στο Κόμμα. Τα χρόνια που η Αλβανία ήταν υπό την αιγίδα του Στάλιν δεχόταν από αυτόν πλουσιοπάροχα κονδύλια, με τα οποία κάλυψε μεγάλα κατασκευαστικά έργα.

Οι σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση παρέμειναν εξαιρετικές ως το 1953· ο θάνατος του Στάλιν όμως μετέβαλε τα δεδο-

Ο Νικήτα Χρουστσόφ επισκέπτεται την Αλβανία το 1959. Όταν βρέθηκε στις ελληνικές μειονοτικές περιοχές, θαύμασε το πολιτιστικό επίπεδο του λαού. Αργότερα, ήρθε σε επαφή με τον Σοφοκλή Βενιζέλο και δεσμεύτηκε να πιέσει τον Χότζα να προχωρήσει σε αλλαγές στον εκπαιδευτικό κι εκκλησιαστικό τομέα. Ο Χότζα σκλήρυνε τη στάση του και οι ελληνοαλβανικές σχέσεις χειροτέρεψαν. Το 1967 απαγορεύτηκε στους Έλληνες να δίνουν στα παιδιά τους ελληνικά ονόματα.

μένα και ο Χότζα το κατάλαβε ήδη από την πρώτη επίσκεψή του στη Μόσχα. Η οριστική ρήξη ήρθε το 1956, και βρήκε τον Αλβανό ηγέτη να αναζητά καινούργια συμμαχία. Η προσέγγιση με την Κίνα του Μάο Τσε-τουγκ ξεκίνησε το 1960 και καρποφόρησε το 1961. Η συμμαχία των δύο χωρών κράτησε 17 χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων επιβλήθηκε στην Αλβανία αθεΐα και ξέσπασε ένα πρωτόγνωρο μένος κατά των χριστιανών –ορθόδοξων και καθολικών– και των μουσουλμάνων. Το 1978 όμως είχε έρθει η ώρα και αυτή η σχέση να διακοπεί, και ο Χότζα πλέον ανακήρυξε την Αλβανία το μόνο κομμουνιστικό καθεστώς στον κόσμο.

Δεν άργησαν όμως και προβλήματα υγείας να ταλαιπωρούν τον Αλβανό ηγέτη και να προμηνύουν το τέλος: ήδη από το 1973 υπέστη βαριά καρδιακή προσβολή την οποία φρόντισε να κρύψει από τον λαό, το 1983-1984 είχε δύο εγκεφαλικές ισχαιμίες και στις 9 Απριλίου 1985 έπεσε σε κώμα. Πέθανε δύο μέρες αργότερα, αφήνοντας τα ηνία της χώρας στον Ραμίζ Αλία.

Η στάση απέναντι στην ελληνική μειονότητα

Στην ομιλία του στο 2ο Συνέδριο της Αλβανικής Αντιφασιστικής Νεολαίας (Τίρανα, 1945), ο Ενβέρ Χότζα υπογράμμισε: «*Η στάση μας απέναντι στη μειονότητα είναι συμπεριφορά ενός λαού από τους πιο προοδευτικούς στον κόσμο, ενός λαού με ανθρώπινα αισθήματα και υποδειγματική δικαιοσύνη. Η ελληνική μειονότητα στη δημοκρατική Αλβανία χαίρει όλων των δικαιωμάτων, έχει τα σχολεία της, τους δασκάλους της, τον Τύπο της, τους ανθρώπους της στην εξουσία και στον στρατό. Αυτά τα απαραίτητα δικαιώματα η ελληνική μειονότητα τα έχει αποκτημένα με αίμα ...*» (ολόκληρη η ομιλία περιλαμβάνεται στο βιβλίο *Δύο φίλοι λαοί* του Χότζα). Η πραγματικότητα ήταν σαφώς πολύ διαφορετική για τους Έλληνες της Βορείου

Ηπείρου: ο Αλβανός ηγέτης αμέσως μόλις ανέλαβε την εξουσία έθεσε σε εφαρμογή το σχέδιο εξόντωσης του Ελληνισμού· από το 1945 ήδη καταγράφονται δολοφονίες Ελλήνων με την κατηγορία ότι λειτουργούσαν ως πράκτορες επί αλβανικού εδάφους, εκτελέσεις κρατουμένων, εκτοπίσεις ολόκληρων οικογενειών από περιοχές με αμιγώς ελληνικό πληθυσμό στη βόρεια Αλβανία, όπου θα αφομοιώνονταν ή θα εξοντώνονταν, όπως για παράδειγμα στην Κρούγια, όπου θανατώθηκαν μικρά παιδιά. Και για όσους επέζησαν, όμως, και παρέμειναν στις μειονοτικές περιοχές, οι συνθήκες διαβίωσης και τα μέτρα που επεφύλαξε ο Χότζα ήταν τέτοια που έκαναν τους Βορειοηπειρώτες να θεωρούν ως μόνη διέξοδο τη φυγή προς την Ελλάδα.

Καθημερινή διαβίωση

Πρώτο μέλημα του Χότζα μόλις ανέλαβε την εξουσία ήταν η αγροτική μεταρρύθμιση, η οποία ολοκληρώθηκε το 1952. Άμεσα ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας καταργήθηκε και όλη η περιουσία των κατοίκων πέρασε στο κράτος, ακόμη κι οι κήποι των σπιτιών, οι επιχειρήσεις και τα ζώα. Το ίδιο συνέβη με τη γη, που μοιράστηκε στα μέλη των νεοσύστατων γεωργικών συνεταιρισμών και οι τίτλοι ιδιοκτησίας πέρασαν στο κράτος.

Ο γεωργικός συνεταιρισμός (κοοπερατίβα) μάζευε τις ελιές, τα πορτοκάλια και όλους τους καρπούς της γης και τα στοίβαζε σε αποθήκες. Η συγκομιδή ανήκε στο κράτος και αυτοί που εργάζονταν εκεί δεν δικαιούνταν κανένα μερίδιο. Οι Έλληνες δούλευαν υποχρεωτικά –για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην– για ένα πενιχρό μεροκάματο της τάξης των 150 λεκ, το οποίο αναλογούσε σε τρία καρβέλια ψωμί. Για να βγάλουν λίγα επιπλέον χρήματα αναγκάζονταν να δουλεύουν πέραν του οκταώρου ή –αφού συγκέντρωναν τα 100 κιλά ασφάκα και βελανίδια που ήταν υπο-

Μεγάλες αφίσες των Χότζα και Μάο Τσε-τούνγκ διακοσμούν την εξέδρα εκδήλωσης της αλβανικής κυβέρνησης το 1963. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Δροπολίτες μάστοροι έξω από το σπίτι του Εμβέρ Χότζα το 1970.

χρεωμένο το άτομο να μαζεύει ετησίως για το κράτος– να μαζέψουν παραπάνω ώστε να τα πουλήσουν. Φυσικά, δεν υπήρχε περιθώριο διεκδίκησης αύξησης του μισθού, αφού και μόνο το σχολίο «το μεροκάματο δεν είναι καλό» ήταν αρκετό για να συλληφθεί κάποιος και να καταδικαστεί σε οκτώ χρόνια φυλάκιση.

Η δουλειά για τον γεωργικό συνεταιρισμό ήταν πολύ κοπιαστική: το μάζεμα της ασφάκας απαιτούσε πολύωρο περπάτημα σε δύσβατες περιοχές ψηλά στα βουνά κάτω από οποιεσδήποτε καιρικές συνθήκες. Γυναίκες και άντρες ήταν υποχρεωμένοι να περπατούν χιλιόμετρα με τα πόδια, αφού αυτοκίνητα δεν υπήρχαν, συχνά χωρίς νερό, ενώ το μεσημεριανό τους συνήθως περιλάμβανε ψωμί κι ελιές.

Η πείνα ήταν από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετώπιζε η ελληνική ομογένεια. Στη Χειμάρρα και στις γύρω περιοχές αλλά και σε όλη την περιφέρεια Αργυροκάστρου οι κάτοικοι προμηθεύονταν με δελτίο τα βασικά είδη διατροφής ανάλογα με τον αριθμό των μελών της οικογένειας. Έτσι, σε μια τετραμελή οικογένεια αναλογούσαν τον μήνα δύο κιλά

μακαρόνια, ένα κιλό ζάχαρη, 300 γραμμάρια καφές, και κατ' άτομο ένα κιλό φέτα, ένα κιλό λάδι και 250 γραμμάρια κρέας (συνήθως κατσίκι). Ένα κιλό κρέας κάθε άτομο έπαιρνε και την Πρωτοχρονιά (τα Χριστούγεννα δεν γιορτάζονταν στην κομμουνιστική Αλβανία). Για μια περίοδο ακόμη και το ψωμί δινόταν με δελτίο (600 γραμμάρια την ημέρα το άτομο), ενώ οι γυναίκες δεν μπορούσαν να φτιάξουν δικό τους, γιατί δεν είχαν αλεύρι. Στις πόλεις έδιναν, με δελτίο πάντα, κι ένα λίτρο γάλα, ένα κιλό γιαούρτι και 200 γραμμάρια βούτυρο· το κατάστημα που έκανε τη διανομή άνοιγε νωρίς το πρωί, όμως οι άνθρωποι έπιαναν σειρά από τις 12 τα μεσάνυχτα, για να αποφύγουν το ενδεχόμενο να μην περισσέψουν γι' αυτούς τρόφιμα, καθώς αυτά τα προϊόντα δεν επαρκούσαν για όλους. Στα καταστήματα (μπακάλικά) που υπήρχαν και στις πόλεις και στα χωριά μπορούσε κανείς να αγοράσει αγροτικά προϊόντα, όπως φασολάκια ή σπανάκι, τα οποία όμως βρισκόταν σε περιορισμένη ποσότητα. Η κατάσταση επιδειωνόταν από την απαγόρευση αλιείας, αλλά κι από το γεγονός ότι από

το 1975 και για μια δεκαετία δεν επιτρεπόταν στους ντόπιους να καλλιεργούν στον κήπο τους.

Η απόλυτη ανέχεια στην οποία ήταν υποχρεωμένοι να ζουν οι άνθρωποι τους οδηγούσε συχνά στην παρανομία. Δεν ήταν λίγοι αυτοί που ψάρευαν με δυναμίτη, με κίνδυνο φυσικά να πάνε φυλακή, αφού δεν επιτρεπόταν καν να μπαίνουν στη θάλασσα, ενώ πολλοί περισσότεροι κατέφευγαν στις κλοπές: κύριος στόχος ήταν τα περιβόλια με τις αγροτικές σοδειές, αλλά και οι ελιές. Οι «επιχειρήσεις» γίνονταν βράδυ –ατομικά ή ομαδικά– αφού είχαν πρώτα πληροφορηθεί πού θα βρισκόταν ο κωροφύλακας. Τις ελιές τις μάζευαν το πρωί, τις έκρυβαν σε χαμοσφάκια και πουρνάρια και μόλις έπεφτε η νύχτα πήγαιναν και τις μετέφεραν από την κρυψώνα στα σπίτια τους, όπου και άρχιζε η επεξεργασία τους.

Το παράδοξο σε όλα αυτά ήταν ότι ο κρατικός μηχανισμός προπαγάνδιζε ότι οι πολίτες της χώρας είναι τυχεροί, καθώς η Αλβανία «έχει πλήρη αυτάρκεια γεωργικών και βιομηχανικών προϊόντων», ενώ οι άλλοι λαοί «πέθαιναν από την πείνα».

Αυτονόητο είναι ότι κάποιοι τα πίστευαν αυτά, δεδομένου ότι όλες οι δίοδοι επικοινωνίας και πληροφόρησης ήταν κοιμημένες, επομένως δεν είχαν εικόνα του τι πραγματικά συνέβαινε σε άλλα κράτη. Ειρήσθω εν παρόδω ότι τηλεόραση δεν διέθετε κανείς· για πρώτη φορά είχαν τηλεόραση οι Αργυροκαστρίτες μετά το 1980 κι έδειχνε μόνο ένα κανάλι, το κρατικό. Κεραίες δεν υπήρχαν, όμως σε συγκεκριμένα μέρη το σήμα έπιανε ΕΡΤ και ΡΑΙ (ιταλικό κρατικό κανάλι), με αποτέλεσμα μόνο τότε και μόνο κρυφά οι ντόπιοι να σχηματίζουν μια εικόνα για τον έξω κόσμο διαφορετική από αυτή που περιέγραφε το Κόμμα.

Εκπαίδευση

Τα σχολεία στη Βόρειο Ήπειρο ήταν τότε μεικτά, όμως εκείνη την περίοδο στα μειονοτικά χωριά δεν υπήρχαν παρά ελάχιστα Αλβανοί. Τα μαθήματα γίνονταν στα αλβανικά και ως δεύτερη γλώσσα διδασκόνταν τα ρώσικα. Τα παιδιά στην αρχή μπορούσαν να μιλούν μεταξύ τους ελληνικά, όμως αργότερα κινδύνευαν να αποβληθούν από το σχολείο γι' αυτό τον λόγο.

Τα μαθήματα που γίνονταν (ιστορία, γεωγραφία, χημεία, φυσική, μαθηματικά) φαίνεται πάντως να έρχονταν σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με την προπαγάνδα, η οποία ήταν κυρίαρχος στόχος από τα πρώτα ακόμη μαθητικά χρόνια του παιδιού.

Τα παιδιά διδάσκονταν ιστορία του Εθνικοαπελευθερωτικού Κινήματος, μαρξισμό-λενινισμό και δαρβινισμό, ενώ σε καθημερινό επίπεδο χτιζόταν το προφίλ του Χότζα, υπερπροβαλλόταν το έργο του στους τομείς της παιδείας και της υγείας και

Το καταφύγιο του Χότζα στα Τίρανα: ο φόβος για πυρηνική επίθεση από τη Δύση τον οδήγησε στη δημιουργία του προσωπικού του καταφυγίου, το οποίο όμως φρόντισε να είναι υπερπολυτελές.

τονίζοταν το ανώτερο βιοτικό επίπεδο που απολάμβανε το αλβανικό κράτος έναντι των «ιμπεριαλιστών» Αμερικανών και των «μοναρχοφασιστών» Ελλήνων, οι οποίοι «*διαβιούσαν μέσα σε δύσκολες συνθήκες*».

Όπως είναι αναμενόμενο, κάποιοι πίστεψαν σ' αυτά τα λόγια και στον ίδιο τον Χότζα, και ήταν αυτοί που μπόρεσαν να τελειώσουν το σχολείο ή ακόμη και να περάσουν στο πανεπιστήμιο να σπουδάσουν και να ασκήσουν ένα επάγγελμα (π.χ. γεωπόνος, δάσκαλος, γιατρός) που τους εξασφάλιζε έναν αξιοπρεπή μισθό και μια σχετικά καλύτερη ζωή. Για τους υπόλοιπους, όσους εξέφραζαν κάποια αντίρρηση ή έστω κάποιο σχόλιο εναντίον του καθεστώτος ή είχαν κάποιον στην οικογένειά τους που είχε προσπαθήσει να δραπετεύσει ή δεν έδειχνε απόλυτη αφοσίωση στο Κόμμα, αυτός ο δρόμος ήταν κλειστός: ακόμη και άριστοι μαθητές όχι μόνο δεν επιβραβεύονταν, όπως όριζε το σύστημα, αλλά αναγκάζονταν να κάνουν την ίδια τάξη ή δεν τους επιτρεπόταν η είσοδός τους στο πανεπιστήμιο.

Φυλακίσεις - εξορίες

Καθ' όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης της Αλβανίας από τον Χότζα, αλλά και μετά τον θάνατό του, τα σύνορα παρέμεναν κλειστά. Κανείς δεν επιτρεπόταν να βγει από τα σύνορα, τα οποία φυλάσσονταν αυστηρά.

Αν κάποιος πήγαινε να δραπετεύσει από τα βουνά, ήταν πολύ εύκολο να μπερδευτεί (καθώς τα σύνορα δεν είναι απλώς μία ευθεία γραμμή), και νομίζοντας ότι έχει περάσει στην ελληνική πλευρά να πυροβοληθεί από Αλβανούς συνοριοφύλακες. Ο Χότζα τοποθέτησε δικούς του ανθρώπους στα χωριά που βρίσκονταν πολύ κοντά στα σύνορα με την Ελλάδα, οι οποίοι παρατηρούσαν και ανέφεραν κάθε ύποπτη κίνηση, εξόπλισε τις συνοριακές γραμμές με ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα (1960), ενώ προβολείς χτένιζαν τη

θάλασσα τη νύχτα, την ίδια στιγμή που οι περιπολίες της ακτοφυλακής ήταν διαρκείς, ώστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο διαφυγής.

Αν κάποιος συλλαμβανόταν στην προσπάθειά του να αποδράσει, περνούσε από ανακριτή χωρίς δικηγόρο, ο οποίος δεν ήταν απαραίτητος, γιατί το «κράτος ήταν αδιάβλητο». Για πολλές μέρες τον ξυλοκοπούσαν, για να ομολογήσει τους συνεργάτες του και κατόπιν περνούσε από δίκη. Αρκετές δίκες γίνονταν με κλειστές πόρτες, ενώ αν ο κρατούμενος είχε ήδη ομολογήσει, γίνονταν με ανοικτές πόρτες, ώστε να καταστεί εμφανές αφενός ότι οι ασφαλίτες κι οι ανακριτές είχαν δίκιο, αφετέρου τι θα συμβεί σε οποιονδήποτε δοκιμάσει κάτι ανάλογο. Με συνοπτικές διαδικασίες ο κατηγορούμενος ανακηρυσσόταν «εχθρός του κράτους», καταδικαζόταν σε πολυετή κάθειρξη και κατόπιν μεταφερόταν στη φυλακή ή στα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας.

Ίδια μοίρα επιφυλασσόταν και για όσους έδειχναν δυσαρέσκεια για το καθεστώς ή εξέφραζαν το οποιοδήποτε παράπονο. Καταδότες υπήρχαν παντού, οτιδήποτε έλεγε κάποιος ακόμη και χιουμοριστικά μπορούσε να μεταφερθεί στις αρχές και αυτός που το είπε είτε να συλληφθεί πάραυτα είτε να κληθεί για «περαιτέρω ερωτήσεις» από την Ασφάλεια. Στις δίκες-παρωδία που ακολουθούσαν η συνήθης κατηγορία ήταν για «διαφώτιση και προπαγάνδα», ενώ εμφανίζονταν ψευδομάρτυρες για να διασφαλιστεί η καταδίκη του κρατούμενου· την καταδίκη ακολουθούσε οπωσδήποτε δήμευση της κινητής και ακίνητης περιουσίας του.

Η ζωή που περιέμενε τους κατάδικους φαινόταν ήδη από τον τρόπο που μεταφέρονταν στη φυλακή: δεκάδες κρατούμενοι στριμωγμένοι στην καρότσα ενός μικρού φορτηγού παρέμεναν όρθιοι για ώρες και στις στροφές έπεφταν ο ένας πάνω στον άλλο.

Στα στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων Έλληνες κι Αλβανοί ανοικοδομούσαν τη χώρα: στο Λιάτσι οι εργάτες έφτιαχναν χημικό εργοστάσιο, στη Ζαντρίμα εκατοντάδες Έλληνες έκαναν κανάλια μέσα στη λάσπη για την αποξήρανση του κάμπου, στο Ρουμπίκ, στα Τίρανα και στο Ελμπασάν έχτιζαν πολυκατοικίες κι άνοιγαν δρόμους. Οι αναφορές στο ξύλο και την πείνα είναι κυρίαρχες στις αφηγήσεις των ανθρώπων που έχουν ζήσει σε αυτά τα μέρη, όμως τίποτα δε μπορεί να συγκριθεί με τη διαβίωση στις φυλακές της Κρούγιας, του Μπουρελιού, του Σπατς στη βόρεια Αλβανία και του φρουρίου Καλιά στο Αργυρόκαστρο.

Μικρά και σκοτεινά κελιά, γεμάτα υγρασία «καλωσόριζαν» τους κρατούμενους στη νέα τους ζωή. Η κυρία Θούλα (Ευανθία) Δημαλέξη –76 ετών σήμερα– κρατήθηκε για τρεις μήνες στην Κρούγια μαζί με την οικογένειά της. *«Κοιμόμασταν όλοι, μας λέει, τριακόσια-τετρακόσια άτομα σε ένα πολύ μεγάλο δωμάτιο, στις τάβλες που υπήρχαν στο πάτωμα. Στη μέση του δωματίου υπήρχε ένα μεγάλο καζάνι, απ’ όπου τρώγαμε μία μερίδα/κουτάλα ο καθένας μας».* Στην Κρούγια τον Ιούλιο του 1946 ξέσπασε επιδημία παρατύφου με αποτέλεσμα να πεθάνουν 400 άτομα μέσα σε δύο μήνες.

Στο Σπατς η ταμπέλα στην είσοδο έγραφε «Στρατόπεδο Επιμορφώσεως». Επρόκειτο για μια φυλακή-ορυχείο εξόρυξης χρωμίου και χαλκού, όπου οι κρατούμενοι έπρεπε να καθαρίζουν τον χώρο από την ανατίναξη που είχε προκαλέσει ο μινεράδος, ο οποίος ήταν εξωτερικός υπάλληλος κι όχι κατάδικος. Ήταν μια πολύ κουραστική δουλειά, που όποιον δεν την έφερνε σε πέρας στον καθορισμένο χρόνο τον έδεναν με χειροπέδες γερμανικού τύπου στην κολόνα κι έσφιγγαν τη βίδα τόσο που να ματώσουν τα χέρια του. Φυσικά, οποιαδήποτε αντίδραση κατέληγε σε ξύλο, εκτέλεση των «πρωταιτίων» ή επανεκδίκα-

ση των ανθρώπων που είχαν λάβει μέρος στην «εξέγερση», ώστε να προστεθούν άλλα 20-25 χρόνια στην αρχική ποινή τους. Στη φυλακή στο Μπουρέλι λένε ότι υπήρχε μια αγριοκερασιά όπου έθαβαν τους φυλακισμένους ζωντανούς.

Άγνωστος παραμένει μέχρι σήμερα ο αριθμός των Βορειοηπειρωτών που πέρασαν την πόρτα του Καλιά στο Αργυρόκαστρο. Δεκάδες από αυτούς δολοφονήθηκαν ή πέθαναν κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων, χωρίς τα σώματά τους να δοθούν στις οικογένειές τους, γι’ αυτό και μέχρι σήμερα θεωρούνται αγνοούμενοι. Όσοι επέζησαν μιλούν για τα βασανιστήρια στα οποία υποβάλλονταν για να ομολογήσουν ό,τι ζητούσαν οι δεσμώτες τους, αλλά και για το σκουριασμένο καζάνι στη μέση κάθε δωματίου, στο οποίο οι κρατούμενοι έκαναν την ανάγκη τους· το καζάνι δεν μετακινούνταν ποτέ ούτε πλενόταν – έμενε εκεί όπου κοιμούνταν οι κατάδικοι.

Η «καταδίκη» ακολουθούσε και την οικογένεια με διάφορους τρόπους: αν κάποιος κατάφερε να διαφύγει στην Ελλάδα, η οικογένειά του –και τα ανήλικα μέλη, ακόμη κι αν ήταν βρέφη– οδηγούνταν στην εξορία, ενώ αν κάποιος είχε συλληφθεί για «προπαγάνδα» στιγματιζόταν αυτόματα οι δικοί του άνθρωποι· τα παιδιά του δεν θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν ανώτερες σπουδές, και οι φίλοι του και οι κοντινοί συγγενείς του παρακολουθούνταν και θεωρούνταν ύποπτοι.

Παρ’ όλα αυτά, και γνωρίζοντας τις συνέπειες και τη δυσκολία του εγχειρήματος, αφού οι άνθρωποι εμπιστοσύνης ήταν ελάχιστοι και η Σιγκουρίμι (η μυστική αστυνομία) είχε απλώσει τα δίκτυα της παντού, αρκετοί ήταν αυτοί που αποπειράθηκαν να περάσουν τα σύνορα. Μια μεγάλη απόδραση καταγράφηκε στις 2 Αυγούστου 1969, όταν 36 Χειμαρριώτες, με πρόφαση έναν γάμο στην Αυλώνα, επιβίβαστηκαν σ’ ένα πλοίο που τελικά

Το φρούριο Καλιά (φυλακή) στο Αργυρόκαστρο στο οποίο επί Χότζα υπέστησαν τα πιο απάνθρωπα βασανιστήρια Βορειοηπειρώτες Έλληνες και αντικαθεστωτικοί Αλβανοί.

άλλαξε πορεία και τους πήγε στην Κέρκυρα. Η κυρία Θούλα Δημαλέξη μάς εξηγεί ότι *«αυτοί που έφευγαν, έφευγαν με την ελπίδα ότι θα συνεργαστούν με την Ελλάδα. Ήταν σίγουροι ότι η Ελλάδα έχει κάποιο σχέδιο και θα βοηθήσει. Ύστερα, ο δραπέτης έστελνε πίσω, στην οικογένειά του, πράγματα, που στην αρχή τα έδιναν, ενώ μετά τα κράταγαν οι αρχές»*.

Οι θρησκευτικές διώξεις

Η αρχικά ήπια στάση των κομμουνιστών έναντι των ορθοδόξων και οι δηλώσεις τους περί σεβασμού των θρησκευτικών ελευθεριών μεταβλήθηκαν γρήγορα σε απηνή διωγμό: το 1946 καταργήθηκε από τα σχολεία το μάθημα των θρησκευτικών και την επόμενη χρονιά ο Χότζα άρχισε να απομακρύνει ιερείς που τους θεωρούσε «αντιφρονούντες», αντικαθιστώντας τους με ανθρώπους της εμπιστοσύνης του. Το 1949 με ειδικό διάταγμα όλα τα ιδρύματα –εκπαιδευτικά και μη– που ανήκαν σε θρησκευτική κοινότητα περνούσαν στο κράτος χωρίς καμία αποζημίωση και απαγορευόταν η επικοινωνία με τις κοινότητες

του εξωτερικού. Το 1963 η στάση του Αλβανού ηγέτη σκλήρυνε επικίνδυνα: ο Χότζα δήλωνε ανοικτά ότι η θρησκεία αποτελεί φορέα οπισθοδρομικών αντιλήψεων και απωθεί τους ανθρώπους από την πνευματική ανάπτυξη και τη δουλειά, ενώ στρέφεται κατά των δικαιωμάτων των γυναικών. Το 1964 παρομοίασε τη θρησκευτική πίστη με *«ασθένεια που πρέπει να θεραπευθεί»*, αλλά ήταν στις 6 Φεβρουαρίου 1967 που η αντιθρησκευτική τάση έγινε πλέον επίσημη πολιτική του κράτους κι ένας από τους κυριότερους στόχους του Χότζα. Στις 27 Φεβρουαρίου εστάλη η παρακάτω επιστολή της Κεντρικής Επιτροπής προς τις κομματικές επιτροπές των επαρχιών σχετικά με τον πόλεμο κατά της θρησκείας, των θρησκευτικών εθίμων και προκαταλήψεων:

«Λαμβάνοντας υπόψη ότι τον τελευταίο καιρό σε πολλές επαρχίες έχει εντατικοποιηθεί ο πόλεμος κατά της θρησκείας, των θρησκευτικών εθίμων και προκαταλήψεων και με σκοπό ώστε ο πόλεμος αυτός να γίνει όσο πιο ορθός, χωρίς

λάθη και με περισσότερη επιτυχία, θεωρήθηκε αναγκαίο να δοθούν οι κάτωθι κατευθυντήριες:

«Η θρησκεία είναι το όπιο του λαού. Θα πρέπει να κάνουμε τα πάντα ώστε αυτή τη μεγάλη αλήθεια να την καταλάβει ο καθένας, και εκείνους που είναι δηλητηριασμένοι (και που δεν είναι λίγοι) θα πρέπει να τους θεραπεύσουμε. Τούτη δεν είναι μια εύκολη δουλειά, αλλά ούτε αδύνατη. Τον μεγάλο αυτό πόλεμο δεν πρέπει να τον αφήσουμε στην τύχη ή να ικανοποιηθούμε λέγοντας ότι οι νέες γενιές θα το παρατήσουν αυτό το όπιο, ή ότι η θρησκεία και η άσκηση της υπάρχουν μόνο στις γριές και τους γέροντες. Τούτο δεν είναι ακριβές, αυτά μπορούν να χάσουν τη δυνατότητα μόλυνσης μόνο στην περίπτωση που τα πολεμήσουμε και τα ξεσκεπάσουμε, αλλά αναβιώνουν, προπαγανδίζονται και εξαπλώνονται στην περίπτωση που τα υποτιμήσουμε. [...]

«Εμείς, δεν έχουμε αφήσει ούτε ένα απ' τα σχολεία, έστω και χαμηλότερου βαθμού, απ' όπου έβγαιναν νέοι κληρικοί, για να ερμηνεύουν τη θρησκευτική τους θεωρία. Έτσι που οι κληρικοί κάθε πίστης στη χώρα μας έχουν στερέψει από στελέχη. Ενώ, σε ό,τι αφορά την εκτύπωση βιβλίων και δογμάτων τους, η δυνατότητα αυτή έχει από καιρό πεθάνει γι' αυτούς.

«Οι Μουσουλμάνοι ούτε έχουν ούτε μπορούν να έχουν και ούτε μπορούν να διαβάσουν κάποιο παλιό Κοράνι, διότι αυτό είναι στην αραβική. Πρακτικά αυτοί “ζουν” με μερικές σούρες απ' το Κοράνι, που τις μαθαίνουν απ' έξω, που δεν τις κατανοούν και τις μεταφέρουν προφορικά. Οι Ορθόδοξοι δεν έχουν ούτε περισσότερα θρησκευτικά βιβλία και ούτε πιο εξυψωμένοι είναι. Αυτοί το μοναδικό πρόνομιό που έχουν είναι ότι το ευαγγέλιο το έχουν στην αλβανική. Ενώ οι Καθολικοί, ειδικά οι κληρικοί τους, έχουν περισσότερα βιβλία, είναι πιο εξυψωμένοι, και αυτοί, εκεί που μπορούν, συνεχίζουν να

αναπτύσσουν την καθολική θρησκεία ως φιλοσοφία.

«Δηλαδή, την υλική και προπαγανδιστική βάση για τον πολλαπλασιασμό των θρησκευτικών βιβλίων εμείς την έχουμε εξαφανίσει. Εμείς, επίσης, έχουμε εξαλείψει τη δυνατότητα κατάρτισης νέων στελεχών του κλήρου. Τώρα το ζήτημα είναι οι ναοί και τα τζαμιά που υπάρχουν σ' εμάς, ως οι μόνοι χώροι όπου οι κληρικοί συγκεντρώνουν τους πιστούς για να κρατήσουν ζωντανή την πίστη, έστω και αν δεν βρίσκονται σε καλή κατάσταση. Το γκρέμισμα των ναών, των τζαμιών, των τεκέδων και των μοναστηριών, φυσικά, εμφανίζει δυσκολίες, για τον λόγο ότι δεν πρέπει να πάμε σε άμεση αντιπαράθεση με το τμήμα εκείνο του λαού που πιστεύει. Γι' αυτό σ' αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να υπάρξει προσοχή και διακριτικότητα.

«Για την Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας
Πρώτος Γραμματέας

Ενβέρ Χότζα»

(Ενβέρ Χότζα, Απαντα, τόμος 25)

Η Αλβανία ήταν κι επίσημα πια το πρώτο αθεϊστικό κράτος στον κόσμο. Από τότε απαγορεύτηκε και η ιδιωτική και η δημόσια λατρεία: οι πιστοί δεν μπορούσαν να διατηρούν στο σπίτι τους εικόνες, ιερά βιβλία ή κειμήλια, να κάνουν τον σταυρό τους, να τελούν θρησκευτικές κηδείες ή να γιορτάζουν τις θρησκευτικές γιορτές, όπως τα Χριστούγεννα ή το Πάσχα· πάνω από 2.000 κτίρια όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων έκλεισαν εντελώς, δεκάδες ορθόδοξοι ναοί μετατράπηκαν σε στάβλους και αποθήκες ή γκρεμίστηκαν.

Πιο καθαρή εικόνα για το μέγεθος του διωγμού της Ορθόδοξης Εκκλησίας και πίστης από τον Χότζα μάς δίνει ο κύριος Ορφέας Μπέτοης, ομογενής δημοσιογράφος και συνεργάτης της Ορθόδοξης Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Αλβανίας, μέσα από τη συνέντευξη που μας παραχώρησε.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ ΟΡΦΕΑ ΜΠΕΤΣΗ

ομογενούς δημοσιογράφου - συνεργάτη της Αυτοκέφαλής Ορθοδόξου Εκκλησίας της Αλβανίας

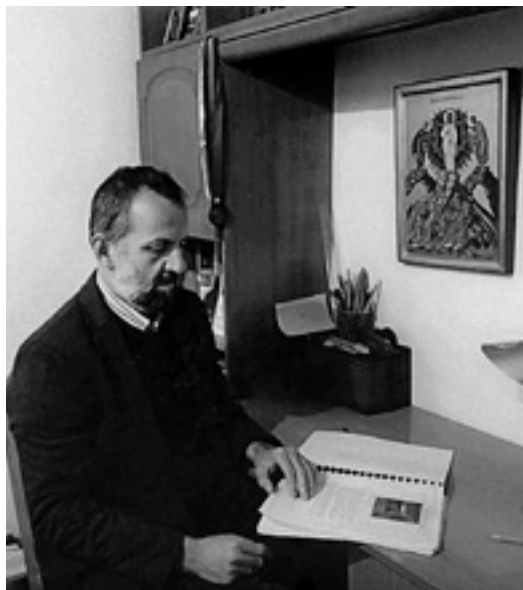
Πώς θα χαρακτηρίζατε συνολικά την περίοδο διακυβέρνησης του Χότζα έναντι της Ορθοδόξου Εκκλησίας;

Περίοδος ανελέητων διωγμών· στις πρώτες δεκαετίες (1944-1967) επιδιώχθηκε έλεγχος του κλήρου με καταδίκες σε φυλακές, δολοφονίες με ή χωρίς δίκες, εξορίες και απ' την άλλη συγκρότηση ιεραρχίας με εγκεκριμένους απ' την κομματική νομενκλατούρα αρχιερείς.

Σε μια δεύτερη περίοδο (1967-1990) διά νόμου απαγορεύτηκε κάθε εκδήλωση θρησκευτικότητας και τα θρησκευτικά σύμβολα (σταυρός, ιερές εικόνες) όχι μόνο δημόσια αλλά και στον οικογενειακό και ιδιωτικό βίο.

Μπορείτε να μας επισημάνετε το μέγεθος της υλικής καταστροφής και τη βεβήλωση που υπέστησαν οι ορθόδοξες εκκλησίες και τα μοναστήρια; Υπάρχουν ενδεικτικά στατιστικά στοιχεία που να καταδεικνύουν το μέγεθος αυτό;

Δεν έχει εκπονηθεί μια εξαντλητική εργασία, όμως μέσα από όσα στοιχεία υπάρχουν επεξεργασμένα, η ζημιά για την Ορθόδοξη Εκκλησία αποδεικνύεται τεράστια: δεκάδες ναοί κατεδαφίστηκαν ή μετατράπηκαν σε κέντρα κομμουνιστικής προπαγάνδας («εστίες πολιτισμού» τις αποκαλούσαν), αποθήκες, στάβλους ζώων, ενώ δεκάδες μοναστήρια μετατράπηκαν σε αμυντικές υποδομές και στρατόπεδα. Το Ιερό Βήμα έγινε σκηνή, όπου παίζονταν θεατρικά θέματα που περιγελούσαν τις θρησκευτικές τελετές και τους ιερείς. Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος αναφέρει τον αριθμό των 1.600 ναών, παρεκκλησίων, μονών κ.ά. που καταστράφηκαν ολοσχερώς ή απαλλοτριώθηκαν. Μόνο στη μητροπολιτική περιφέρεια Αργυροκάστρου

Ο ομογενής δημοσιογράφος Ορφέας Μπέτσης. ΚΑΤΩ: Ο τάφος του Μητροπολίτη Κορυτσάς Ευλόγιου Κουρίλα (1880-1961).

ο αριθμός των συθέμελα κατεστραμμένων ναών υπερβαίνει τους 50. Περισσότερα από 15 μοναστήρια υπέστησαν ζημιές κατά τη χρήση τους ως στρατόπεδα.

Αξιοσημείωτος είναι ο διωγμός του ιερού κλήρου. Στη Μητρόπολη Αργυροκάστρου, πάνω από 20 ιερείς δολοφονήθηκαν με συνοπτικές δικαστικές αποφάσεις ή άνευ δίκης. Άλλοι τόσοι, ίσως περισσότεροι, διώχθηκαν με μακροχρόνιες φυλακίσεις ή εξορίες. Πλέον των 200 ιερέων υπέστησαν το 1967 βίαιο αποσηματισμό και στη συνέχεια εξευτελισμό σε εργασίες προσβλητικές και δύσκολες για την ηλικία τους. Πολλοί πέθαναν σύντομα μετά απ' αυτό.

Οι ναοί απογυμνώθηκαν από τις ιερές εικόνες, τα ιερά σκεύη, λείψανα αγίων και

Ο Ιερός Ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου στην Πρεμετή επί Χότζα. ΚΑΤΩ: Ερείπια ορθόδοξου ναού στην Αλβανία.

καμπάνες, που είτε δημεύτηκαν, καταστράφηκαν, είτε έγιναν λάφυρα του καθεστώτος που τα πουλούσε σε μαύρες αγορές στο εξωτερικό.

Εκτός από τις καταστροφές υπήρξε και προπαγάνδα εναντίον της Ορθοδόξου Εκκλησίας;

Οι μέθοδοι κατά της Εκκλησίας θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν δαιμονικές.

Αρχικά, τα πράγματα κινήθηκαν στη γνωστή γραμμή κομμουνιστικών οργανώσεων. Ιδιαιτερότητα αποτελεί ότι, δεδομένου ότι στην Αλβανία η Ορθοδοξία ταυτίζεται και με τον Ελληνισμό, το καθεστώς, καλλιεργώντας την εχθρότητα έναντι της Ελλάδας, κατηγόρησε ιερείς με χαλκευμένους φακέλους ως πράκτορες του ελληνικού κράτους και την Εκκλησία ως οργάνωση με δράση κατά του «λαϊκού καθεστώτος» και στην υπηρεσία ξένων κέντρων.

Μετά το 1967 εντατικοποιήθηκε η αθεϊστική κατάρτιση του λαού και ειδικά της νεολαίας. Παρά τις συμβουλές του Στάλιν στον Χότζα, όπως ο ίδιος ομολογεί σε σημειώσεις του, να προσέχει τα ζητήματα πίστης και ειδικά την Ορθοδοξία που έχει ρίζες βαθιές στη συνείδηση του λαού, ο Αλβανός ηγέτης ξεπέρασε τους θεωρητικούς του αθεϊσμού.

Κατά την περίοδο που συντελούνταν ο διωγμός, υπήρξε αντίδραση από το ελληνικό στοιχείο στην Αλβανία ή από τους εκκλησιαστικούς και πολιτικούς φορείς στην Ελλάδα;

Θα πρέπει να δούμε όλο το ιστορικό πλαίσιο της υπόθεσης για να σχηματιστεί μια σαφής εικόνα.

Το σώμα της Εκκλησίας είχε ήδη κουρασθεί: από την ίδρυση του αλβανικού κράτους ξεκίνησαν προσπάθειες βίαιης διάσπασης της τοπικής Εκκλησίας απ' τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που διήρκεσαν δύο σχεδόν δεκαετίες. Έτσι, προκλήθηκαν συγκρούσεις στο εσωτερικό της Ορθοδόξου κοινότητας αφενός αναφορικά με τη γλώσσα που θα

χρησιμοποιούνταν, αφετέρου μεταξύ αυτών που επέμεναν στη σημασία της σχέσης με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και των αυτοκεφαλιστών.

Μόλις δόθηκε ο Τόμος του Αυτοκεφάλου στην τοπική Εκκλησία, έρχεται η ιταλική κατοχή, η γερμανική κατοχή και η δράση Αλβανών εθνικιστών εις βάρος Ορθοδόξων ενοριών και κοινοτήτων: λεηλασίες ναών και μονών, δολοφονίες ιερέων υπό σκοτεινές συνθήκες κ.ά., ενώ οι αρχές έδωξαν απ' τις θέσεις τους ιεράρχες όπως ο Μητροπολίτης Κορυτσάς Ευλόγιος. Καταλαβαίνετε λοιπόν γιατί στην Αλβανία δεν έχουμε αντίσταση ανάλογη με αυτή που διαπιστώθηκε σε άλλες πρώην κομμουνιστικές χώρες.

Μέσα σε κλίμα τρομοκράτησης, με συνεχείς προβοκάτσιες, και, εφόσον η Ελλάδα χαρακτηριζόταν εκθρική για το καθεστώς, οι αντιδράσεις εκφράζονταν ως ατομική αντίσταση και θλίψη ψυχής.

Ο μακαριστός ιερέας Γεώργιος Ζάρος μού διηγήθηκε μια ιστορία: «*Μας συγκέντρωσε όλους τους ιερείς της Μητροπόλεως ο Αρχιεπίσκοπος Δαμιανός, στον Μητροπολιτικό Ναό της Μεταμορφώσεως στο Αργυρόκαστρο, προς τα μέσα Φλεβάρη 1967. (Ο Δαμιανός είχε αναμειχθεί στα αντάρτικα του Χότζα και είχε τοποθετηθεί Αρχιεπίσκοπος.) Μας διέταξε έως τις 10 Μαρτίου να βγάλουμε τα ράσα μας, να κόψουμε τα γένια, να κλειδώσουμε τους ναούς μας και να παραδώσουμε τα κλειδιά στις οργανώσεις της νεολαίας. Τέσσερις ιερείς από τη Χειμάρρα είπαν ότι εμείς από μόνοι μας αυτά δεν τα κάνουμε· ας έρθουν να μας ξυρίσουν. Τους απάντησε ότι ο ίδιος ήξερε καλύτερα. Κατάλαβα τι θα ακολουθούσε. Ειδοποίησα όσες γυναίκες είχαν βρέφη ή νεογέννητα, τα βάπτισα και το πρωί τα κοινώνησα... Ήταν η πρώτη τους Θεία Κοινωνία και μετά το σκοτάδι».*

Όσον αφορά την Ελλάδα, μην ξεχνάμε ότι έβγαινε απ' τον Εμφύλιο και είχε διακόψει διπλωματικές σχέσεις με την Αλβα-

νία απ' το 1940 ως το 1972. Διεθνείς οργανισμοί, σύλλογοι Βορειοηπειρωτών ή Εκκλησιαστικές Οργανώσεις συνέχιζαν τις διαμαρτυρίες που συχνά δυσχέραιναν τις συνθήκες της εδώ κοινότητας, καθώς το καθεστώς σκλήραινε τη στάση του και εντατικοποιούσε συλλήψεις και εξορίες ως αντίποινα.

Σε τι βαθμό επηρεάστηκε η ψυχосύνθεση της ομογένειας στην Αλβανία εξαιτίας των συγκεκριμένων πρακτικών; Πώς διαμορφώθηκαν τα έθιμα;

Υπήρξαν συνέπειες, διότι ήταν περίπου δύο γενιές που γαλουχήθηκαν μέσα στο σκοτάδι στέρξης της πίστης. Το ιδεολόγημα που επιδίωξε το καθεστώς ήταν η δημιουργία μιας συνειδήσεως μειονοτικών χωρίς σαφή εθνικό προσδιορισμό. Αλλιώςτικοι μεν απ' το σύνολο, αλλά όχι Έλληνες. Συντήρηση μεν του δικαιώματος χρήσης της γλώσσας στη δημοτική εκπαίδευση ή τις συνάξεις των κατοίκων του χωριού, αλλά σ' ένα πλαίσιο παιδείας που δεν σχετιζόταν με την εθνική υπόσταση των Βορειοηπειρωτών, αλλά «έχτιζε» τη συνείδηση του «νέου ανθρώπου».

Τα θρησκευτικά πανηγύρια αντικαταστήθηκαν από ψευτογεγονότα που μνημονεύονταν σε ημερομηνίες που αφορούσαν το Κόμμα. Τις Κυριακές οι οργανώσεις νεολαίας προγραμματίζαν εθελοντική εργασία, κυρίως σε αμυντικά έργα. Τα πολυβολεία αποτελούσαν όχι τόσο ουσιαστική στρατιωτική υποδομή όσο μέσο εμπέδωσης της ψυχολογίας του περιβαλλόμενου από εχθρούς λαού και της απειλής απ' το εξωτερικό, με την Ελλάδα να είναι η βασικότερη. **Πιστεύετε ότι οι πρακτικές του Χότζα πέτυχαν τον σκοπό τους; Θεωρείτε δηλαδή ότι αλλοιώθηκε το θρησκευτικό αίσθημα, η θρησκευτική ταυτότητα της ομογένειας;**

Δόξα τω Θεώ, όχι. Μπορεί να δημιούργησε μια ηλικιακή δέσμη που να πίστεψε στον «νέο άνθρωπο» που δεν έχει ανάγκη τον Θεό, αλλά όχι να επιφέρει αλλαγές

στον αυτοπροσδιορισμό των μελών της κοινότητας. Παραμένει στη συντριπτική της πλειονότητα κομμάτι της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Οι άνθρωποι βαπτίζονται, παντρεύονται και κηδεύουν τους δικούς τους κατά το τυπικό της Εκκλησίας.

Να υπογραμμιστεί ότι η μαρτυρία της Ορθοδοξίας συντελείται σε ένα δύσκολο περιβάλλον στην Αλβανία υπό τη συνεχή πίεση του ισλάμ αλλά και παραγόντων όπως η οικονομική δυσπραγία και η μετανάστευση.

Υπήρξαν φωνές διαμαρτυρίας από οποιαδήποτε πλευρά της αλβανικής κοινωνίας;

Όχι πολλές, αλλά υπήρξαν. Στην αρχή θαρραλέες, ειδικά στα αστικά κέντρα, μετά ο φόβος προκάλεσε τους αναμενόμενους ενδοιασμούς. Όμως η Εκκλησία και οι άνθρωποί της εξέβαλαν τον φόβο και αντιστάθηκαν στο καθεστώς. Η στάση των κληρικών στις ψευτοδικές, στα κρατητήρια και στα στρατόπεδα της εξορίας ήταν αξιοηρεπέστατη. Πρακτικά που διασώζονται σε διάφορα αρχεία και μαρτυρίες συγκρατούμενων φανερώνουν ότι οι ιερείς απέρριπταν τεκμηριωμένα τις κατηγορίες και προειδοποιούσαν τους κατηγορούμενους για τις συνέπειες του έργου τους. Πρόκειται για οικογενειακά δράματα σε αρκετές περιπτώσεις: καταδότης και μάρτυρας ήταν μέχρι και μέλος της οικογένειας. Υπήρξε περίπτωση που τη δίκη και καταδίκη του ιερέα ζήτησε ως εισαγγελέας ο ίδιος ο γιος του.

Υπήρξαν πιστοί που προσπάθησαν να τελούν κρυφά τα μυστήρια της Εκκλησίας. Επίσης, πλησιάζοντας το Πάσχα και μην έχοντας πώς να το πληροφορηθούν, περίμεναν να δουν στα διπλανά χωριά των συνόρων τις λαμπάδες.

Ποια κατάσταση επικρατεί σήμερα σχετικά με την εκκλησιαστική περιουσία; Σε τι ποσοστό έχουν αποδοθεί στην Εκκλησία όσα είχαν τότε κρατικοποιηθεί;

Η κατάσταση παραμένει δυστυχώς δύσκολη. Τόσο η σχετική νομοθεσία όσο

κυρίως η έλλειψη πολιτικής βούλησης από την Πολιτεία έχει προκαλέσει καθυστερήσεις που αγγίζουν τα όρια της ιεροσυλίας. Σας αναφέρω ενδεικτικά ότι ο κεντρικός Ι. Ν. των Εισοδίων της Υπεραγίας Θεοτόκου στην Πρεμετή ακόμη παρακρατείται βέβηλα απ' την πολιτεία ως κέντρο πολιτισμού.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία και ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος έχει επιμείνει στο ζήτημα της απόδοσης της περιουσίας. Με θλίψη, όμως, εκείνος έχει επισημάνει ότι *«θα μας αποδοθεί η μοναστηριακή περιουσία, ειδικά σε παράκτιες περιοχές που έχει και ειδική αξία, όταν θα έχει απολύτως καταπατηθεί, και η Εκκλησία θα έχει πλέον τα χαρτιά»*.

Διεθνείς θρησκευτικοί οργανισμοί, το Συμβούλιο της Ευρώπης και η κυβέρνηση των ΗΠΑ κατ' εξακολούθηση με εκθέσεις ή παρεμβάσεις τους έχουν παροτρύνει την αλβανική πολιτεία να πράξει τα δέοντα. Αντί ενεργειών και θετικής αντίδρασης παρατηρείται τα τελευταία χρόνια το ακριβώς αντίθετο.

Σήμερα οι σχέσεις αλβανικής Πολιτείας - Ορθόδοξης Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Αλβανίας είναι εξομαλυμένες ή διατηρούνται κατάλοιπα της σοσιαλιστικής περιόδου;

Σε θεσμικό και νομικό επίπεδο η Αλβανία ευθυγραμμίζεται με πρακτικές που ορίζουν προηγμένες ευνομούμενες δημοκρατίες. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την ελευθερία πίστεως, την κατά βούληση επιλογή απ' τον πολίτη της κοινότητας στην οποία ανήκει και την πλήρη ανεξαρτησία στην οργάνωση και λειτουργία των θρησκευτικών κοινοτήτων.

Πέραν τούτων διαπιστώνονται προβλήματα, όπως αυτό της Απογραφής Πληθυσμού 2011, όπου για πρώτη φορά επιχειρήθηκε να αποτυπωθεί η θρησκευτική διαστρωμάτωση της αλβανικής κοινωνίας. Με εμφανή την επιθετικότητα κατά του γηγενούς Ελληνισμού και της Ορθοδόξου Εκκλησίας, με τα ΜΜΕ στην υπηρεσία του

κράτους και με ερωτηματολόγιο εντελώς ασαφές, ανακοινώθηκε ότι οι Ορθόδοξοι στην Αλβανία είναι μόλις 6,75% απ' το 23% που παραδοσιακά ισχύει και από κάτι υψηλότερο που εκτιμάται από επιστήμονες της κοινωνιολογίας και στατιστικής. Η ελληνική ομογένεια δεν συμμετείχε στην Απογραφή, ενώ η Ορθόδοξη Εκκλησία εναντιώθηκε θεωρώντας προκλητική τη στάση της Πολιτείας.

Το ζήτημα των περιουσιών, η επιφυλακτικότητα ή η εκθρόνηση απέναντι στο ιεραποστολικό έργο της Εκκλησίας, οι καταπατήσεις περιουσιών και ιδιοκτησιών της Εκκλησίας αποδεικνύουν ότι επιβιώνει η νοοτροπία του Χότζα.

Ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος λέει χαρακτηριστικά ότι *στη χώρα δεν ξεριζώθηκε απλά ο αμπελώνας της Εκκλησίας. Έκαψαν το έδαφος και φρόντισαν πάνω να ριξουν βαριά στρώση τσιμέντου*. Χρειάζονται λοιπόν τεράστιες προσπάθειες να ξηλωθεί η στρώση αυτή, να καθαριστεί το έδαφος ώστε να προκύψει λίγη γόνιμη γη όπου θα προκόψει η νέα σπορά.

Ο Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιος.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

ΤΟΥ Δρος ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΠΑΡΚΑ

προέδρου του Ελληνικού Πανεπιστημίου του Αργυροκάστρου

Ο ομογενής καθηγητής στο Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου Παναγιώτης Μπάρκας.

Ξεκινώντας, θα ήθελα να μου κάνετε έναν γενικό χαρακτηρισμό της πολιτικής του Χότζα έναντι του ελληνικού στοιχείου.

Χρειάστηκε να περάσουν χρόνια για να καταλάβουμε ποια ήταν η τακτική του επί της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας. Ήταν μια συνέχεια της πολιτικής που καθόρισε η Ιταλία την περίοδο 1919-1920 και συνεχίστηκε απ' όλες τις κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου. Αν οι προηγούμενες κυβερνήσεις βιάζονταν να εκμεταλλευτούν το ελληνικό στοιχείο για να μπορέσουν να φτιάξουν κράτος, ο Χότζα έκανε κάτι άλλο: προσπάθησε να διατηρήσει τυπικά μια ελληνική μειονότητα, να την εμφανίζει ως μια μειονότητα που χαίρει όλων των δικαιωμάτων στην πραγματικότητα όμως να εξυπηρετεί τον αλβανισμό, μιλώντας μια μπασταρδεμένη ελληνική γλώσσα.

Αυτό με ποιες πρακτικές και σε τι χρονικό διάστημα κατά τη γνώμη σας το κατάφερε;

Ο Χότζα δεν λειτούργησε μόνος του. τον στήριζαν οι Άγγλοι με τις μυστικές υπηρεσίες, οι Πουγκοσλάβοι με πολιτικά μέσα επιδιώκοντας την αλλοίωση της ελληνικής ταυτότητας της μειονότητας ως αντίβαρο του Κοσσυφοπεδίου, και η Σοβιετική

Ένωση. Ο Χότζα, χάρη σ' έναν εμπνευσμένο από την Τουρκία μηχανισμό, πέτυχε την ολόπλευρη αλλοίωση του Ελληνισμού, ρίχνοντας ταυτόχρονα στάχτη στα μάτια της Ελλάδας. Σκεφτείτε ότι η έκθεση που έγραψε ο πρώτος πρέσβης της Ελλάδας που επισκέφθηκε την ελληνική μειονότητα, ο κύριος Καραγιάννης, ήταν υπαγορευμένη στα γραφεία του Ενβέρ Χότζα.

Μιλήσατε για δημογραφική αλλοίωση. Πώς την πέτυχε;

Αρχικά, την επιδίωξε με τη γεωγραφική έννοια. Ο Χότζα αναγνώρισε αυθαιρέτως ως μειονοτικές ζώνες 99 χωριά, τα οποία ήταν στους νομούς Αγίων Σαράντα, Δελβίνου και Αργυροκάστρου και δύο στην Πρεμετή, κράτησε απέξω τη Χειμάρρα κι όλες τις άλλες τις γκρίζες ζώνες.

Οι κινήσεις του ήταν μεθοδευμένες: αντικατέστησε τα μουσουλμανικά και τα χριστιανικά ονόματα των χωριών με αλβανικά, όπως έγινε με τον Άι Νικόλα, που μετονομάστηκε σε Drita (=φως), και «φύτεψε» χωριά μεικτά· π.χ. στην Μπίστριτσα είχε δημιουργηθεί ένα εργοτάξιο για την κατασκευή τούνελ, το οποίο μετά την ολοκλήρωση του έργου μετατράπηκε σ' ένα χωριό μόνο με αλβανικά σχολεία, που το θεωρούσε «μεικτό» για να είναι ανεκτό από την εδώ κοινωνία. Στη Δερόπολη έκανε το ίδιο.

Επίσης, εκδίωξε βίαια όλη την αφρόκρεμα. Για παράδειγμα, στη Δρώνη μέσα σε μια νύχτα αναγκάστηκαν να φύγουν 19 δάσκαλοι και 6 παπάδες, σκότωσε επίσης 6 άτομα σε δικαστήριο με εισαγγελείς Έλληνες. Επιδίωξε και τον περιορισμό της ταυτότητας: τα ελληνικά στα σχολεία μαθαίνονταν μόνο στο δημοτικό, ενώ όλη η επιστημονική βιβλιογραφία ήταν στα αλβανικά, περιορίζοντας ασφυκτικά τη λειτουργία της ελληνικής γλώσσας μέσα σ' ένα λεξιλόγιο που δεν ξεπερνούσε τις 2.000-2.500 λέξεις.

Έχουμε από την άλλη πλευρά το τίμημα της φιλομάθειας. Το 1948 το Αργυρόκαστρο είχε 237 τελειόφοιτους πανεπιστη-

μίου, ενώ η Σκόδρα, που τη θεωρούν κέντρο του πολιτισμού, είχε 11. Οι Έλληνες δίψαγαν για γνώση, πήγαιναν σε πανεπιστήμια, ο Χότζα τούς έκανε γιατρούς, μηχανικούς, οτιδήποτε δεν είχε ανταπόκριση στις δικές τους περιοχές, τις οποίες ανέπτυξε μόνο αγροτικά και κτηνοτροφικά, ώστε τελικά να τις εγκαταλείψουν.

Έπειτα, είναι οι μεικτοί γάμοι. Η αγροτική εργασία ήταν δύσκολη, γιατί ο Χότζα πίεζε να είναι χειρωνακτική, δεν μηχανοποιούσε τις αγροτικές εργασίες, με το μόνο σκεπτικό να αναγκάσει τον κόσμο να δουλεύει μέρα νύχτα. Προτιμούσαν λοιπόν έναν καλό γάμο με Αλβανό που ζούσε στην πόλη.

Σε όλα αυτά δεν υπήρξε καμία αντίδραση από την Ελλάδα;

Όχι. Η Ελλάδα επέτρεψε όλη η αντίδραση να προέρχεται από τους συλλόγους, τις παρακρατικές οργανώσεις και τον τύπο. Δεν υπήρχε οργανωμένη αντίδραση σε αντίθεση με το αλβανικό κράτος, που ήταν πολύ οργανωμένο.

Είχατε αναφερθεί παλιότερα στην καλλιέργεια του φόβου. Πώς την πέτυχε;

Ο Χότζα την ξεκίνησε νωρίς: σκότωσε ήδη στον καιρό του πολέμου όλη την αφρόκρεμα είτε ανήκε δεξιά στον Ζέρβα είτε στο ΕΑΜ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο Βασίλης Σαΐνης, μια μεγάλη προσωπικότητα του Ελληνισμού, σκοτώθηκε από τον Χότζα και το σπίτι του καταστράφηκε συθέμελα. Το ίδιο έκανε με τον Λευτέρη Τάλιο, έναν ακραίο διεθνιστή, που διεκδίκησε από τον Χότζα να τηρήσει τις δεσμεύσεις του και να εφαρμόσει μετά τον πόλεμο το Σύμφωνο του Ατλαντικού, που έλεγε ότι οι μειονότητες θα πολεμήσουν στο πλευρό των λαών που ανήκουν και μετά τον πόλεμο θα αποφασίσουν· με εντολή Χότζα δολοφονήθηκε.

Παράλληλα, φυλάκιζε όσους θεωρούσε ότι αποτελούσαν κίνδυνο γι' αυτόν ή είχαν σπουδάσει στη Δύση, στην Ελλάδα κυρίως, τόσο που στις φυλακές της Αλβανίας μετά τον πόλεμο η ελληνική γλώσσα

ήταν δεύτερη μετά την αλβανική, που σημαίνει ότι όλη η αφρόκρεμα της ελληνικής μειονότητας ήταν στη φυλακή. Έχουμε Έλληνες που μπήκαν το 1945 στη φυλακή και βγήκαν τελευταίοι το 1990. Επίσης, ο Χότζα έβαλε στο στόχαστρό του όλες τις μεγάλες οικογένειες, ένα παράδειγμα, ο Μικραγιαννανίτης από τη Δρόβλη, ο μοναχός στο Άγιο Όρος, που θεωρείται ο μεγαλύτερος υμνογράφος της μεταβυζαντινής Ορθόδοξης Εκκλησίας: στην οικογένειά του ο Χότζα διέπραξε εγκλήματα: διασυρμούς, φυλακές, βιασμούς, εκτελέσεις... Αυτό συνέβαινε σε κάθε χωριό, κυρίως στα κεφαλοχώρια, όπως είναι η Δίβρη, η Δρόβιανη, η Δούβιανη, το Μπουλιεράτι, η Σωτήρα, η Πολίτσανη και στην κορφή αυτών η Χειμάρρα.

Επίσης, ο Χότζα είχε καταφέρει να φτιάξει ένα τεράστιο δίκτυο ελέγχου ακόμη και της σκέψης των Ελλήνων. Είχε πετύχει γυναίκα να καρφώνει τον άντρα κι αδερφός τον αδερφό.

Αυτό είχε να κάνει μόνο με τον φόβο, ή με την προπαγάνδα που ασκούσε τούς είχε πείσει ότι όντως έτσι υπηρετούν το Κόμμα;

Σε πρώτη φάση, τη δεκαετία του 1960, το πέτυχε με την πολιτική δίωξη. Μετά, δημιουργήθηκε μια νέα γενιά που γνώριζε την Ελλάδα ως εχθρό και θεωρούσε ότι για να προχωρήσει χρειαζόταν αφοσίωση στο καθεστώς, γιατί έβλεπε πλέον ότι το παιδί που υπάκουε θα ήταν πρώτος στην τάξη, ο αρχηγός της τσέτας, τα πάντα. Όλοι ήξεραν ότι δεν θα προχωρούσες αν δεν ήσουν αφοσιωμένος στο καθεστώς. Το ίδιο ίσχυσε και με μένα: κανείς δεν το πιστεύει, όμως όταν εμένα με έστειλαν να κάνω ρεπορτάζ για τις εκκλησίες, μέσα μου έκανα την προσευχή μου, έλεγα «Συχώρα με, μάνα μου, συχώρα με, Θεέ μου, γιατί είμαι αναγκασμένος να πάω να κάνω το ρεπορτάζ». Αλλά το ρεπορτάζ το έκανα, διαφορετικά δεν γινόταν, μπορεί να με έστειλαν για προπαγάνδα, όμως έπρεπε να το κάνω.

Τα σχολεία λειτουργούσαν ως κομμάτι του προπαγανδιστικού μηχανισμού;

Κατ' απόλυτο τρόπο. Ας πάρουμε μερικές παραμέτρους. Παραδοσιακά, τα βιβλία ετοιμάζονταν στην Ελλάδα κι έρχονταν στην Αλβανία. Επί Χότζα αρχικά αυτό διατηρήθηκε, στη συνέχεια όμως, αντικαταστάθηκαν με λογοτεχνικά κείμενα των ντόπιων Ελλήνων που ήταν μυημένοι στο καθεστώς. Έτσι, ο Χότζα ήταν καλυμμένος, γιατί αυτοί μιλούσαν για το Κόμμα και τη σοσιαλιστική ζωή, αλλά ήταν Έλληνες. Επίσης, αν υπήρχαν κάποιες μεταφράσεις από τον Ρίτσο, δεν ήταν ποιήματα ατόφια παρμένα από την ελληνική λογοτεχνία αλλά μεταφρασμένα από τα γαλλικά μετά

Το λογότυπο της ελληνικής εφημερίδας *Λαϊκό Βήμα*, καθώς και σχολικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας Αλβανίας επί Χότζα.

στα αλβανικά και τέλος στα ελληνικά, οπότε το νόημα αλλοιωνόταν.

Για το ίδιο το καθεστώς τι ακουγόταν στο σχολείο;

Πλήρης αφοσίωση. Πρώτα απ' όλα, γινόταν ιδεολογικοποίηση της γλώσσας, π.χ. η λέξη «μάνα», για μας σημαίνει «μητέρα», στο αλβανικό σχολείο σήμαινε «το Κόμμα». Ο «θείος» ήταν ο Ενβέρ. Όλη η ελληνική γλώσσα, η σύνταξη, η μετάφραση, τα πάντα είχαν ένα ιδεολογικό υπόβαθρο που είτε καλλιεργούνταν από τους αρμοδίους συντάκτες είτε ήταν αποτέλεσμα της ίδιας της πίεσης του κομμουνιστικού καθεστώτος. Π.χ. τη λέξη «δουλειά» μάς υποχρέωναν να τη γράφουμε με *ι* όχι με *ει* γιατί η λέξη δουλειά παραπέμπει στη δουλεία.

Επίσης, από τη σχολική ηλικία υπήρχε ιεράρχηση. Από κει καθορίζονταν τα παιδιά που θα είχαν προοπτική, θα γίνονταν κομματάρχες, θα πήγαιναν στα πανεπιστήμια. Μη λησμονούμε ότι η απόσπαση του παιδιού από το οικογενειακό περιβάλλον άρχιζε από τους πρώτους μήνες της ζωής, γιατί η γυναίκα χρειάζονταν να πάει στον κάμπο, και το παιδί ήταν στα χέρια της δασκάλας στο βρεφοκομείο, η οποία θα το νανούριζε με το νανούρισμα του κόμματος. Άρα από έξι μηνών άκουγε κομμουνιστική ιδεολογία.

Ίδια λογική και με τα ΜΜΕ;

Ο Χότζα για να δείξει ότι σεβόταν τη μειονότητα είχε ιδρύσει στα ελληνικά το *Λαϊκό Βήμα* (εφημερίδα στο Αργυρόκαστρο) και την εκπομπή στο ραδιοφωνικό σταθμό Αργυροκάστρου μισή ώρα, κι ήταν μία φορά την εβδομάδα. Είναι δεδομένο ότι ήταν αγωγός της προπαγάνδας του Κόμματος. Το σημαντικό ήταν ότι μέσα από το *Λαϊκό Βήμα* διατηρούνταν η ελληνική γλώσσα.

Σήμερα, το ελληνικό τμήμα του Πανεπιστημίου Αργυροκάστρου λειτουργεί ανεμπόδιστα;

Πονεμένη ιστορία. Οι αρχές επιτρέπουν το τμήμα να έχει ακαδημαϊκή ελευθερία·

αν όμως ξεπεράσουμε τις γραμμές όμι του νόμου αλλά της νοοτροπίας, αρχίζουν οι αντιδράσεις που φτάνουν μέχρι τον εισαγγελέα. Θα αναφέρω μερικά παραδείγματα: όταν το τμήμα παρήγαγε το ντοκιμαντέρ «Η Ήπειρος - Ο μύθος στην πραγματικότητα» που καταδεικνύει ότι η Ήπειρος είναι ενιαία κι επικοινωνεί με τον αρχαίο πολιτισμό της Δωδώνης, υποχρεώθηκε να αποχωρήσω από το πανεπιστήμιο για τέσσερα χρόνια. Το ίδιο συνέβη κι όταν έκανα το ντοκιμαντέρ «Οι ήρωες πολεμούν σαν Έλληνες» για τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Έχουν τη νοοτροπία, τα πάντα να λειτουργούν υπό τις προδιαγραφές που χάραξε ο Χότζα.

Πιστεύετε ότι το καθεστώς έχει αφήσει κατάλοιπα στην οικονομία ολόκληρης της χώρας, όχι μόνο της μειονότητας;

Ο Χότζα, όχι μόνο κατάλοιπα, άφησε ζωντανή τη νοοτροπία του: αν επί Χότζα είχαμε μια πολιτική οργανωμένη, η οποία καταφέρονταν κατά του Έλληνα είτε κατά του Αλβανού, σήμερα αυτά τα κατάλοιπα τα έχουμε διάσπαρτα. Κάθε Αλβανός συμπεριφέρεται έναντι της ελληνικής μειονότητας με τη νοοτροπία του Χότζα, άρα, λοιπόν, σήμερα είναι πιο επικίνδυνα τα πράγματα γιατί είναι πολλά τα κέντρα, ασυντόνιστα.

Στην οικονομία δεν έχουμε κατάλοιπα, αλλά έχουμε τη νοοτροπία του εύκολου κέρδους, ως αντίδραση στο καθεστώς του Χότζα: επί Χότζα δούλευες ολημερίς και δεν είχες τίποτα στην τσέπη σου, τώρα έχουμε το αντίθετο, να πλουτίζεις εύκολα. Όσον αφορά τη μειονότητα, θα έλεγα ότι ο Χότζα κατάφερε να ξεριζώσει τον Ελληνισμό, να τον αφήσει δίπλα στα δικά του ποτάμια, στις δικές του θάλασσες αλλά χωρίς να έχει δυνατότητα να απλώνει ριζάρι – απλώς να επιβιώνει χωρίς δυνατότητα να έχει αρχές μιας καλά οργανωμένης κοινότητας, να έχει αυτογνωσία της δικής του ταυτότητας και να μπορεί έτσι να προβάλλει αντίσταση και να δημιουργήσει μέλλον.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ ΦΡΕΝΤΥ ΜΠΕΛΕΡΗ

προέδρου του τμήματος της Χειμάρρας της Ελληνικής Μειονοτικής Οργάνωσης «Ομόνοια» και υποψήφιου δημάρχου Χειμάρρας

Γεννημένος και μεγαλωμένος στη Χειμάρρα, με σπουδές στο Διεθνές κι Ευρωπαϊκό Δίκαιο και με πολλούς αγώνες για τα δικαιώματα της μειονότητας στο ενεργητικό του, ο Φρέντυ (Διονύσης) Μπελέρης μιλά ανοιχτά για την περίοδο Χότζα και τις συνέπειες που ακόμη βιώνουν οι Έλληνες της περιοχής.

Ποια είναι τα προσωπικά σας βιώματα; Τι θυμάστε από εκείνη την περίοδο;

Θυμάμαι υπερβολική καταπίεση, φόβο και μεγάλη ασχετοσύνη σχετικά με το πώς μπορούν να φτιάξουν οι συνθήκες, ώστε ο κόσμος να ζει καλύτερα από,τι στο κομμουνιστικό καθεστώς.

Ο φόβος συνίστατο στις διώξεις που γνώρισε το ελληνικό στοιχείο;

Ο φόβος έχει να κάνει με τις εκατοντάδες διώξεις, φυλακίσεις και προσαγωγές. Η δήμευση περιουσίας ήταν βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου. Τι γίνεται σήμερα με τις περιουσίες των Ελλήνων;

Το καθεστώς είχε καταργήσει την ιδιωτική περιουσία. Με νόμο στην αρχή είχε πάρει την περιουσία των κατοίκων και ίδρυσε τον συνεταιρισμό. Με την αλλαγή του Συντάγματος το 1976, όλη αυτή η περιουσία έγινε κρατική. Δυστυχώς, τριάντα χρόνια μετά δεν έχουν αλλάξει πολλά

πράγματα· το αλβανικό κράτος με νομοθετικές πρωτοβουλίες προσπαθεί να αφαιρέσει την περιουσία από τους πραγματικούς ιδιοκτήτες και να την παραχωρήσει σε μεγαλοκατασκευαστές πετυχαίνοντας έτσι έναν διπλό στόχο: αφενός να πλουτίσουν οι διαπλεκόμενοι που κρατάνε τον Ράμα στην εξουσία, αφετέρου μέσω οικοδόμησης πολυώροφων κτιρίων, που στη συνέχεια θα κατοικηθούν από ξένους στην περιοχή, να γίνει αλλοίωση του πληθυσμού. Όλα δείχνουν ότι δεν υπάρχει θετική πρόθεση εκ μέρους της αλβανικής κυβέρνησης αντίθετα, υπάρχει οργανωμένο σχέδιο, για να κουραστεί ο κόσμος και να συνεχίσει η ροή μεταναστών προς το εξωτερικό, να γεράσουν οι παλιότεροι και όλες οι περιουσίες να μείνουν είτε σε κρατικά χέρια είτε σε ιδιοκτήτες Αλβανούς.

Δεν υπάρχει δυνατότητα προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων;

Για να καταφύγει κάποιος εκεί πρέπει να έχει εξαντλήσει τα εγχώρια ένδικα μέσα και οι Αλβανοί σκοπίμως χρονοτριβούν τις υποθέσεις στα δικαστήρια, ώστε να μην υπάρχει τελεσίδικη απόφαση για να μπορέεις να προσφύγεις στο Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Η προπαγάνδα υπέρ του Χότζα και του κομμουνισμού ξεκινούσε ήδη από το σχολείο. Σε τι βαθμό γινόταν και ποιο ήταν το περιεχόμενό της;

Στα σχολεία γινόταν προπαγάνδα ακόμη και στα μαθηματικά. Το πρώτο εικοσάλεπτο ήταν κήρυγμα και μετά ξεκινάγε το μάθημα. Έλεγαν ότι η Αλβανία είναι η πιο πλούσια χώρα του κόσμου, οι άνθρωποι ευτυχούν, οι άλλοι είναι φτωχοί –ακόμη και η Αμερική–, ενώ η Αλβανία ευημερεί κι έχει υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Δεν μπορούσε κανείς να προχωρήσει αν δεν ήταν αφοσιωμένος στα μαθήματα που είχαν να κάνουν με τον κομμουνισμό (Ιστορία του Κομμουνισμού, Μαρξισμός/Λενινισμός). Ακόμη κι αυτός που σπούδαζε

Αποψη της Χειμάρρας.

θετικές επιστήμες έπρεπε να έχει υψηλό βαθμό σ' αυτά τα μαθήματα.

Επιπλέον, στις δύο τελευταίες τάξεις του σχολείου όλοι, αγόρια κορίτσια, ήταν υποχρεωμένοι να κάνουν στρατιωτική εκπαίδευση για δύο δεκαπενθήμερα φορώντας στρατιωτική στολή. Φυσικά, δεν υπήρχε καμία δυνατότητα άρνησης.

Υπήρχε διαφορά στον χειρισμό Ελλήνων κι Αλβανών ή για το καθεστώς ήταν όλοι ίδιοι;

Υπήρχε διάκριση· αρκεί να δει κανείς το ποσοστό των Ελλήνων που ήταν εξορία ή στις φυλακές σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό των Αλβανών.

Ποιο ήταν το κλίμα που επικρατούσε μετά την είδηση του θανάτου του Χότζα;

Πολλοί άνθρωποι χαίρονταν και αντιλαμβάνονταν την αλλαγή που θα επέλθει και το άρωμα ελευθερίας μετά τον θάνατό του. Οι πιο πολλοί ήταν «λυπημένοι», ωρύνονταν, έκλαιγαν, γιατί έτσι έπρεπε να κάνουν. Υπήρχαν βέβαια κάποιοι που αισθάνονταν έτσι αληθινά.

Πιστεύετε ότι οι πρακτικές του Χότζα τελικά βρήκαν τον στόχο τους; Αλλοιώθηκε έστω κι εν μέρει η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων;

Δεν νομίζω ότι οι πολιτικές πέτυχαν τον στόχο τους, γιατί οι ρίζες του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας είναι βαθιές· έρχονται

από παλιά και με τη βοήθεια του Θεού θα πάνε πολύ μακριά. Αυτό που έχει συμβεί είναι να αυξηθούν τα τελευταία χρόνια οι Αλβανοί μόνιμοι κάτοικοι στη Χειμάρρα βάσει οργανωμένου σχεδίου και λόγω της αδιαφορίας μέρους του πληθυσμού.

Κατά τη γνώμη σας, υπάρχουν κατάλοιπα της κοτζικής περιόδου σε θέματα διοίκησης ή στον λαό;

Υπάρχουν κατάλοιπα και στις μεθόδους και στις συμπεριφορές και στον τρόπο που ασκείται η διοίκηση. Ακόμη και στη νοοτροπία, βλέπεις ότι δεν έχουν ξεπεραστεί οι φόβοι, όχι μόνο στις μεγάλες ηλικίες, που έζησαν έντονα αυτήν την περίοδο, αλλά και στις νεότερες γενιές.

Ποια είναι η εκτίμησή σας για το πώς βιώνει σήμερα η ελληνική μειονότητα;

Δυστυχώς, τα μέλη της ελληνικής μειονότητας που ζουν στη Χειμάρρα έχουν συρρικνωθεί σε σχέση με την περίοδο Χότζα λόγω της μετανάστευσης και της έλλειψης δυνατοτήτων να μπορούν οι νέοι άνθρωποι να ζήσουν στον τόπο τους. Βασικός ανασταλτικός παράγοντας για την οικονομική ανάπτυξη αποτελεί η μη απόδοση των περιουσιών. Γι' αυτό βασικός στόχος μέχρι να μπει η Αλβανία στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι να έχουν κατοχυρωθεί τα μειονοτικά δικαιώματα και να έχουν αποδοθεί οι περιουσίες.

Μία εβδομάδα μετά τον θάνατο του Χότζα πραγματοποιήθηκε η κηδεία του στα Τίρανα, στην οποία δεν παραβρέθηκε κανένας από τους πάλαι ποτέ ισχυρούς συμμάχους του στο εξωτερικό. Υπολογίζεται ότι στην τελευταία του κατοικία τον συνόδευσαν πάνω από μισό εκατομμύριο άνθρωποι, ενώ ο αριθμός όσων πέρασαν από το σπίτι του για να συλλυπηθούν ξεπερνούσε το ένα εκατομμύριο. Στα μειονοτικά χωριά επικρατούσε σιωπή: οι άνθρωποι χαίρονταν που πέθανε ο κομμουνιστής ηγέτης, ήξεραν όμως ότι το καθεστώς ακόμη δεν είχε πέσει και κινδύνευαν με σύλληψη σε περίπτωση που εκδηλώναν την ανακούφισή τους. Οι Βορειοηπειρώτες ξεκίνησαν τότε να ελπίζουν ότι τα πράγματα θα άλλαζαν. Πράγματι, από το 1988-1989 τα πράγματα άρχισαν να χαλαρώνουν: οι αρχές έδιναν διαβατήρια, πρώτα βέβαια σε ανθρώπους της εμπιστοσύνης τους και κατόπιν σε άλλους. Ο κόσμος πια όμως άρχισε να ξεσπάει, τα πλήθη έμπαιναν σε ομάδες μέσα σε προξενεία και πρεσβείες για να καταφέρουν να πάρουν άσυλο. Όσοι είχαν δικούς τους στην Ελλάδα και τους έστειλαν πρόσκληση στάθηκαν πιο τυχεροί, καθώς κατάφεραν να διαφύγουν αφού πρώτα βέβαια η Αστυνομία τους συμβούλευε να μη μιλάνε για όσα είχαν ζήσει ή δει.

Το πολυπόθητο πέραςμα των συνόρων δεν ήταν ασφαλώς πάντοτε εφικτό ή ακίνδυνο. «*Το να περάσουμε στην Ελλάδα για μας ήταν η πραγματοποίηση ενός μεγάλου ονείρου. Νιώθαμε ότι θα ενσωματωθούμε εκεί που ανήκαμε, στη χώρα μας*», μας λέει ο Τόλης Μπολάνος –τότε κάτοικος Χειμάρρας–, που αναζητούσε απεγνωσμένα τρόπο να φύγει, κάτι που αποδείχτηκε πολύ δύσκολο καθώς ήταν στη λίστα με τους «ανεπιθύμητους». «*Οι γονείς μου κι ο μικρός μου αδερφός είχαν ήδη μπει στην Ελλάδα απ' τις αρχές του '90. Έμεινα πίσω με τον μεγάλο μου αδερφό και τη γιαγιά. Διαβατήριο είχα, όμως δεν*

μου έδιναν βίζα γιατί ήμουν “ανεπιθύμητος”. Ο αδερφός μου κατάφερε να περάσει χάρη σ' έναν Αλβανό στρατιώτη που του δώσαμε χρήματα και ρούχα. Εμένα, μόλις ο αξιωματικός στην Κακαβιά είδε το όνομά μου, δεν μ' άφησε να περάσω, με γύρισε πίσω και μου κράτησε και το διαβατήριο. Γύρισα πίσω στο χωριό και μίλησα μ' έναν γνωστό μου, διευθυντή της Αστυνομίας. Μου είπε ότι θα με βοηθούσε αν του έδινα 200 δολάρια. Μου είπε να φύγω απ' τα Τίρανα για να μπορέσει να με βοηθήσει. Πράγματι, πήγα στα Τίρανα, αλλά όταν έφτασα στον έλεγχο διαβατηρίων, έπεσα πάνω στον ίδιο αξιωματικό υπηρεσίας που ήταν στην Κακαβιά. “*Με σένα θα ασχολούμαι; μου λέει. Από μένα δεν θα περάσεις ποτέ*”. Πάλι πίσω στο χωριό. Στο μεταξύ η βίζα μου έληγε στις 23 Δεκεμβρίου 1990. Πλαστογράφησα την ημερομηνία να γράφει 29 Δεκεμβρίου και ξαναπάω στα σύνορα. Περνάω τον πρώτο έλεγχο και μετά ήταν οι φαντάροι που έλεγχαν τα διαβατήρια. Από κει δεν θα πέρναγα. Ανακατεύομαι με μια παρέα, καμιά δεκαπενταριά άτομα ήταν, που είχαν κανονικά διαβατήρια, και όταν ερχόταν η σειρά μου να δείξω το δικό μου στον έναν φαντάρο, εγώ με τρόπο έκανα δήθεν ότι το έδειχνα στον άλλο. Κι ο ένας νόμιζε ότι με είχε ελέγξει ο άλλος. Πέρασα στη “νεκρή ζώνη”. Εκεί υπήρχε μία μπάρα που έπρεπε να την περάσω για να πατήσω ελληνικό έδαφος. Όπως πέρναγαν τα αυτοκίνητα τον έλεγχο, περνάω ανάμεσά τους και ρωτάω έναν οδηγό αν η μπάρα είναι χειροκίνητη ή “ηλεκτρονική” (αν χρειάζεται κάποιος να πατήσει κουμπί για να σηκωθεί). Μου είπε ότι ήταν ηλεκτρονική. Του είπα ότι είμαι Έλληνας κι ότι χρειάζομαι βοήθεια. Μου είπε μόλις πέρναγε το δικό του αυτοκίνητο κι η μπάρα σηκωνόταν, να μπω πίσω του και να τρέξω. Έτρεξα όπως δεν έχω ξανατρέξει. Έκανα τριάντα μέτρα σε πέντε δευτερόλεπτα – τόσα είχα πριν με πιάσουν. Όταν

πέρασα στο ελληνικό έδαφος, έσκισα τα χαρτιά μου. Ο Έλληνας αξιωματικός εκεί μου είπε “μάζεψέ τα, θα σου χρειαστούν”, όμως εγώ δεν ήθελα ούτε να τα βλέπω».

Ακολούθησαν πολλές τέτοιες ιστορίες, μέχρι να γίνει η μαζική φυγή το 1991. «*Τα χωριά ερήμωσαν*», μας λένε οι κάτοικοι. «*Έφυγαν όλοι και πίσω έμειναν μόνο οι μεγάλοι. Ήταν τέτοια η λαχτάρα να φύγουν που άφηναν το φαΐ στο τραπέζι κι έφευγαν με τα πόδια από τα βουνά απ' τους δρόμους που ήξεραν*». Όλοι μιλούν συγκινημένοι για την υποδοχή που επεφύλαξαν οι «Ελλαδίτες», όπως τους λένε, στους Βορειοηπειρώτες. Οι ντόπιοι τους βοήθησαν με όποιον τρόπο μπορούσαν, έδιναν χρήματα, τρόφιμα ή ακόμη και δουλειά κι ένα μέρος για να μείνουν. Οι

Βορειοηπειρώτες με τη σειρά τους δεν ξέχασαν τους ανθρώπους που έμειναν πίσω: τους έστελναν χρήματα ή συσκευές, που εκεί δεν υπήρχαν ακόμη, όπως ψυγεία, πλυντήρια ή τηλεοράσεις.

Πίσω στην Αλβανία, μετά την πτώση του καθεστώτος η Νεζμιγιέ Χότζα, σύζυγος του Αλβανού ηγέτη και ηγετικό στέλεχος του κόμματος, συνελήφθη και καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης 12 ετών. Η ίδια η χώρα προσπαθούσε να κάνει μια νέα αρχή, να μπει στον δρόμο της προόδου και να αναπτυχθεί οικονομικά. Τα σημάδια όμως που είχε αφήσει η διακυβέρνηση Χότζα δεν ήταν εύκολο να ξεπεραστούν, ειδικά για την ελληνική μειονότητα που εξακολουθεί μέχρι σήμερα να διεκδικεί τα δικαιώματά της.

Το 1991, έξι χρόνια μετά τον θάνατο του Χότζα, το άγαλμά του στα Τίρανα αποκαθλώνεται σηματοδοτώντας την έναρξη μιας νέας περιόδου για την Αλβανία. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Κινεζικού τύπου πολυκατοικίες στη Χειμάρρα. Οικοδομήθηκαν αρχικά για να εγκατασταθούν οι οικογένειες των αξιωματικών που επάνδρωσαν τα νεότευκτα τότε στρατόπεδα. Οι αξιωματικοί αυτοί τελικά έμειναν μόνιμα κι έμαθαν ελληνικά.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΚΟΥΜΑ

Γεννημένος το 1966, μεγάλωσε στη Χειμάρρα μέσα στην πιο σκληρή περίοδο του καθεστώτος Χότζα· έζησε τη φτώχεια και την καταπίεση, και η προσπάθεια απόδρασής του τον οδήγησε στη φυλακή. Μέσα από τα λόγια του ζωντανεύουν όχι μόνο τα δικά του βιώματα, αλλά κι εκείνα ολόκληρης της μειονότητας στην περιοχή.

Ξέρατε ότι αν προσπαθούσατε να αποδράσετε αυτό θα επηρέαζε την οικογένειά σας. Γιατί ήθελες λοιπόν να φύγεις;

Σε καμία περίπτωση δεν ήθελα η οικογένειά μου να ταλαιπωρηθεί και να είμαι εγώ καλά. Αλλά δεν άντεχα να μείνω.

Όταν έκανες την απόπειρα απόδρασης, πόσων χρονών ήσουν; Πώς ακριβώς ενεργήσατε;

Αυτό συνέβη Κυριακή 13 Οκτώβρη 1985, ήμουν περίπου 19 χρονών. Κι οι άλλοι δύο περίπου στην ίδια ηλικία με μένα ήταν, ίσως ένα χρόνο μικρότεροι. Καθημερινά βλέπαμε την Κέρκυρα απ' το κάστρο κι ένα μικρό νησάκι που είναι αριστερά της

αποφασίσαμε να φτάσουμε σ' αυτό, γιατί θα ήταν τρία-τέσσερα μίλια πιο κοντά.

Θα κολυμπούσαμε κυρίως, αλλά κλέψαμε και τρεις σαμπρέλες. Καθ' οδόν η μία ξεφούσκωσε. Περιπατήσαμε μισή ώρα ώς το Λιβάδι (περιοχή στη Χειμάρρα) όπου υπήρχε ένας μόλος. Φτάνοντας βλέπουμε Αλβανούς στρατιώτες με όπλα· ήταν τα γενέθλια του Χότζα κι όλη η χώρα ήταν σε επιφυλακή. Οι φαντάροι πήγαιναν κατά μήκος της παραλίας με τα πόδια· πέφτουμε στο έδαφος, κι όταν βλέπουμε να ξεκινούν να φτάσουν στην άλλη γωνία, τρέχουμε, ρίχνουμε τις σαμπρέλες και βουτάμε. Είχαμε και κάτι ξύλινα κουπιά για να κωπηλατούμε. Στην ακτή υπήρχε προβολέας που κανονικά χτένιζε τη θάλασσα με μεγάλη ισχύ, όμως εκείνη την ώρα, ήταν καρφωμένος σ' ένα συγκεκριμένο σημείο. Φόραγα στα πόδια μου κάτι παντόφλες αλβανικής παραγωγής, κι όταν έχασα το κουπί, κωπηλατούσα μ' αυτές. Δεν υπολογίζαμε πόση ώρα είμαστε μέσα, όμως από εκεί που ήμασταν βλέπαμε τα φώτα της Χειμάρρας σα κλωμά καντηλάκια, ενώ ο φάρος στο νησάκι ήταν πιο κοντινός. Χαρήκαμε ότι μπαίνουμε σε ελληνικά νερά και αρχίσαμε να τραγουδάμε. Κάναμε παιδαριώδες λάθος: στη θάλασσα μέσα στην απόλυτη ησυχία το τραγούδι μας έκανε αντίλαλο.

Ξαφνικά ακούμε πυροβολισμούς· μας είχαν ακούσει. Αμέσως ξεκινάει από τα Σπήλια και το αλβανικό ταχύπλοο, που χτενίζει τη θάλασσα. Στην αρχή μάς έψαχνε στα τυφλά, όμως σε λίγο θα μας εντόπιζε. Αποφασίζουμε να γυρίσουμε πίσω. Καθώς πλησιάζουμε στην ακτή, αντιλαμβανόμαστε ότι ο πιο μικρός λείπει. Τρελαθήκαμε.

Βγαίνουμε, κρυβόμαστε σε κάτι κατασκευές που 'χε κάνει ο Χότζα με μπετό και σίδερο με σχήμα μανιταριού, και κάποτε έρχεται το ταχύπλοο, φωτίζει όλη την ακτογραμμή και επικεντρώνει το φως στην κρυψώνα που είμαστε εμείς. Δεν μας βλέπει και φεύγει.

Άποψη της Χειμάρρας.

Ξημερώνει, και μόλις ξεκινάμε να βγούμε έξω, βλέπουμε έναν αξιωματικό και τρεις φαντάρους που κάνουν πεζή περιπολία. Πίσω στην κρυσώνα λοιπόν. Τότε, σ' ένα μέρος που είναι σαν θόλος, βάζω τα πόδια στη μία μεριά και την πλάτη μου στην άλλη σχηματίζοντας με το σώμα μου γέφυρα. Ο άλλος έχει κολλήσει στον τοίχο και τα πόδια του για να μην προεξέχουν τα έχει κάνει ευθεία γραμμή. Ακούμε τον αξιωματικό να διατάζει τον φαντάρο να μπει. Μπαίνει, περνάει από κάτω μου, δεν βλέπει τίποτα, βγαίνει και λέει «δεν υπάρχει τίποτα εκεί μέσα» και χαίρομαι τόσο πολύ... Ο φίλος μου όμως κουράστηκε και χαλάρωσε ελάχιστα τα πόδια του, φορούσε αυτές τις αλβανικές παντόφλες με κάτι μπλε λουριά στα δάχτυλα και τότε ο ίδιος φαντάρος είδε το μπλε λουράκι, ειδοποιεί τον αξιωματικό, που φωνάζει «Βγείτε έξω». Ακούμε να οπλίζουν· βγαίνουμε με σηκωμένα τα χέρια αφού συνεννοηθήκαμε να πούμε ότι ήρθαμε για δυναμίτη. Είχαν βρει όμως τις σαμπρέλες.

Μας συνέλαβαν «στο όνομα του λαού». Στο αστυνομικό τμήμα της Χειμάρρας άρχισε η ανάκριση: «Πού ήσασταν; Τι κάνατε εκεί;», τελείωνε ο ένας μας έπιανε ο άλλος.

Κάποια στιγμή έρχεται ένας με τις σαμπρέλες· υπάρχει ένα τραγούδι αλβανικό που λέει «πήρα τον δρόμο για τα Ιωάννινα»· τις πετάει στα πόδια μου, αρχίζει να το τραγουδάει και χαμογελάει ειρωνικά. Με κλοτσάει πολλές φορές δυνατά, και τότε έρχονται δυο τρεις άλλοι, μου δένουν τα χέρια με σύρμα κι αρχίζουν και με βρίζουν, μου ρίχνουν μπουινιές και κλοτσιές. Καταλαβαίνω ότι γνωρίζουν. Κατά τις 2-3 το πρωί μας πάνε Αυλώνα.

Η ανάκριση πώς έγινε;

Η ανάκριση κράτησε σχεδόν έναν χρόνο. Ήταν ένα πραγματικό μαρτύριο. Πολύ ξύλο. Το κελί που έμενες είχε τρία μέτρα ύψος, 1,80 μέτρος και 70 πόντους φάρδος. Μνήμα. Υπήρχε φεγγίτης, αλλά με σίδερα και προστατευμένος με δίχτυ για να μη μπορείς να φτάσεις εκεί και να κρεμαστείς. Ακόμη κι αν είχες κάνει πειθαρχικό παρά-

Οι φυλακές στα βουνά του Σπατος. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Προπαγανδιστική απεικόνιση του Εμβέρ Χότζα, έργο αγνώστου ζωγράφου.

πτωμα, σου φοράγανε ένα ειδικό κράνος για να μη μπορείς να χτυπάς το κεφάλι σου στον τοίχο και πεθάνεις. Το φαγητό συνήθως ήταν σούπα με δυο-τρεις κόκκους ρύζι και τη μία μέρα είχε δύο φτυάρια αλάτι και την άλλη δεν είχε καθόλου.

Το πιο ανυπόφορο ήταν η λάμπα πάνω από το κεφάλι σου που δεν σ' άφηνε να κοιμηθείς: έπεφτες για ύπνο, μετά από 10 λεπτά ερχόντουσαν και σε παίρνανε για ανάκριση. Τελείωνε η ανάκριση, πήγαινες για ύπνο και μετά από ένα τέταρτο ξανά, και μετά από μία ώρα πάλι και ξανά μετά από μισή ώρα, άλλος ανακριτής οι ίδιες ερωτήσεις και ξύλο... Ήθελαν να τους δώσω ονόματα «συνεργατών» μου. Μετά από καιρό παραδέχτηκα ότι θα πήγαινα στην Ελλάδα μόνος μου κι ότι δεν μου άρεσε το σύστημα (*ο κομμουνισμός*), ούτε που δεν είχαμε ελληνικό σχολείο ή εκκλησίες. Οι κατηγορίες που μου αποδόθηκαν ήταν: «εχθρός του κράτους», «διαφώτιση και

προπαγάνδα κατά της Αλβανίας», «απόπειρα απόδρασης». Επίσης με κατηγορήσαν ότι γνώριζα μια επαναστατική οργάνωση και δεν μίλαγα.

Πότε διεξήχθη η δίκη και με ποιες συνθήκες;

Η δίκη έγινε Αύγουστο του 1986. Το ευχάριστο ήταν ότι εκεί είδα και τον μικρό της παρέας και χάρηκα που ζει. Μίλησε ο πρόεδρος του δικαστηρίου, μετά ο εισαγγελέας και με καταδίκασαν σε 8 χρόνια φυλάκιση. Τότε έπρεπε να μιλήσω εγώ, να πω ότι μετανιώ και δεν θα το ξανακάνω, να ζητήσω συγγνώμη. Δεν είπα τίποτα τέτοιο, γι' αυτό μου ανέβασαν την ποινή σε 12 χρόνια.

Σε ποια φυλακή εξέτισες την ποινή σου;

Εκεί που μας κρατούσαν για ανάκριση τα κελιά ήταν γεμάτα, όμως δεν θέλανε ποτέ να αναμειχθούν οι ποινικοί με τους πολιτικούς για να μην τους «μολύνουμε» με τις ιδέες μας. Κάποια στιγμή όμως δεν

υπήρχε αλλού να τον πάνε, μου φέρνουνε έναν Αλβανό ποινικό. Αυτός μου είπε ότι θα με πάνε σε ορυχείο να βγάζω μέταλλα κι ότι εκεί οι άνθρωποι βγαίνουν με κομμένα χέρια ή πεθαμένοι, γι' αυτό έπρεπε να κάνω κάτι για να βγω ανίκανος. Μου πρότεινε τι: κάθε 15 μέρες μας έδιναν ένα μεγάλο σαπούνι γεμάτο ποτάσα για να πλύνουμε τα ρούχα μας. Αυτό, λέει, κόψε το κομματάκια και τρώγε λίγο σαπούνι, κατάπινέ το με νερό και μετά πάλι το ίδιο, ώσπου να το φάω όλο και να ανεβάσω πυρετό, και να καπνίσω και 8 τσιγάρα με ζάχαρη για να κάνω εμετό. Το έκανα, με πήγαν σε νοσοκομείο φρουρούμενο και με χειρούργησε ένας εξαιρετικός γιατρός. Μου έκοψαν ένα μέρος του στομαχιού, γιατί εκεί που είχε κάτσει το σαπούνι, το είχε κάψει τελείως, όμως πήρα το χαρτί που ήθελα: ήμουν ανίκανος για ορυχείο

αλλά μπορούσα να δουλέψω «στην επιφάνεια» (να καθαρίζω χιόνι, να μεταφέρω ψωμί ...). Ο Αλβανός ποινικός με έσωσε. Στη φυλακή παραβιάζονταν τα δικαιώματα των κρατουμένων;

Στη φυλακή στη βόρεια Αλβανία ήταν μαρτύριο, οχτώ μήνες παγωμένα τα πάντα. Υπήρχε πολλή καταπίεση κι έψαχναν διαρκώς αφορμές για να φάμε ξύλο. Τρεις φορές την ημέρα γινόταν προσκλητήριο· αν αργούσες να παρουσιαστείς ή δεν ήταν σωστά στρωμένο το κρεβάτι σου, θεωρούνταν πειθαρχικό παράπτωμα και θα σε πήγαιναν στο «δωμάτιο του θανάτου». Το προσκλητήριο ήταν δύσκολο κομμάτι: έπρεπε να μείνεις μια ώρα ακίνητος μέχρι να έρθει ο αξιωματικός υπηρεσίας να μας μετρήσει. Πώς όμως να μείνεις μια ώρα εντελώς ακίνητος με θερμοκρασία -10 βαθμούς; Πέφτανε άνθρωποι σαν τα κοτό-

Το *Ylli* (αστέρι στα αλβανικά) ήταν το κύριο προπαγανδιστικό περιοδικό του καθεστώτος του Χότζα. Άρχισε να εκδίδεται το 1951.

πουλα, δεν άντεχαν. Αν κουιόσουν έστω και λίγο, πάλι ήταν πειθαρχικό παράπτωμα κι αναγκάζουσιν να πας στο «δωμάτιο του θανάτου». Εκεί υπήρχαν δέκα άνθρωποι, για τους οποίους ήσουν το παιχνίδι τους. Η τιμωρία σου ήταν (εκτός από κλοσιές και μπουνιές) 200 γκλομπιές που επέλεγες αν θα τις φας στην πλάτη ή στις πατούσες. Όσοι διάλεγαν το δεύτερο υπέφεραν φριχτά· για μέρες οι πατούσες τους ήταν πρησμένες, δεν μπορούσαν να σταθούν και προχωρούσαν σέρνοντας. Γι' αυτό, διαλέγαμε πλάτη. Εγώ εκεί είχα πάει 5-6 φορές.

Εκεί έμεινα τριάμισι χρόνια, ύστερα μεταφέρθηκα στον Άγιο Βασίλειο. Απολύθηκα 13 Δεκεμβρίου 1990. Μου χάρισαν το υπόλοιπο της ποινής, γιατί πλέον το κλίμα

άλλαζε: οι ανθρωπιστικές οργανώσεις πίεζαν οι πολιτικοί κρατούμενοι να αφεθούν ελεύθεροι. Με φώναξε λοιπόν η επιτροπή δικαστών να μου πουν να 'μαι «σωστός πολίτης» στο εξής. Στο τέλος με ρώτησαν «*Πώς θα πας σπίτι σου;*», ξέροντας ότι δεν υπάρχει τίποτα. Η απόσταση που θα διένηνα από τη Χειμάρρα στην Κέρκυρα ήταν 34 χιλιόμετρα. Από τον Άγιο Βασίλειο στη Χειμάρρα ήταν 34 χιλιόμετρα. Όταν λοιπόν τους απάντησα ότι αν περάσει το αμάξι του συνεταιρισμού (ένα κάθε πέντε ώρες) και με πάρει, έχει καλώς, αλλιώς με τα πόδια. Και τότε λέει ο πρόεδρος: «*Εσύ θα έκανες 34 χιλιόμετρα κολυμπώντας και δε μπορείς να κάνεις 34 χιλιόμετρα περπατώντας;*». Κι έτσι έγινε: ο οδηγός του αμαξιού δε δέχτηκε να με πάρει και περπάτησα 34 χιλιόμετρα.

Όταν αποφυλακίστηκες, το κλίμα ήταν εντελώς διαφορετικό. Προσπάθησες σύντομα να φύγεις προς την Ελλάδα;

Στις 30 Δεκέμβρη 1990 έμαθα ότι άνοιξαν τα σύνορα. Ο πατέρας μου όμως δεν ήθελε να φύγουμε αμέσως γιατί φοβόταν. Δύο εβδομάδες μετά περνάει ένας φορηγαντζής και κορνάρει παρατεταμένα. Αυτός μάζευε κόσμο: τον πλήρωνες και σε πήγαινε στα σύνορα. Βγαίνει ο πατέρας μου και του λέει «*περίμενε τα παιδιά μου*». Μας άφησε λίγο πιο πέρα από τους Αγίους Σαράντα, όπου βρίσκονταν περίπου 700 άτομα. Όλοι μαζί προχωράμε προς την Κονίσπολη, τα συρματοπλέγματα, και πλησιάζοντας το ποτάμι, συναντάμε Αλβανούς φαντάρους που πυροβολούσαν στον αέρα για εκφοβισμό. Όλοι τούς πετάγαμε λεφτά. Πέρασαμε το ποτάμι και μετά από 17 ώρες περπάτημα φτάσαμε Σαγιάδα. Οι άνθρωποι εκεί μας αγκάλιασαν και μας αποκαλούσαν αδέρφια. Τα ξημερώματα ήρθαν στρατιωτικοί και μας πήγαν στο Καλπάκι, για 15 μέρες. Μετά ο καθένας πήρε τον δρόμο του.

Η Χριστίνα Μαυροκεφάλου και ο Παναγιώτης Μαυροκέφαλος είναι φιλόλογοι.

Η «ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΠΟΜΠΗΣ»

Ο αρχαιότερος «Άτλας» στην Ευρώπη

του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Ο προϊστορικός οικισμός του Ακρωτηρίου της Θήρας είναι ένα από τα αριστέτερα διασωθέντα δείγματα του αιγαιακού πολιτισμού που αναπτύχθηκε πριν από περίπου 3.700 χρόνια. Πρόκειται για μια πόλη με διώροφα και τριώροφα κτήρια, με πλακοστρωμένους δρόμους, πλατείες, αποχετευτικό δίκτυο και πολυτελείς οικίες με εξαιρετικής ποιότητας τοιχογραφικό διάκοσμο. Σε μία από αυτές ανακαλύφθηκε η περίφημη «Τοιχογραφία της Νηοπομπής», δηλαδή η αναπαράσταση του θαλάσσιου ταξιδιού μιας ομάδας ανθρώπων. Οι ταξιδιώτες αυτοί, πριν φτάσουν στον τελικό τους προορισμό, έκαναν ενδιάμεσες στάσεις σε διάφορες πόλεις και τόπους, συναντώντας διαφορετικούς λαούς. Η επιστημονική κοινότητα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για την αναπαράσταση ενός πραγματικού ταξιδιού, όπου είτε ο πρωταγωνιστής αφηγήθηκε στον ζωγράφο τις εμπειρίες του είτε ο ίδιος ο προϊστορικός καλλιτέχνης συμμετείχε σε αυτό. Λόγω της διαδοχικής αναπαράστασης τόπων με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, η «Τοιχογραφία της Νηοπομπής» έχει χαρακτηριστεί ο αρχαιότερος «Άτλας» τουλάχιστον στη Ευρώπη.

Από πού όμως ξεκίνησε αυτό το ταξίδι και πού κατέληξε; Ποιοι ήταν οι ενδιάμεσοι σταθμοί των ταξιδιωτών; Ποιοι ήταν οι ταξιδιώτες και ποιους συνάντησαν στο διάβα τους; Ποιος ήταν ο σκοπός αυτού του ταξιδιού και γιατί θεωρήθηκε σπουδαία η απεικόνισή του; Στα ερωτήματα αυτά επιχειρείται να δοθεί απάντηση στο παρόν άρθρο, βάσει συγκριτικών μελετών από αρχαιολογικά ευρήματα όμορων πολιτισμών και τις πλέον πρόσφατες επιστημονικές ανακαλύψεις που αφορούν τους λαούς της Ανατολικής Μεσογείου.

Η πόλη απόπλου της αρμάδας (λεπτομέρεια από την «Τοιχογραφία της Νησομής»).
ΚΑΤΩ: Άποψη του προϊστορικού οικισμού του Ακρωτηρίου. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Πρόπλασμα τομής από προϊστορική οικία του Ακρωτηρίου.

Οι προβληματισμοί για την έκρηξη

Έως τα τέλη του 20ού αιώνα πιστευόταν ότι η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας έλαβε χώρα περί το 1500 π.Χ. Ωστόσο, σύμφωνα με πρόσφατες επιστημονικές μελέτες (2007) διαπιστώθηκε ότι οι αρχικές εκτιμήσεις ήταν λανθασμένες. Η μεγάλη αυτή φυσική καταστροφή χρονολογείται ακόμη παλαιότερα απ' ό,τι πιστευόταν και με ακρίβεια τοποθετείται μεταξύ των ετών 1614-1613 π.Χ. Ως εκ τούτου, ανατράπηκε η θεωρία περί παρακμής του μινωικού πολιτισμού εξαιτίας των παλιροϊκών κυμάτων που προήλθαν από τη Θήρα και έπληξαν τη μεγαλόνησο, αφού το μεγαλείο της Κνωσού άρχισε να φθίνει πολύ αργότερα. Συνάμα, αναθεωρείται η χρονολόγηση διαφόρων σημαινόντων ιστορικών γεγονότων, που αυτή είχε υπολογιστεί βάσει της εν λόγω έκρηξης, αφορώντας κυρίως τους πολιτισμούς της Φοινίκης και της Αιγύπτου.

Πέραν τούτων, νέα αρχαιολογικά ευρήματα προκαλούν έναν ακόμη «πονοκέφαλο» στους επιστήμονες, σχετικά με

την παραπάνω μεγαλύτερη ηφαιστειακή έκρηξη των τελευταίων τουλάχιστον 10.000 ετών στον πλανήτη. Σε ανασκαφές στο Δέλτα του Νείλου και στα παράλια της Μικράς Ασίας ανακαλύφθηκαν τρία διαφορετικά αρχαιολογικά στρώματα με φερτά υλικά από τη μεγάλη έκρηξη (τέφρα, ηφαιστειακή σκόνη, ελαφρόπετρες, φυτικά κατάλοιπα επηρεασμένα από τους σχετικούς ατμοσφαιρικούς ρύπους κ.ά.), έχοντας αυτά διαφορά περίπου 150 ετών (μεταξύ 1630-1480 π.Χ.). Αυτή η ανακάλυψη σημαίνει ότι συντελέστηκαν τρεις ηφαιστειακές εκρήξεις και όχι μία, όπου οι δύο πρώτες ήταν μικρότερης ισχύος και μάλλον πρόδρομες της τρίτης και καταστροφικότερης. Η ολοκλήρωση της ηφαιστειακής δραστηριότητας της Θήρας σε τρεις φάσεις επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα των σχετικών γεωλογικών μελετών. Όμως τα παραπάνω γεωλογικά δεδομένα έρχονται σε ασυμφωνία με τα αντίστοιχα αρχαιολογικά, όσον αφορά τη χρονολόγησή τους. Τα αρχαιολογικά στρώματα από το Δέλτα του Νείλου και

Άποψη ενός πλοίου της αρμάδας. Πάνω από τους καθιστούς επιβάτες κρέμονται τα κράνη τους, ενώ το σκάφος είναι διακοσμημένο κυρίως με ζωγραφιές λεόντων (λεπτομέρεια από την «Τοιχογραφία της Νηοπομπής»). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Σκάφος με ανοιγμένο το πανί, που είναι διακοσμημένο με μορφές περιστεριών. Πιθανότατα πρόκειται για το πλοίο/αγγελιαφόρο του στόλου (λεπτομέρεια από την «Τοιχογραφία της Νηοπομπής»).

τα μικρασιατικά παράλια καταδεικνύουν τις δύο μικρές εκρήξεις στα τέλη του 17ου αιώνα π.Χ. και την κύρια έκρηξη στα μέσα του 16ου αιώνα π.Χ., ενώ οι γεωλογικές ανακαλύψεις ανάγουν τις μικρές εκρήξεις στα μέσα του 17ου αιώνα π.Χ. και τη μεγάλη έκρηξη στα τέλη του ίδιου αιώνα.

Ο οικισμός

Με βάση την επικρατέστερη άποψη, η έκρηξη του 1614-1613 π.Χ. τίναξε κυριολεκτικά στον αέρα τη Θήρα ή αλλιώς Στρογγύλη, όπως ήταν γνωστή παλαιότερα, ή Καλλίστη, σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές. Το μεγαλύτερο τμήμα του νησιού εξαϋλώθηκε και στη θέση του δημιουργήθηκε ένα υποθαλάσσιο χάσμα με βάθος που φτάνει τα 1.500 μ. Πριν από τη μεγάλη αυτή καταστροφή (γνωστή ως «μινωική έκρηξη»), ο προϊστορικός οικισμός του Ακρωτηρίου ευημερούσε. Αυτός δημιουργήθηκε στο νότιο τμήμα του νησιού κατά την Ύστερη Προϊστορική περίοδο (περί το 4500 π.Χ.) και έφτασε στο απόγειό του τον 18ο αιώνα π.Χ. Στις αρχές του επόμενου αιώνα, η γη άρχισε να τρέμει επικίνδυνα κάτω από τα πόδια των Θηραίων. Όμως αυτοί δεν πτοήθηκαν. Επισκεύασαν τα περισσότερα οικήματα που είχαν υποστεί ζημιές και έχτισαν νέα, πολυτελέστερα και πιο ανθεκτικά. Αυτά ανεγέρθηκαν πάνω σε ερείπια παλαιότερων κτισμάτων,

τα οποία με τη σειρά τους επικωματώθηκαν από μία στρώση χαλαρών θραυσμάτων πορώδους λάβας (αδράλια), ώστε να απορροφώνται οι κραδασμοί από τις σεισμικές δονήσεις.

Η ευημερία του Ακρωτηρίου καθώς και των υπολοίπων κυκλαδίτικων οικισμών οφείλεται πρωτίτως στο εμπόριο. Ήδη από τη Μεσοκυκλαδική Περίοδο (2000-1550 π.Χ.) οι νησιώτες είχαν εντείνει τις οικονομικές επαφές τους με τις Μυκήνες, την Κρήτη και τη Μίλητο. Η γεωγραφική θέση των Κυκλάδων ευνόησε την ανάπτυξη εμπορικών σταθμών στα απάνεμα λιμάνια τους, προσφέροντας προστασία σε κάθε πλοίο που διέσχιζε το Αιγαίο. Σταδιακά, οι Κυκλαδίτες οργανώθηκαν σε έναν ή δύο μεγάλους οικισμούς σε κάθε νησί, όπως ήταν η Αγία Ειρήνη στην Κέα, η Φυλακωπή στη Μήλο, η Γκρόττα και η Μικρή Βίγλα στη Νάξο, οι Κουκουναριές και η Παροικιά στην Πάρο, το Καστρί στη Σύρο κ.ά.

Η επιλογή της γεωγραφικής θέσης για την ίδρυση του Ακρωτηρίου δεν ήταν τυχαία. Στο σημείο αυτό υπήρχε ένας απάνεμος κολπίσκος, όπου τα πλοία μπορούσαν να προστατευτούν από τα μελέμια του Αιγαίου, ενώ γύρω από τον οικισμό απλώνονταν επίπεδες εκτάσεις γης, ιδανικές για καλλιέργειες λόγω του εύφορου ηφαιστειακού εδάφους. Το Ακρωτήρι ήταν

μια πυκνοκατοικημένη πόλη με κτίρια των δύο-τριών επιπέδων. Οι δρόμοι του ήταν λιθόστρωτοι και κάτω από αυτούς διακλαδιζόταν ένα καλά οργανωμένο αποχετευτικό δίκτυο, που συνδεόταν με τα σπίτια, ενώ διάσπαρτες πλατείες έδιναν «πνοή» στον πυκνό πολεοδομικό ιστό. Οι κάτοικοι του Ακρωτηρίου βίωναν έναν μάλλον αστικό τρόπο ζωής με ευδαιμονία, φορώντας πολύχρωμα και πολυτελή ρούχα, καθώς ζούσαν σε οικίες με πλούσιες τοιχογραφίες και όλες τις ανέσεις της εποχής. Σήμερα, ο χώρος των ανασκαφών καλύπτει μια επιφάνεια 14 στρεμμάτων, έχοντας φέρει στο φως ένα μικρό μόνο τμήμα του οικισμού.

Λίγες ημέρες ή εβδομάδες πριν από τη μεγάλη έκρηξη, σημειώθηκε ένας ισχυρός σεισμός που τρομοκράτησε τους κατοίκους του Ακρωτηρίου. Το σύνολό τους εγκατέλειψε τις εστίες του, κι έτσι εξηγείται το γεγονός ότι στο Ακρωτήρι δεν ανακαλύφθηκε ούτε ένας νεκρός. Η πόλη κυριολεκτικά ερήμωσε, ενώ πολλά οικήματα υπέστησαν μεγάλες ζημιές. Λίγες ημέρες μετά τον ισχυρό σεισμό, λιγιστοί κάτοικοι επέστρεψαν για να σώσουν ό,τι μπορούσαν από το βίος τους. Γι' αυτό τον λόγο, πολλά δωμάτια οικιών βρέθηκαν άδεια από έπιπλα, ενώ σε κάποιες άλλες περιπτώσεις οι ιδιοκτήτες είχαν συγκεντρώσει την οικοσκευή τους σε έναν

συγκεκριμένο χώρο του σπιτιού (κυρίως κάτω από παραστάδες θυρωμάτων) σαν να βρίσκονταν υπό μετακόμιση.

Η τοιχογραφία

Κοντά σε ένα πλάτωμα της κεντρικής οδού του αρχαίου Ακρωτηρίου με τη συμβατική ονομασία «Πλατεία του Τριγώνου» ανακαλύφθηκε μια επιβλητική κατοικία, που αναπτυσσόταν σε δύο επίπεδα. Οι επιστήμονες της έδωσαν τη συμβολική ονομασία «Δυτικός Οίκος». Στον ισόγειο χώρο της υπήρχε ένα εργαστήριο, το μαγειρείο, αποθήκη τροφίμων και ένας μύλος. Στο δεύτερο επίπεδο εκτεινόταν χώροι με αργαλειούς, μία αποθήκη, ένα λουτρό, μία σκάλα που οδηγούσε μάλλον σε μια σοφίτα και δύο δωμάτια με τοιχογραφίες. Σε ένα από αυτά με τη συμβατική ονομασία «Δωμάτιο 5» ανακαλύφθηκε η περίφημη «Τοιχογραφία της Νηοπομπής».

Στην κυκλαδική τέχνη, οι τοιχογραφίες φιλοτεχνούνταν με υδατοδιαλυτά χρώματα, τα οποία εφαρμόζονταν πάνω στον νωπό σοβά της τοιχοποιίας (νωπογραφία ή αλλιώς *fresco*). Στο «Δωμάτιο 5» υπάρχουν τέσσερις μεγάλου μεγέθους τοιχογραφίες, που απεικονίζουν δύο ψαράδες (δυτικός τοίχος), μία ιέρεια (ανατολικός παραστάτης εισόδου) και ένα νειλωτικό τοπίο (ανατολικός τοίχος), ενώ το άνω μέρος των τοίχων διατρέχεται από μια ζω-

γραφική ζωφόρο, την περίφημη «Νηοπομπή». Πρόκειται για μια μικρογραφία, δηλαδή ένα είδος τοιχογραφίας μικρού πλάτους, που απλώνεται και στους τέσσερις τοίχους του δωματίου. Γενικότερα, οι μικρογραφίες απαντώνται μόνο στην Κρήτη και τη Θήρα και το ύψος τους δεν ξεπερνά τα 20-60 εκ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διακοσμούνταν το άνω τμήμα των τοίχων, ενώ το κατώτερο έμενε κενό για την τοποθέτηση επίπλων ή ντουλαπιών ή για το άνοιγμα θυρωμάτων.

Στη μικρογραφική ζωφόρο της «Νηοπομπής» εντοπίζεται η εικονιστική αφήγηση μιας ιστορίας, η οποία είναι άγνωστο εάν πρόκειται για πραγματικό ή φανταστικό γεγονός. Το συνολικό μήκος της φτάνει τα 12 μ. και αναπαρίστανται διάφοροι παραθαλάσσιοι οικισμοί και ιστιοφόρα/κωπήλατα πλοία. Έτσι, ξεκινά το ταξίδι επτά μεγάλων πλοίων και άλλων τόσων μικρότερων σκαφών, που επισκέπτονται διαδοχικά τέσσερις πόλεις. Πιθανότατα, τα επτά μικρότερου μεγέθους πλοία είναι τα ίδια με τα μεγάλα αλλά απεικονίζονται σε διαφορετική φάση του ταξιδιού τους.

Στα έξι μεγάλα σκάφη, τα ιστία είναι διπλωμένα πάνω από μια ξύλινη κατασκευή στο μέσο του καταστρώματος. Κάτω από αυτή, που μοιάζει με τέντα, κάθονται οι κωπηλάτες, οι οποίοι φορούν χιτώνες, ενώ ο οπλισμός τους (δώρατα και περικεφαλαίες) είναι κρεμασμένος στο πλάι. Η ναυαρχίδα του στόλου έχει ανοικτό ένα τετράγωνο σχήματος πανί διακοσμημένο με το σχήμα πεταλούδας. Ο πρόβολος της πλήρης φέρει επίσης μια πεταλούδα, ένα άστρο και ένα ηλιοτρόπιο. Στην πρύμνη απεικονίζεται ένας λέων, ενώ όλη η υπόλοιπη καρίνα του σκάφους είναι στολισμένη με μορφές διαφόρων αιλουροειδών. Τέλος, οι αξιωματούχοι κάθονται πίσω από τον πηδαλιούχο μέσα σε πρυμναίους θαλαμίσκους (*ικρία*), που είναι διακοσμημένοι με φυτικές αναπαραστά-

σεις (παπύρους, ρόδακες κ.λπ.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι ο καλλιτέχνης έχει αποδώσει με μεγάλη λεπτομέρεια τα διάφορα εξαρτήματα του πλοίου, όπως το έμβολο, τα άλμπουρα, τα σχοινιά των ιστιών, τους κόμπους, την τριγωνική εξέδρα στην πρύμνη για την επιβίβαση/αποβίβαση των επιβατών, την καμπίνα του καπετάνιου κ.ά., απ' όπου συμπεραίνεται ότι γνώριζε πολύ καλά τη ναυπηγική τέχνη. Θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι ο εικονιζόμενος τύπος των πλοίων είναι πανομοιότυπος με αναπαραστάσεις σε μινωικούς σφραγιδόλιθους, ενώ τα πληρώματα φέρουν το χαρακτηριστικό μινωικό περιζώμα (ανδρικό ένδυμα που περιλάμβανε μια σφικτή ζώνη γύρω από την περιφέρεια της μέσης, συγκρατώντας ένα κοντό σε ύψος ρούχο σαν μικρή φούστα).

Το ταξίδι ξεκινά με την αναχώρηση της αρμάδας από μια περιτειχισμένη πόλη με πολυώροφα κτίρια, που είναι χτισμένη στο δέλτα ενός ποταμού. Στο βάθος της σκηνής, απεικονίζεται ένα λιοντάρι να κυνηγά αντιλόπες, ενώ σε πρώτο επίπεδο οι κάτοικοι, που φέρουν προβιές και μακρές χιτώνες, είναι συγκεντρωμένοι στο λιμάνι και αποχαιρετούν τον στόλο. Σύμφωνα με την αναπαράσταση του τοπίου, οι παραπόταμοι, τα διάφορα κανάλια και ο τρόπος που η πόλη είναι κτισμένη θυμίζουν την τοπογραφία και τη μορφή της Τελ ελ-Κάμπα, γνωστή και ως Άβαρη.

Στους επόμενους δύο τοίχους του δωματίου, τα διασωθέντα σπαράγματα της τοιχογραφίας είναι λιγοστά. Από αυτά ξεχωρίζει ένα μικρό σκάφος με ανοιγμένα πανιά, που γύρω του πετούν περισσότερα, συμβολίζοντας πιθανότατα το πλοίο-αγγελιαφόρο της αρμάδας. Στο ίδιο τμήμα της τοιχογραφίας (βόρειος τοίχος) διακρίνεται μια ναυμαχία ή ένα ναυάγιο, όπου στη συνέχεια ένοπλοι άνδρες αποβιβάζονται σε ένα βουκολικό τοπίο, ενώ σε δεύτερο επίπεδο αναπαρίστανται μια συνάντηση αξιωματούχων σε έναν λόφο με νειλωτικά

Η πόλη άφιξης του στόλου (λεπτομέρεια από την «Τοιχογραφία της Νηοπομπής»).

στοιχεία («Σύννοδος σε Λόφο»). Στον τελευταίο τοίχο της «Νηοπομπής», που είναι και το καλύτερα διατηρημένο τμήμα της, απεικονίζεται ο τόπος άφιξης του στόλου. Πρόκειται για μια παραθαλάσσια και ανοχύρωτη πόλη με πολυώροφα κτίρια και ένα μεγάλο λιμάνι. Το φυσικό περιβάλλον είναι πετρώδες και ηφαιστειακό, καθώς στο βάθος προβάλλουν διάφοροι λόφοι, υποδηλώνοντας το Ακρωτήριο. Και σε αυτή τη φάση του ταξιδιού, οι κάτοικοι υποδέχονται με ενθουσιασμό τους ταξιδιώτες. Οι γυναίκες έχουν βγει στις οροφές των σπιτιών τους και οι άνδρες έχουν κατεβεί στην αποβάθρα για να παρακολουθήσουν την έλευση της αρμάδας.

Προβαίνοντας σε μια συγκεντρωτική καταγραφή των στοιχείων αυτής της τοιχογραφίας, συμπεραίνεται ότι ο καλλιτέχνης ή ο παραγγελιοδότης αυτού του

έργου είχε μάλλον προσωπική εμπειρία από το εικονιζόμενο ταξίδι, διότι οι πόλεις αποδίδονται με σχηματικά αλλά με ρεαλιστικά στοιχεία η κάθε μία ξεχωριστά, παραπέμποντας σε υπαρκτές τοπογραφικές, πολεοδομικές και γεωφυσικές ιδιαιτερότητες αυτών των τόπων. Καλλιτεχνικά, επισημαίνεται η έντονη επιρροή από τη μινωική και την αιγυπτιακή τέχνη. Οι ανδρικές μορφές αποδίδονται με ερυθρό χρώμα και οι γυναικείες με λευκό (μινωική επιρροή), ενώ σχηματικά ο ανθρωπίνος κορμός αναπαρίσταται σε εμπρόσθια θέση και τα άκρα σε πλάγια στροφή (αιγυπτιακή επιρροή). Τέλος, σε όλη την τοιχογραφία κυριαρχεί η νατουραλιστική διάθεση του καλλιτέχνη, ο οποίος πλαισιώνει τις κύριες σκηνές με εξωτικά τοπία, παραδείσια πτηνά και κοπάδια δελφινιών (κυκλαδίτικα μοτίβα).

Η σκηνή από τη «Σύνοδο του Λόφου» και το ναυάγιο ή ναυμαχία (λεπτομέρεια από την «Τοιχογραφία της Νηοπομπής»). ΔΕΞΙΑ: Ο «Ψαράς» με τη χαρακτηριστική κυκλαδίτικη κόμμωση (τοιχογραφία από τον «Δυτικό Οίκο» του Ακρωτηρίου).

Οι ερμηνείες

Η μία εκδοχή για την ερμηνεία της «Τοιχογραφίας της Νηοπομπής» είναι ότι ο καλλιτέχνης απέδωσε με γλαφυρό τρόπο ένα φανταστικό ταξίδι. Όμως, η άποψη αυτή είναι η λιγότερο πιθανή. Το κοινώς αποδεκτό συμπέρασμα είναι ότι ο ιδιοκτήτης του «Δυτικού Οίκου» ήταν μάλλον ο επικεφαλής του περιγραφόμενου ταξιδιού («Ναύαρχος»), ο οποίος θέλησε να αποτυπώσει την εμπειρία του. Επομένως, τίθεται το ερώτημα ποιος ήταν ο «Ναύαρχος» / ιδιοκτήτης του σπιτιού. Σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Σπ. Μαρινάτο (1901-1974), που πρώτος διενήργησε εκτεταμένες ανασκαφές στο Ακρωτήριο, πρόκειται για την απεικόνιση μιας εκστρατείας Θηραίων στην Ανατολική Μεσόγειο. Η θεωρία αυτή, όμως, έχει καταπέσει, διότι οι Κυκλαδίτες δεν είχαν αναπτύξει πολεμική δραστηριότητα, όπως τεκμαίρεται από

νεότερα αρχαιολογικά ευρήματα. Οι Κυκλαδίτες ζούσαν σε ένα μάλλον ασφαλές περιβάλλον στο πλαίσιο της ειρηνικής «θαλασσοκρατορίας» που είχαν επιβάλει οι Μινωίτες με τον πανίσχυρο στόλο τους («Pax Minoica»). Η τρίτη και επικρατέστερη άποψη για τη θεματολογία της «Νηοπομπής» είναι ότι ίσως απεικονίζονται οι εμπορικές συναλλαγές και οι συμμαχίες των Κυκλαδιδών με τους Αιγυπτίους και τους Φοίνικες. Αυτό που δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί είναι για το εάν πρόκειται για ένα ταξίδι κατά τη διάρκεια του οποίου έλαβαν χώρα όλα τα αυτά ή εάν είναι μια συγκεντρωτική απεικόνιση διαφόρων ιστορικών γεγονότων σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.

Το δεύτερο ερώτημα που προκύπτει είναι το ποια πρόσωπα και ποιιο λαοί απεικονίζονται σε αυτή την τοιχογραφία. Το 2007-2013, κατά τη διάρκεια των ανα-

οσκαφών στην αρχαία φοινικική πόλη Τελ ελ-Κάμπρι (40 χλμ. βόρεια της Χάιφα στο Ισραήλ) ανακαλύφθηκαν τμήματα δύο τοιχογραφιών και δύο χρωματιστών δαπέδων που κοσμούσαν το ανάκτορο του τοπικού ηγεμόνα. Τα ευρήματα αυτά είναι αιγαιακής τεχνοτροπίας και θυμίζουν πολύ τη μικρογραφία της «Νηοπομπής». Λίγα χρόνια νωρίτερα, το 2006, αρχαιολόγοι έφεραν στο φως μία ακόμη τοιχογραφία στην αρχαία χεττιτική πόλη Αλαλάκ στη σύγχρονη Τουρκία (κοντά στην Αλεξανδρέττα, στα σύνορα με τη Συρία), η οποία είναι αναμφισβήτητα κυκλαδικής τεχνοτροπίας και επίσης θυμίζει τη μικρογραφία του «Δυτικού Οίκου» στο Ακρωτήρι. Αμφότερες οι αναπαραστάσεις, δηλαδή αυτή του φοινικικού ανακτόρου και η αντίστοιχη του χεττιτικού μεγάρου, χρονολογούνται τον 17ο αιώνα π.Χ. και ως εκ τούτου θεωρούνται σύγχρονες της θηραϊκής «Νηοπομπής».

Η ανταλλαγή καλλιτεχνικών στοιχείων μεταξύ δύο γειτονικών πολιτισμών κάθε άλλο παρά παράδοξο είναι. Ωστόσο, το προς διερεύνηση ζήτημα είναι το γεγονός ότι τόσο στο Τελ ελ-Κάμπρι όσο και στην Αλαλάκ ανακαλύφθηκαν μόνον κυκλαδικά στοιχεία τέχνης και όχι φοινικικά ή χεττιτικά αντιστοιχώς από τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ο διάκοσμος ενός ηγεμονικού μεγάρου αποκλειστικά με «ξένα» καλλιτεχνικά δημιουργήματα δεν μπορεί να εξηγηθεί ως «στοιχείο επηρεασμού», ειδικά όταν στα τέλη του 17ου αιώνα π.Χ. ξεκινούσε η ιστορική περίοδος του Παλαιού Βασιλείου των Χετταίων (~1600-1430 π.Χ.) και η Φοινίκη βρισκόταν σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης (οι περισσότερες φοινικικές πόλεις ιδρύθηκαν περί το 2000 π.Χ., αλλά η ακμή τους χρονολογείται πολύ αργότερα, περί το 1200 π.Χ.). Με βάση τα παραπάνω, λοιπόν, έχει διατυπωθεί η θεωρία ότι πέρα από την πολιτισμική και την εμπορική σχέση που είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στους Κυκλαδίτες

/ Μινωίτες με τους λαούς των παραλίων της Μέσης Ανατολής πιθανότατα η άρχουσα τάξη αυτών των πληθυσμών να είχε δεσμούς αίματος με τους αιγαιακούς ηγεμονικούς οίκους.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που βοηθά στην ερμηνεία της «Νηοπομπής» είναι ο ρουχισμός των απεικονιζομένων μορφών. Στην πόλη απόπλου της αρμάδας, που πιθανότατα είναι η Άβαρη στο Δέλτα του Νείλου (πρωτεύουσα των Υκσώς), οι ντόπιοι άνδρες φορούν προβιές και φέρουν μεγάλες τετράγωνες ασπίδες από δέρματα ζώων, όπως ακριβώς περιγράφεται η ενδυμασία των Τρώων στην *Ιλιάδα*. Ακολουθως, στη σκηνή της «Συνόδου στον Λόφο», ο επικεφαλής αξιωματούχος της «Νηοπομπής» και οι ακόλουθοί του, που κρατούν δώρα στα χέρια, φορούν μακρικούς χιτώνες, όπως οι κάτοικοι της Άβαρης (και της Τροίας). Τούτο ενδεχομένως να σημαίνει ότι τα μέλη της ναυτικής αποστολής να κατάγονται από την Άβαρη. Στη σκηνή της «Συνόδου» ο επικεφαλής των ντόπιων, όπως και οι στρατιώτες του, φέρει μινωικό περιζώμα. Όμως κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο όλων των μορφών (ντόπιων και επισκεπτών) είναι ότι έχουν μακριά μαύρα μαλλιά που το μπροστινό μέρος της κεφαλής τους είναι ξυρισμένο, θυμίζοντας αρκετά την αντίστοιχη κόμμωση των Κυκλαδίων. Ως εκ τούτου, είναι πιθανό όλες αυτές οι φυλές να είχαν κοινή καταγωγή, και οι ενδυματολογικές συνήθειές τους άλλαξαν λόγω των τοπικών παραδόσεων και των κλιματολογικών συνθηκών των νέων τόπων διαβίωσής τους.

Στο σημείο αυτό ίσως να βοηθήσει η συγκριτική μελέτη μιας αιγυπτιακής περιγραφής από τον σπηλαιώδη ναό της Μπαστ (ή αλλιώς Σπέος Αρτέμιδος) στη νεκρόπολη του Μπενί Χασάν, που ίδρυσε η Αιγύπτια βασίλισσα Χατσεψσούτ (1507-1458 π.Χ.). Κοντά στο σημείο αυτό δόθηκε η πρώτη νικηφόρα μάχη των αιγυπτιακών στρατευμάτων εναντίον των Υκσώς, που

είχαν κυριεύσει τη βόρεια Αίγυπτο πριν από περίπου 150 χρόνια. Σε αυτήν αναφέρεται ότι δύο ηγέτες των Υκσώς, ο Σεμάου και ο Άριου, συνεδρίασαν στο όρος Ζαφόν, συνάπτοντας συμμαχία. Στα αιγυπτιακά Σεμάου σήμαινε «ξένος βοσκός» και μεταφορικά «ποιμένας βασιλιάς», παραπέμποντας στον υποτιμητικό χαρακτηρισμό των Μεγάλων Βασιλέων των Υκσώς (1650-1540 π.Χ.). Ακολούθως, Άριου αποκαλούνταν οι εξοστρακισμένοι Ήσσονες Βασιλείς των Υκσώς (1725-1650 π.Χ.), καθώς και οι πληθυσμοί που διαβιούσαν στα παράλια της Δυτικής Ασίας και αποτελούσαν υποδυναστεία αμορριτικής προέλευσης με προσμειξεις προσημιτικών φυλών. Το δε όρος Ζαφόν ήταν αυτό που οι αρχαίοι Έλληνες αποκαλούσαν Κάσιο (εξού και το προσωνύμιο Κάσιος Ζευς) και σήμερα είναι γνωστό ως Τζεμπέλ Ακρα. Πρόκειται για τον «Όλυμπο» των Χαναναίων, όπου εκεί γεννήθηκε ο κυρίαρχος θεός τους Βάαλ με έμβλημα τον κεραυνό και αργότερα κατέστη η κατοικία του χαναναϊκού δωδεκάθεου. Το Ζαφόν βρίσκεται στα τουρκοσυριακά σύνορα, κοντά στη χεττιτική πόλη Αλαλάκ.

Ποια, όμως, θα μπορούσε να ήταν η σχέση μεταξύ του/των Σεμάου και της Θήρας; Σύμφωνα με χεττιτικές επιγραφές από τη Χατούσα (ανατολικά της Άγκυρας, κοντά στη σύγχρονη τουρκική πόλη Μπογιάζκιοϊ), οι Λούβιοι (προ-Χεττιτικό φύλο της Φοινίκης) κυβερνούσαν από μια ελπιόστικη πληθυσμιακή ομάδα, η οποία ήταν διαφορετικής φυλετικής προέλευσης από τον αμιγώς γηγενή πληθυσμό. Στα χεττιτικά, αυτοί αποκαλούνταν Άριοι, όπως παρόμοια ονομασία είχε δοθεί και στην αντίστοιχη ηγετική ομάδα των λαών που μιλούσε ινδοϊρανικές διαλέκτους (από τη σανσκριτική ρίζα *arya*, που σημαίνει ευγενής/άριστος· τη θεωρία αυτή παρερμήνευσε ο Γάλλος φιλόσοφος ντε Γκομπινό το 1853, θεμελιώνοντας τις αρχές περί «Αρίας Φυλής»). Σε αυτήν

ακριβώς τη χεττιτική πινακίδα, η οποία συμβατικά φέρει την ονομασία «Επιστολή του Τουνταλίγια» (15ος αιώνας π.Χ.), περιγράφονται οι όροι μιας συμφωνίας μεταξύ δύο βασιλέων, η οποία συνάφθηκε από δύο Άριους στο όρος Ζαφόν. Ο ένας εξ αυτών είχε εγκατασταθεί στην περιοχή της Ουγκαριτ (βόρεια Συρία) και ο άλλος στην Αίγυπτο. Η δε συμφωνία επικυρώθηκε με κηδεσία. Η ομοιότητα της περιγραφής αυτού του συμβάντος από τη χεττική πινακίδα με την αιγυπτιακή επιγραφή και τη θηραϊκή μικρογραφία είναι πράγματι τόσο μεγάλη, ώστε ίσως όλα τούτα να αφορούν το ίδιο γεγονός. Σε αυτή την περίπτωση, οι «ποιμένες βασιλείς» ή αλλιώς Σεμάου ή Υκσώς ίσως να είναι οι ίδιοι με τους Άριους στη χεττιτική διάλεκτο.

Ακόμη και εάν όλα τα παραπάνω είναι ορθά, μπορεί κάποιος να διερωτηθεί τι σχέση έχουν με το Ακρωτήρι. Την κενή ψηφίδα του «παζλ» έρχεται να συμπληρώσει η ελληνική μυθολογία. Σύμφωνα με αυτήν, όπως εντοπίζεται στον Όμηρο, τον Ευριπίδη και τον Βιργίλιο, ο πρίγκιπας της Αιγύπτου και βασιλιάς της Λιβύης Δαναός εγκατέλειψε το βασίλειό του μαζί με την πολυπληθή οικογένειά του (είχε 50 κόρες) και μετέβη στο Άργος για να διεκδικήσει τον τοπικό θρόνο ως εγγονός της Ιούς (η Ιώ ήταν η κόρη του μυθικού βασιλέα του Άργους Ίναχου). Σύμφωνα πάντα με τη μυθολογία, ο Δαναός, πριν φτάσει στο Άργος, επισκέφθηκε διάφορα μέρη (όπως ήταν η αποικία των Αργείων στη Ρόδο, ιδρύοντας το ιερό της Λίνδου), με πρώτη στάση στη Φοινίκη. Εκεί, συνάντησε τον ανιψιό του Κάδμο, με τον οποίο οργάνωσαν ένα ταξίδι φυγής. Ο μεν Δαναός υποψιαζόταν ότι οι πενήντα γαμπροί του σχεδίαζαν να τον δολοφονήσουν, ενώ ο Κάδμος θα ετοίμαζε μια αποστολή προς αναζήτηση της αδελφής του Ευρώπης, που είχε απαχθεί από τον Δία. Έτσι, ο Κάδμος μετά από ένα περιπετειώδες τα-

Τοιχογραφία από τη «Δυτική Οικία» του Ακρωτηρίου, που απεικονίζει ικρία, δηλαδή την ξύλινη κατασκευή στην πρύμνη του πλοίου για την παραμονή υψηλών προσώπων ή του καπετάνιου εν είδει καμπίνας.

ξίδι, έφτασε στη νήσο Καλλιστή (Θήρα), ιδρύοντας τον οικισμό του Ακρωτηρίου, ενώ οι ακόλουθοί του εγκαταστάθηκαν στην Ανάφη. Εν συνέχεια, ο Κάδμος μετέβη στη Βοιωτία και έχτισε τη Θήβα (σε ανάμνηση των Θηβών της Αιγύπτου), διαδίδοντας το φοινικικό αλφάβητο σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό η «Τοιχογραφία της Νηοπομπής» να αναπαριστά αυτό ακριβώς το ταξίδι, δηλαδή τη φυγή του Δαναού από την Αίγυπτο, τη συνάντησή του με τον Κάδμο στη Φοινίκη και εν συνέχεια την έλευση του τελευταίου στο Ακρωτήρι. Μάλιστα, ορισμένοι «αιρετικοί» μελετητές υποστηρίζουν ότι ο «Δυτικός Οίκος» του Ακρωτηρίου ανήκει στον ίδιο τον Κάδμο, δηλαδή σε ένα ιστορικό πρόσωπο που του αποδίδονται ορισμένες δραστηριότητες από τον ομώνυμο μυθικό ήρωα (όπως

άλλωστε συμβολικά οι θολωτοί τάφοι των Μυκηνών φέρουν τα ονόματα μυθικών ηρώων).

Οι πολιτισμικοί και οι εξ αίματος δεσμοί

Η 2η χιλιετία π.Χ. ήταν μια περίοδος με τις μεγαλύτερες έως τώρα γνωστές μετακινήσεις πληθυσμιακών ομάδων στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Τα αρχαιολογικά τεκμήρια γι' αυτή τη διαπίστωση ποικίλλουν και είναι διάσπαρτα κυρίως σε παραθαλάσσιες προϊστορικές πόλεις. Τα κινητά ευρήματα είναι συνήθως πολυτελή χρηστικά ή ταφικά αντικείμενα της αριστοκρατίας και επιγραφές. Τα μεν πρώτα ενδεχομένως να αποτελούν απόρροια των αναπτυγμένων εμπορικών σχέσεων, αλλά η γλώσσα στις επιγραφές, που ως επί το πλείστον χρησι-

μοποιούνταν από την άρχουσα τάξη, αποτελεί τεκμήριο κοινής πολιτισμικής προέλευσης και ίσως μακρινής συγγενικής καταγωγής, εάν ληφθούν υπόψη και οι παρόμοιες θρησκευτικές παραδόσεις.

Σχετικώς με την επικρατούσα γραφή, η Γραμμική Α ήταν ένα ιερογλυφικό σύστημα συλλαβογραμμμάτων και ιδεογραμμμάτων που μέχρι σήμερα δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί. Αυτή χρησιμοποιήθηκε μεταξύ των ετών 1800-1450 π.Χ. και εντοπίζεται στους αιγαιακούς πολιτισμούς με κέντρο την Κρήτη και τις Κυκλάδες, την Κύπρο και τα παράλια της Μικράς Ασίας, όπως στη Μίλητο. Η Γραμμική Α παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με τη λουβική διάλεκτο, η οποία ήταν διαδεδομένη στην άρχουσα τάξη της βόρειας Χαναάν και την Τροία V (προϊστορική επιγραφή από το Χισαρλίκ, που αποτελεί το αρχαιότερο δείγμα γραφής από την Τροία). Εφόσον, λοιπόν, η άρχουσα πληθυσμιακή ομάδα όλων αυτών των περιοχών χρησιμοποιούσε μια κοινή γλώσσα, είναι πιθανόν να είχε και συγγενική προέλευση. Η μυθολογική επίρρωση αυτής της διαπίστωσης είναι η καταγωγή του Μίνωα, ο οποίος ήταν γιος της Ευρώπης, δηλαδή ανιψιός του βασιλιά της Φοινίκης Κάδμου.

Στα μέσα του πρώτου μισού της 2ης χιλιετίας π.Χ. παρατηρήθηκε ένα έντονο προσφυγικό κύμα, που ξεκίνησε από τα παράλια της Μικράς Ασίας και κατευθύνθηκε νότια μέχρι το Δέλτα του Νείλου, κατακτώντας ή καταστρέφοντας πόλεις. Οι μετακινούμενοι αυτοί πληθυσμοί ήταν οι πρώτοι που είχαν εξημερώσει τα άλογα και είχαν εφεύρει το πολεμικό άρμα. Πιθανότατα, πρόκειται για τους Τρώες, οι οποίοι σύμφωνα με τη μυθολογία είχαν αποκτήσει τους Ίππους του Ποσειδώνα. Η βίαιη μετακίνησή τους, ίσως να οφείλεται στην καταστροφή της πόλης τους, την Τροία V, δηλαδή την πέμπτη παλαιότερη πόλη που είχε χτιστεί στην ίδια θέση με την ομηρική Τροία και χρονολογείται

μεταξύ του 2000-1800 π.Χ. Αντιπαραβάλλοντας το γεγονός αυτό με τη μυθολογία, ίσως η καταστροφή της Τροίας V να σχετίζεται με την ισοπέδωση της πόλης από τον Ηρακλή και τους ακολούθους του.

Μεγάλο ενδιαφέρον προκαλεί η κοινή ονομασία τόπων, φυλών και ηγεμόνων, όπως αυτή εντοπίζεται σε διαφορετικές πηγές από όμορους πολιτισμούς. Σύμφωνα, λοιπόν, με μια επιγραφή από την εποχή του φαράω Ραμσή Β', στη θρυλική μάχη του Καντές οι Χετταίοι είχαν συμμαχήσει με τους απογόνους του Δάρδανου (Τρώες). Ακολούθως, την εποχή του Μερενφθά (διαδόχου του Ραμσή Β'), αναφέρεται ότι οι Τουρσένοι (Τρώες), που ήταν σύμμαχοι των Λιβύων, εισέβαλαν στο Δέλτα του Νείλου και κατά τη διεξαχθείσα μάχη απώλεσαν 742 στρατιώτες. Παρομοίως, η προϊστορική πόλη Έγκωμη στην Κύπρο πυρπολήθηκε και καταστράφηκε εκ θεμελίων· πλησίον της ο Τεύκρος (πρίγκιπας της νήσου Σαλαμίνας) ίδρυσε τη Σαλαμίνα της Κύπρου, έχοντας νυμφευθεί την Τρώαδα πριγκίπισσα Ησιόνη (τη μοναδική κόρη του Λαομέδοντα που ο Ηρακλής επέτρεψε να ζήσει μετά από την καταστροφή της Τροίας V). Σημειωτέον δε ότι ο Τεύκρος θεωρούνταν ο θεμελιωτής μίας ακόμη πόλης στην κατοπινή θέση των Σόλων της Κιλικίας. Συνεπώς, έτσι εξηγείται γιατί στα χεττιτικά/λουβικά οι Κίλικες αποκαλούνταν Τεύκροι (απόγονοι του Τεύκρου) και η Κύπρος Ντάνανα (από τον μυθικό Δάρδανο).

Μετά το πέρας των μετακινήσεων του προσφυγικού κύματος από τη Μικρά Ασία, μια νέα ανθρωπογενής δραστηριότητα προκάλεσε τη μετανάστευση γηγενών πληθυσμών από τον αιγαιακό χώρο προς τα παράλια της Μέσης Ανατολής και το Δέλτα του Νείλου. Πρόκειται για τους Μυκηναίους, οι οποίοι κυριεύσαν την Κρήτη και ανάγκασαν μεγάλο μέρος του ντόπιου πληθυσμού να εγκαταλείψει τις εστίες του (δείγματα αυτού του μετανα-

Το τμήμα της τοιχογραφίας από τον αιγυπτιακό ναό της Χατσεψούτ που αναφέρεται στη σύνοδο του όρους Ζαφόν.

στευτικού κύματος έχουν εντοπιστεί στο οροπέδιο του Λασιθίου, όπου εκεί είχε βρει πρόσκαιρο καταφύγιο).

Σχετικώς με την καταγωγή αυτών των πληθυσμών, το 2017 ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα μιας πολύ ενδιαφέρουσας μελέτης, που διενεργήθηκε από το Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ για την Εξελικτική Ανθρωπολογία σε συνεργασία με το Τμήμα Γενετικής της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ της Βοστώνης. Σε αυτή την έρευνα εξετάστηκε DNA από οστά και δόντια δέκα Μινωιτών από το Ηράκλειο και το Λασιθί, τεσσάρων Μυκηναίων από την Αργολίδα και τη Σαλαμίνα και τριών από τη νοτιοδυτική Τουρκία. Το γενετικό τους υλικό συγκρίθηκε με το αντίστοιχο 332 διαφορετικών ανθρωπίνων

υπολειμμάτων από τους ιστορικούς χρόνους, καθώς και με το DNA περίπου 2.600 σύγχρονων ανθρώπων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το DNA των σύγχρονων Ελλήνων είναι εγγύτερα σε αυτό των Μυκηναίων. Όσον αφορά τη γενετική σχέση Μυκηναίων και Μινωιτών, αυτοί είχαν κατά 75% κοινή προέλευση, καθώς και στοιχεία από καυκάσιες περιοχές με ποσοστό 10-15%. Η διαφορά τους είναι ότι στους Μυκηναίους ανακαλύφθηκαν μικρά ποσοστά από την Ανατολική Ευρώπη και τη Σιβηρία, τα οποία δεν εντοπίστηκαν στους Μινωίτες. Τέλος, ουδεμία ταυτοποίηση επιβεβαιώθηκε στα γενετικά δεδομένα μεταξύ Μινωιτών και Μυκηναίων με τα αντίστοιχα των Φοινίκων και των Αιγυπτίων. Ως εκ τούτου, επιβεβαιώνεται εμμέσως η θεωρία περί ελιτιστικής άρχουσας τάξης στις περιοχές των παραλίων της Μέσης Ανατολής, η οποία δεν καταγόταν από τον γηγενή πληθυσμό αλλά είχε «ξένη» προέλευση κατά το πρώτο μισό της 2ης χιλιετίας π.Χ..

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, το μοναδικό βέβαιο και τεκμηριωμένο συμπέρασμα είναι ότι οι αιγιακοί πληθυσμοί διατηρούσαν στενούς και μακρόχρονους δεσμούς με τους κατοίκους της Μικράς Ασίας, των παραθαλάσσιων πόλεων της Μέσης Ανατολής και του Δέλτα του Νείλου. Μεταξύ όλων αυτών των λαών εντοπίζεται μια πολιτισμική, γλωσσική και θρησκευτική αλληλεπίδραση, που ενισχύεται κυρίως στις αριστοκρατικές ομάδες εξουσίας.

Ακολουθώντας, ολοένα και πιο συχνά πλέον, η αρχαιολογική σκαπάνη φέρνει στο φως στοιχεία, που βοηθούν στη λύση του γρίφου για την προέλευση της πολεμοχαρούς πληθυσμιακής ομάδας των Υκώων ή αλλιώς «Λαών της Θάλασσας». Το βέβαιο είναι ότι αυτοί διέδωσαν τη χρήση των ίππων και την εφεύρεση των πολεμι-

κόν αρμάτων στην Αίγυπτο. Τούτο παραπέμπει στους πρόσφυγες κατοίκους της Τροίας V, των οποίων απόγονοι ηγεμόνευσαν στα παράλια της Φοινίκης και το Δέλτα του Νείλου. Στην αιγυπτιακή ιστορία, αυτοί αποκαλούνται Ήσσορες Βασιλείς των Υκώσ και χρονολογούνται μεταξύ των ετών 1725-1650 π.Χ.

Εν συνεχεία, ένα νέο προσφυγικό κύμα ξεκίνησε από την Κρήτη, το οποίο μετά από ενδιάμεσες στάσεις μετέβη στη Φοινίκη, καταλήγοντας στο Δέλτα του Νείλου. Οι άνθρωποι αυτοί γνώριζαν καλά τη ναυτική τέχνη και ηγήθηκαν των τοπικών πληθυσμών, εξοστρακίζοντας (τις περισσότερες φορές ειρηνικά) την τοπική άρχουσα τάξη, η οποία μετοίκησε στην ευρύτερη περιοχή της Χαναάν. Οι νέοι ηγεμόνες του Δέλτα του Νείλου αποκλήθηκαν Μεγάλοι Βασιλείς των Υκώσ και χρονολογικά τοποθετούνται μεταξύ των ετών 1650-1540 π.Χ.

Ωστόσο, λίγες γενεές αργότερα, ορισμένοι κλάδοι αυτών των ελιτίστικων ομάδων επέστρεψαν στα πατρογονικά τους εδάφη μετά από μια σειρά περιπετειών και διαδοχικών ταξιδιωτικών σταθμών (ο Κάδμος από τη Φοινίκη στη Βοιωτία μέσω της Θήρας, ο Δαναός από την Άβαρη στο Άργος μέσω της Ρόδου και η Ευρώπη στην Κρήτη). Συνεπώς, η «Τοιχογραφία της Νηοπομπής» ίσως να απεικονίζει το μακρύ ταξίδι της επιστροφής αυτών των μυθικών ηρώων στην πατρίδα των προγόνων τους. Η θεωρία αυτή ενισχύεται με ενδείξεις από τα νέα αρχαιολογικά ευρήματα που έρχονται στο φως. Η μεγάλη «σύμπτωση» είναι ότι η μικρογραφία της «Νηοπομπής», οι τοιχογραφίες από την Αλαλάκ και το Τελ ελ-Κάμπρι, η παρακμή των Ησόνων Βασιλέων των Υκώσ και η έναρξη της ακμής των Μεγάλων Βασιλέων των Υκώσ χρονολογούνται περίπου στο 1650 π.Χ. Όμως, ελλείψει ατράνταχτων

επιστημονικών αποδείξεων, η «Νηοπομπή» ίσως να απεικονίζει ένα φανταστικό ταξίδι, ούσα αποκύημα του δημιουργικού οίστρου του ζωγράφου.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

- J. P. Allen, «The Speos Artemidos Inscription of Hatshepsut», *Bulletin of the Egyptological Seminar* 16 (2002), σ. 1-17, πιν. 1+2.
- S. Bouwman, K. A. Brown, A. J. Prag & T. A. Brown, «Kinship between burials from Grave Circle B at Mycenae revealed by ancient DNA», *J. Archaeol. Sci.* 35 (2008), σ. 2580-2584.
- F. Broushaki κ.ά., «Early Neolithic genomes from the eastern Fertile Crescent», *Science* 353 (2016), σ. 499-503.
- Mathieson κ.ά., «Genome-wide patterns of selection in 230 ancient Eurasians», *Nature* 528 (2015), σ. 499-503.
- Assaf Yasur-Landau & Leon Recanati, «Preliminary Report on the Results of Excavation Season at Tel Kabri», *American Journal of Archaeology* (2007-2013).

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- D. W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language. How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, Νιου Τζέρσυ 2007.
- T. Bryce, *The Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge, ΗΒ 2011.
- O. Dickinson, *Η προέλευση του μυκηναϊκού πολιτισμού*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1999.
- K. Ryholt, *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period*, Museum Tusulanum Press: Κοπεγχάγη 1997.
- C. W. Shelmerdine, *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 2008.
- R. F. Willetts, *The Civilization of Ancient Crete*, University California Press 1992.

Ο Ελευθέριος Ηλ. Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

Mathios Stone Arcadian

Ζήστε τη δική σας
όμορφη Ιστορία.

MATHIOSstone®
only nature can copy us

Οικολογικές πέτρες επένδυσης
Mathios stone.

- ✓ Ελαφριές και σε **μεγάλη ποικιλία** σχεδίων & χρωμάτων.
- ✓ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, γρήγορα και οικονομικά.
- ✓ Ιδανικές για εσωτερικούς και για εξωτερικούς τοίχους.

Arcadian

mathios.com

ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

ΤΗΝ 28η Οκτωβρίου 1940 η Ελλάδα, δια στόματος του πρωθυπουργού Ιωάννη Μεταξά, εισήλθε στον πόλεμο. Ο Μουσσολίνι νόμιζε ότι η προέλαση του ιταλικού στρατού θα ήταν άνετη και ότι γρήγορα θα εισερχόταν θριαμβευτής στην Αθήνα. Ο ηρωισμός και η αυτοθυσία του ελληνικού στρατού ανέτρεψε τα σχέδια του Ντούτσε και η αναμενόμενη ιταλική προέλαση μετατράπηκε σε άτακτη οπισθοχώρηση με αποτέλεσμα να εκφράζονται σοβαροί φόβοι ότι ο ιταλικός στρατός θα φτάσει, καταδιωκόμενος από τον Έλληνα στρατιώτη, στα αλβανικά παράλια. Η εξέλιξη αυτή θα είχε σοβαρές επιπτώσεις, μεταξύ άλλων, στο γόητρο του Άξονα. Μπροστά στη διαφαινόμενη ιταλική πανωλεθρία, οι Γερμανοί αποφάσισαν να εισβάλουν στην Ελλάδα για να τελειώσουν με το μη αναμενόμενο να προκύψει ελληνικό ζήτημα.

Πράγματι, την 6η Απριλίου 1941 η Βέρμαχτ πέρασε την ελληνική μεθόριο και παρά την ηρωική αντίσταση των οχυρών Ρούπελ, που αρνούνταν να παραδοθούν και να δεχτούν ότι ο πόλεμος κρίθηκε, την 9η Απριλίου 1941 υπεγράφη στο Γερμανικό Προξενείο της Θεσσαλονίκης η κατάπαυση του πυρός. Ο ίδιος ο Χίτλερ σε λόγο του στο Ράιχστακ την 4η Μαΐου 1941 ανέφερε ότι *«ο Έλληνας στρατιώτης πολέμησε με ύψιστο ηρωισμό και αυτοθυσία. Συνθηκολόγησε μόνο όταν η εξακολούθηση της αντιστάσεως δεν ήταν πλέον δυνατή και δεν είχε κανένα λόγο»*.

Η προέλαση του γερμανικού στρατού συνεχίζεται στην ελληνική ενδοχώρα και την 27η Απριλίου 1941 οι Γερμανοί *«εισερχονται με όλας τας προφυλάξεις στην έρημον πόλιν των Αθηνών με τα κατάκλειστα σπίτια»* και η σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό υψώνεται στον ιερό βράχο της Ακροπόλεως.

Ο Χίτλερ δεν έβλεπε με καλό μάτι την κατάληψη της Κρήτης. Ο αντιπύραρχος των Αλεξιπρωτιστών Κουρτ Στούντετ όμως τον πείθει, επικαλούμενος την εδραίωση της γερμανικής κυριαρχίας στη Μεσόγειο, να επιχειρηθεί η κατάληψη της μεγαλονήσου. Έτσι, την 20ή Μαΐου 1941 αρχίζει η εφαρμογή της επιχειρήσεως «Ερμής», που δεν είναι άλλη από την κατάληψη της νήσου. Μετά από ανηλεή βομβαρδισμό χιλιάδες Γερμανοί αλεξιπρωτιστές αρχίζουν να πέφτουν στην περιοχή του Μάλμε των Χανίων. Το ίδιο απόγευμα αλεξιπρωτιστές πέφτουν έξω από το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο. Την Κρήτη υπερασπίστηκαν στρατεύματα της Βρετανικής Κοινοπολιτείας, η πρώτη τάξη της Σχολής Ευελπίδων, η Στρατιωτική Σχολή Χωροφυλακής, 8 τάγματα νεοσυλλέκτων από την Πελοπόννησο και άτακτα σώματα Κρητών. Οι υπερασπιστές της Κρήτης που ανήκαν στη βρετανική Κοινοπολιτεία και βρίσκονταν σε όλο το νησί ήταν 28.614, ενώ οι Έλληνες υπερασπιστές ανέρχονταν σε 14.000 περίπου. Οι γερμανικές δυνάμεις, οι Γερμανοί αλεξιπρωτιστές και μια επίλεκτη Μεραρχία Αλπινιστών που ανέρ-

ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Το συμμαχικό νεκροταφείο στη Σούδα.

Το γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε. ΔΕΞΙΑ: Ο αντιπύραρχος Κουρτ Στούντετ, ο οποίος, επικαλούμενος την εδραίωση της γερμανικής κυριαρχίας στη Μεσόγειο, έπεισε τον Χίτλερ να καταλάβει τη μεγαλόνησο. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Γερμανοί αλεξιπτωτιστές πέφτουν κοντά στον κόλπο της Σούδας.

χονταν συνολικά σε 23.000 άνδρες, υφίστανται μεγάλες απώλειες αλλά τελικά υπερικχύνει η ανωτερότητα της Βέρμαχτ. Έτσι, την 22α Μαΐου 1941 καταλαμβάνεται το Μάλεμε και η ελληνική κυβέρνηση εγκαταλείπει την Κρήτη με βρετανικό αντιτορπιλικό. Οι Γερμανοί την 27η Μαΐου 1941 καταλαμβάνουν τα Χανιά. Την επόμενη ημέρα οι Βρετανοί αρχίζουν να εγκαταλείπουν την Κρήτη από τα Σφακιά. Πολλοί όμως από αυτούς δεν προλαβαίνουν να διαφύγουν με προορισμό την Αίγυπτο και εγκλωβίζονται στην Κρήτη. Την 29η Μαΐου 1941 το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο πέφτουν στα χέρια των Γερμανών. Η μάχη της Κρήτης τελειώσε, αλλά αμέσως σήμανε την αρχή της αντίστασης των Κρητών στους κατακτητές.

Παρά την πάροδο πολλών ετών, τα ίχνη της μάχης της Κρήτης και της αντίστασης των Κρητών στον γερμανικό ζυγό είναι πολλά και αποτελούν πόλο έλξης τουριστών αλλά και ανθρώπων που ενδιαφέρονται για την Ιστορία. Το Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε που ιδρύθηκε το 1974

και το συμμαχικό νεκροταφείο στη Σούδα που ιδρύθηκε το 1945 αποτελούν αξιόλογα ίχνη της μάχης της Κρήτης. Το γερμανικό νεκροταφείο, που συντηρείται άσφουα από γερμανικό οργανισμό διαχείρισης γερμανικών στρατιωτικών νεκροταφείων, υπό την αιγίδα της γερμανικής κυβέρνησης, βρίσκεται σε απόσταση 20 χιλιομέτρων δυτικά των Χανίων και 2 χιλιομέτρων πάνω από τον Πλατανιά στον δρόμο προς Κίσσαμο. Περιλαμβάνει τάφους στους οποίους έχουν ενταφιαστεί 4.465 Γερμανοί στρατιώτες και σε καθένα από αυτούς περιέχονται τα οστά δύο πεσόντων. Στην επίπεδη επιτύμβια στήλη κάθε τάφου αναγράφονται τα στοιχεία των πεσόντων, η ημέρα που σκοτώθηκαν, ο βαθμός και η ειδικότητά τους. Τα συναισθήματα του επισκέπτη εγείρονται αναπόφευκτα επειδή σε κάποιους τάφους αφενός αναγράφεται ότι θάβονται στρατιώτες που δεν αναγνωρίστηκαν τα στοιχεία τους και επομένως, έχοντας κηρυχτεί σε αφάνεια, ουδείς οικείος τους πρόκειται να μάθει ότι έπεσαν στην Κρήτη και να τους αναζητήσει,

και αφετέρου διότι σποραδικά, σε κάποιους τάφους, έχουν εναποτεθεί λίγα λουλούδια προφανώς από συγγενείς συγκεκριμένων πεσόντων που ήρθαν στην Κρήτη, μετά από την πάροδο δεκαετιών, για να βρουν κάποιους προγόνους τους. Οι περισσότεροι τάφοι αναφέρουν ότι οι πεσόντες σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια της κατάληψης του Μάλεμε από τους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές. Υπάρχουν όμως και κάποιοι τάφοι στους οποίους αναφέρεται ότι κάποιοι Γερμανοί στρατιώτες έπεσαν σε κάποια μάχη κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής της Κρήτης. Στην είσοδο του νεκροταφείου υπάρχει βιβλίο στο οποίο ο επισκέπτης μπορεί να γράψει τις εντυπώσεις του, ενώ υπάρχουν και κάποιες φωτογραφίες από τη Μάχη της Κρήτης. Σε ένα άλλο βιβλίο αναφέρεται κατά αλφαβητική σειρά πού βρίσκεται ακριβώς ο τάφος του κάθε πεσόντος. Η όλη ατμόσφαιρα υπενθυμίζει, με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο, τα δεινά του πολέμου.

Το συμμαχικό νεκροταφείο, που εποπτεύεται από την Κοινοπολιτειακή Επιτρο-

πή Στρατιωτικών Τάφων, βρίσκεται 5 χιλιόμετρα ανατολικά των Χανίων στην περιοχή «Βλητέ» Σούδας και περιλαμβάνει τάφους 1.527 στρατιωτών της βρετανικής Κοινοπολιτείας που έπεσαν στην Κρήτη. Από αυτούς οι 862 είναι Βρετανοί, 197 Αυστραλοί, 446 Νεοζηλανδοί, 5 από τον Καναδά, 9 από τη Νότια Αφρική, 1 Ινδός αλλά και Ελληνοκύπριοι. Στις οριζόντιες επιτύμβιες πλάκες των τάφων αναφέρονται τα στοιχεία κάθε στρατιώτη και το διακριτικό γνώρισμα της θρησκείας κάθε πεσόντος. Για τους χριστιανούς υπάρχει ο σταυρός, ενώ για τους Εβραίους το αστέρι. Σε οικίσκο που υπάρχει στην είσοδο του νεκροταφείου υπάρχει βιβλίο που περιλαμβάνει κατάλογο με τη θέση του τάφου κάθε πεσόντος αλλά και τον ακριβή τόπο καταγωγής του. Υπάρχουν όμως και τάφοι που περιέχουν οστά αγνώστων στρατιωτών. Κάθε χρόνο στο συμμαχικό νεκροταφείο, που είναι εμφανώς πιο λιτό από το αντίστοιχο γερμανικό νεκροταφείο, γίνονται εκδηλώσεις για τη Μάχη της Κρήτης όπου συναντώνται βετεράνοι, ενώ ακού-

Ο τιμειντένιος αετός, ο γνωστότερος στους Κρητικούς ως «Γερμανικό Πουλί», στήθηκε το 1941 από τις κατοχικές αρχές στην τοποθεσία Παρηγοριά, λίγο έξω από τα Χανιά. Πρόκειται για ηρώο των Γερμανών αλεξιπτωτιστών που έπεσαν κατά τη διάρκεια των δέκα ημερών της Μάχης της Κρήτης, το οποίο προκαλούσε το λαϊκό αίσθημα.

γεται η σκωτσέζικη γκάνινα να παιανίζει. Τα δύο νεκροταφεία τα χωρίζει απόσταση 12 χιλιομέτρων.

Στον Πλατανιά, σε κοντινή απόσταση από το γερμανικό στρατιωτικό νεκροταφείο, στην κορυφή ενός λόφου ανάμεσα στα σπίτια, υπάρχει το γερμανικό πολυβολείο-καταφύγιο. Οι Γερμανοί πάντα φοβούνταν μια συμμαχική απόβαση ή έναν βομβαρδισμό του νησιού από τους Συμμάχους. Στην κορυφή του καταφυγίου δεσπόζει το παρατηρητήριο με θέα τη θάλασσα του Πλατανιά και το σχετικό πολυβολείο. Ο επισκέπτης του καταφυγίου έρχεται σε επαφή με ένα ζωντανό μουσείο ιστορικής μνήμης. Κατασκευάστηκε με καταναγκαστικά έργα των κατοίκων της περιοχής. Βρίσκεται κάτω από τον ιερό ναό του Αγίου Δημητρίου. Η σχετική σήραγγα του καταφυγίου έχει μήκος 170 μέτρα. Έχουν κατασκευαστεί επίσης 10 τυφλοί θάλαμοι και δύο έξοδοι που συνδέονται εξωτερικά με χαρακώματα. Η κατασκευή του καταφυγίου στο συγκεκριμένο σημείο επιλέχτηκε, πέρα από την πολύ καλή θέα προς τη θάλασσα, διότι το αργιλώδες μαλακό πέτρωμα επέτρεπε την γρήγορη εκσκαφή και κατασκευή του. Το καταφύγιο είναι γεμάτο με αντικείμενα σχετικά με τη Μάχη της Κρήτης που προσέφεραν διάφοροι συλλέκτες. Ο επισκέπτης μπορεί να δει εκεί πολεμικά εξαρτήματα, αλλά και μεγάλη έκθεση με φωτογραφίες και άρθρα της εποχής. Στους τοίχους του καταφυγίου έχουν χαραχτεί τα ονόματά τους Γερμανοί στρατιώτες που υπηρέτησαν εκεί.

Στην περιοχή «Παρηγοριά» Νέας Κυδωνίας Χανίων το 1941 ανηγέρθηκε από τους Γερμανούς κενοτάφιο στη μνήμη των Γερμανών αλεξιπτωτιστών που έχασαν τη ζωή τους κατά τις επιχειρήσεις κατάληψης της νήσου. Το μνημείο βρίσκεται στην κορυφή μιας πέτρινης κλίμακας που οδηγεί στην κορυφή ενός μικρού λόφου. Στην κορυφή του μνημείου υπήρχε ένας

πέτρινος εφορμών αετός που κρατούσε έναν αγκυλωτό σταυρό. Ο αετός αυτός αποτελούσε το σήμα των αλεξιπτωτιστών της Λουφτβάφε. Το βράδυ της 28ης Νοεμβρίου 2000 ο πέτρινος αετός εξαφανίστηκε από τη θέση του. Κάποιοι τον αφάισαν. Εκτοτε αγνοείται η τύχη του. Το μνημείο άντεξε για δεκαετίες μετά την αποχώρηση των Γερμανών από την Κρήτη. Δεν υπέστη φθορές όταν οι μνήμες ήταν ακόμα νωπές. Τα μεταπολεμικά χρόνια κυκλοφορούσαν σε τουριστικά καταστήματα των Χανίων καρτ-ποστάλ με ασπρόμαυρες φωτογραφίες του μνημείου. Σίγουρα η διατήρησή του θα μπορούσε να αξιοποιηθεί τουριστικά, αλλά την εποχή εκείνη προφανώς η λογική ήταν απύσχα και τα μακρόπνοα σχέδια αξιοποίησης του μνημείου ανύπαρκτα.

Στον νομό Ρεθύμνης σε απόσταση 37 χιλιομέτρων από το Ρέθυμνο και κοντά στο Λυβικό Πέλαγος στέκει αγέρωχο το ηρωικό μοναστήρι του Πρέβελη, που ήταν πάντα στην πρώτη γραμμή του αγώνα ενάντια στους Τούρκους και τους Γερμανούς κατακτητές. Πρωτοστάτησε και καταστράφηκε κατά τη διάρκεια των εθnikοαπελευθερωτικών αγώνων των Κρητικών προκειμένου να αποτινάξουν τον οθωμανικό ζυγό. Όταν η Κρήτη καταλήφθηκε από τους Γερμανούς, το μοναστήρι όσο και τα γύρω χωριά προσέφεραν απλόχερα, αφηφώντας τις συνέπειες που επιφυλάσσονταν σε όσους κρύβουν στρατιώτες του εχθρού, καταφύγιο σε Άγγλους, Νεοζηλανδούς και Αυστραλούς πολεμιστές που δεν είχαν προλάβει να εγκαταλείψουν το νησί και κρύβονταν στο μοναστήρι. Οι στρατιώτες αυτοί κατόρθωσαν τυχαία να έλθουν σε επαφή με το αγγλικό υποβρύχιο «Tracer» και στη συνέχεια καταστράφηκε σχέδιο για τη διαφυγή τους στη Μέση Ανατολή. Με την αμέριστη βοήθεια των μοναχών εκτελέστηκαν δύο αποστολές διαφυγής, η πρώτη την 27η Μαΐου 1941 και η δεύτερη την 20ή Αυγούστου 1941.

Η τελευταία επιχείρηση έγινε γνωστή στους Γερμανούς. Ο ηγούμενος της μονής Αγαθάγγελος αναγκάστηκε να εξαφανιστεί και στη συνέχεια να διαφύγει στη Μέση Ανατολή, όπου και απεβίωσε δύο ημέρες πριν επιστρέψει και προλάβει να δει την Κρήτη ελεύθερη. Οι κατοχικές δυνάμεις την 25η Αυγούστου 1941 έζωσαν το μοναστήρι, άρchiσαν να ανακρίνουν τους μοναχούς, ενώ κατά τις έρευνες βρήκαν ένα πιστόλι και ένα ραδιόφωνο. Οι μοναχοί συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν στις φυλακές του Φιρκά με τις κατηγορίες της παράνομης κατοχής όπλου και ραδιοφώνου, αλλά και της περίθαλψης Βρετανών στρατιωτών και Ελλήνων που διώκονταν από τις κατοχικές αρχές. Με παρέμβαση του επισκόπου Κυδωνίας και Αποκορώνου οι μοναχοί απελευθερώθηκαν, αλλά επιστρέφοντας στη μονή βρήκαν καμένη γη. Η μονή ξαναχτίστηκε αφού προηγουμένως πλήρωσε για άλλη μία φορά την αντίστασή της σε κάθε κατακτητή. Οι Γερμανοί όταν ερευνούσαν το μοναστήρι κατέσχεσαν τον θαυματουργό σταυρό του Εφραίμ και τον μετέφεραν στα Χανιά προκειμένου να τον στείλουν στην Γερμανία. Με θαυματουργό όμως τρόπο, αφού το αεροπλάνο που θα τον έπαιρνε από την Κρήτη δεν μπορούσε να απογειωθεί, ο σταυρός με απόφαση των Γερμανών επέστρεψε στο Μοναστήρι τη 13η Σεπτεμβρίου 1941 την παραμονή της γιορτής του. Περί τα 500 μέτρα πριν από το μοναστήρι ανεγέρθηκε, σχετικά πρόσφατα, σε ανάμνηση της συνεργασίας των μοναχών με τις συμμαχικές δυνάμεις, μεγαλοπρεπές μνημείο που στέκει αγέρωχο με φόντο το απέραντο γαλάζιο του Λυβικού Πελάγους· περιλαμβάνει το άγαλμα ενός μοναχού που κρατάει όπλο και ενός Βρετανού με στρατιωτική στολή της εποχής. Μέσα στον αύλειο χώρο του μοναστηριού υπάρχουν επιτύμβιες στήλες που αναφέρουν τόσο στα ελληνικά όσο και στα αγγλικά τα ιστορικά γεγονότα που

αναφέρθηκαν. Η επίσκεψη στο μοναστήρι συνδυάζει την άγρια ομορφιά του τοπίου, την επαφή με το γαλάζιο της θάλασσας που βρέχει την περιοχή που αποτελεί την εσχατιά της Ευρώπης και τα σημαντικά ίχνη από εποχές που ο Ελληνισμός μαχόταν υπέρ βωμών και εστιών.

Μετά το Κουρταλιώτικο Φαράγγι στον δρόμο που οδηγεί στο μοναστήρι βρίσκεται το χωριό Ασώματος. Στην οικία του παπά Μιχάλη, που δεν ζει πια, υπάρχει μικρό πολεμικό μουσείο όπου ο επισκέπτης μεταξύ άλλων μπορεί να βρει είδη οπλισμού, γερμανικά κράνη όπως και προπαγανδιστικές εφημερίδες της εποχής που κυκλοφορούσαν στο νησί, εκδίδονταν από τις κατοχικές δυνάμεις και ήταν γραμμένες στα ελληνικά.

Στον οικισμό Καρές της Κοινότητας Ασκύφου Αποκορώνου Χανίων που βρίσκεται σε απόσταση 50 χιλιομέτρων από τα Χανιά, στον δρόμο από Βρύσες προς Σφακιά, υπάρχει ιδιωτικό μουσείο με πάρα πολλά και σημαντικά εκθέματα σχετικά με τη Μάχη της Κρήτης και την Αντίσταση κατά των Γερμανών.

Τόσο μέσα στο μουσείο όσο και στον περιβάλλοντα χώρο υπάρχουν πλήθος όπλα, όλμοι, σπαθιά, μοτοσυκλέτες της εποχής, γερμανικές σημαίες με τον αγκυλωτό σταυρό, ένας έλικας γερμανικού αεροπλάνου που καταρρίφθηκε κατά τη Μάχη της Κρήτης, στρατιωτικές στολές, γερμανικές προπαγανδιστικές εφημερίδες της εποχής, στρατιωτικά κυάλια, κράνη των εμπολέμων, παγούρια, ασύρματοι, μια γερμανική διόπτρα πυροβολικού, παράσημα, φωτογραφίες, είδη προσωπικής χρήσης των στρατιωτών, τμήματα από γερμανικά αντιαεροπορικά, ερπύστριες από τανκ, φτερά από αεροπλάνα Στούκας. Ο ιδιοκτήτης του μουσείου συλλέγει και εκθέτει τα χιλιάδες αντικείμενα του μουσείου «για να μην ξεχνάμε το παρελθόν», όπως ο ίδιος αναφέρει. Στο παντελόνι της στολής ενός

Μνημείο κοντά στη Μονή Πρέβελη, με φόντο το Λιβικό Πέλαγος, από όπου γίνονταν οι αποστολές κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής.

Γερμανού στρατιώτη που σκοτώθηκε βρέθηκαν εισιτήρια από παράσταση όπερας στην πατρίδα του, ενθύμια από τον καιρό της ειρήνης.

Το πολεμικό μουσείο στο χωριό Χρωμοναστήρι Ρεθύμνης βρίσκεται νοτιοανατολικά του Ρεθύμνου και βορειοανατολικά του όρους Βρύσινας σε υψόμετρο 360 μ. Το μουσείο στεγάζεται σε μια πρώην βενετσιάνικη έπαυλη που κατασκευάστηκε το 1610 και ανήκε στη βενετοκρητική οικογένεια Κλόντιο. Στον υπαίθριο χώρο της έπαυλης ο επισκέπτης θα δει το οικόσημο της οικογένειας αλλά και το λιοντάρι της Βενετίας. Το 1646 η Κρήτη καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς και ο τοπικός αγάς μετατρέπει την έπαυλη σε «κονάκι». Η οικογένεια του αγά παρέμεινε στο ακίνητο μέχρι την απόσυρση των Τούρκων από την Κρήτη το 1898. Το 1997 το κτίριο παραχωρήθηκε στο Γενικό Επιτελείο Στρατού με σκοπό να αναστηλωθεί και να μετατραπεί σε πολεμικό μουσείο. Οι εργασίες κράτησαν μέχρι το 2002. Στο μουσείο εκτίθενται αντικείμενα από διάφορες ιστορικές περιόδους. Υπάρχει οπτικοακουστικό υλικό από τη Μάχη της Κρήτης, στολές των εμπολέμων, στολές

του ελληνικού στρατού κατά τον πόλεμο του 1940, είδη καθημερινής χρήσης από τους στρατιώτες της εποχής, διοράματα με αναπαραστάσεις της μάχης, κράνη, όπλα κ.λπ. Σημαντικό έκθεμα είναι το φαιό-κίτρινο υφασμάτινο διακριτικό που ραβόταν στη στολή όσων Γερμανών πολεμήσαν στη Μάχη της Κρήτης. Όσοι έφεραν το διακριτικό αυτό έχαιραν μεγάλου σεβασμού ακόμα και από ανώτατα στελέχη της Βέρμαχτ. Μετά από χρόνια Κατοχής η Αθήνα απελευθερώθηκε τη 12η Οκτωβρίου 1944. Η Σητεία απελευθερώνεται την 5η Σεπτεμβρίου 1944, ο νομός Ηρακλείου την 11η Οκτωβρίου 1944 και ο νομός Ρεθύμνης τη 13η Οκτωβρίου 1944. Τα γερμανικά στρατεύματα συμπτύσσονται στον νομό Χανίων και δη σε εδαφική λωρίδα γύρω από την πόλη των Χανίων που εκτεινόταν από τη Γεωργιούπολη μέχρι το Καστέλι Κισσάμου κατέχοντας αξιόλογο οπλισμό και πυρομαχικά. Υποστηρίζεται ότι υπήρχε συμφωνία Βερολίνου με το Λονδίνο προκειμένου να παραχωρηθούν η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη αμαχητί με αντάλλαγμα τη χωρίς παρενόχληση αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα. Από την Κρήτη

Το Γερμανικό Καταφύγιο στον Πλατανιά Χανίων. Κατασκευάστηκε με καταναγκαστικά έργα που επέβαλαν οι Γερμανοί στους κατοίκους της περιοχής, ανακατασκευάστηκε πλήρως με στόχο τη μετατροπή του σε μουσείο.

διά θαλάσσης αλλά κυρίως από αέρος αποχώρησαν 50.000 άνδρες. Οι υπόλοιποι 17.000 Γερμανοί και Ιταλοί δεν πρόλαβαν να αποχωρήσουν γιατί η Λουφτβάφε είχε καταστραφεί. Τα Χανιά, που είχαν απελευθερωθεί, διοικούνταν από Βρετανό στρατηγό-διοικητή. Αναπτύχθηκε τότε μια ιδιότυπη αγγλογερμανική συνεργασία. Στο πλαίσιο της συνεργασίας αυτής το αυτοκίνητο του διοικητή στα Χανιά συνοδεύονταν από δύο γερμανικά τανκ. Από την Κρήτη οι τελευταίοι Γερμανοί στρατιώτες έφυγαν πολύ αργότερα, περί τα τέλη Ιουλίου του 1945. Το παράδοξο είναι ότι το Βερολίνο είχε πέσει τη 2α Μαΐου 1945, ενώ δύο ημέρες πριν ο Χίτλερ είχε βάλει τέλος στη ζωή του στο καταφύγιο. Την 9η Μαΐου 1945 υπογράφηκε συνθηκολόγηση από τους Γερμανούς στη Βίλα Αριάδνη στην Κνωσό Ηρακλείου και λίγες ημέρες αργότερα, με την άφιξη στην Κρήτη ενός βρετανικού Συντάγματος, οι Γερμανοί παραδίδουν τα όπλα τους. Μέχρι τότε

επιχειρούσαν όπου έκριναν σκόπιμο. Έτσι αρχίζει η σταδιακή απόσυρση των γερμανοϊταλικών δυνάμεων που είχαν εγκλωβιστεί στην Κρήτη με κατεύθυνση την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Τότε τελείωσε και η αντίσταση των Κρητών. Στη μεγαλόνησο οι δωσίλογοι είχαν πολύ κακό τέλος, και πολλοί από αυτούς δεν πρόλαβαν να δικαστούν από τα ειδικά δικαστήρια δωσιλόγων.

Στην Κρήτη υπάρχουν πολλά μέρη ιστορικού ενδιαφέροντος από τη Μινωική Εποχή, την Ενετοκρατία, την Τουρκοκρατία και τη Μάχη της Κρήτης. Το νησί προσφέρει ισχυρό αντίδοτο στον επισκέπτη, σε χαλεπούς καιρούς, προκειμένου να καταπολεμηθεί η εποχή του υλισμού, του καταναλωτισμού και της υποκινημένης, για ευνοήτους λόγους, λήθης του ένδοξου ιστορικού παρελθόντος των λαών. Όπως είπε άλλωστε και ο μεγάλος Έλληνας ιστορικός Πολύβιος, «*όλβιος όστις της Ιστορίας έσχε μάθησιν*».

Ο Γεώργιος Χ. Βούλγαρης είναι αντεισαγγελέας Εφετών.

Η ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΤΟΥ ΓΙΟΖΕΦ ΓΚΑΙΜΠΕΛΣ.

Μια αμφιλεγόμενη κλινική περίπτωση με πολιτικές προεκτάσεις

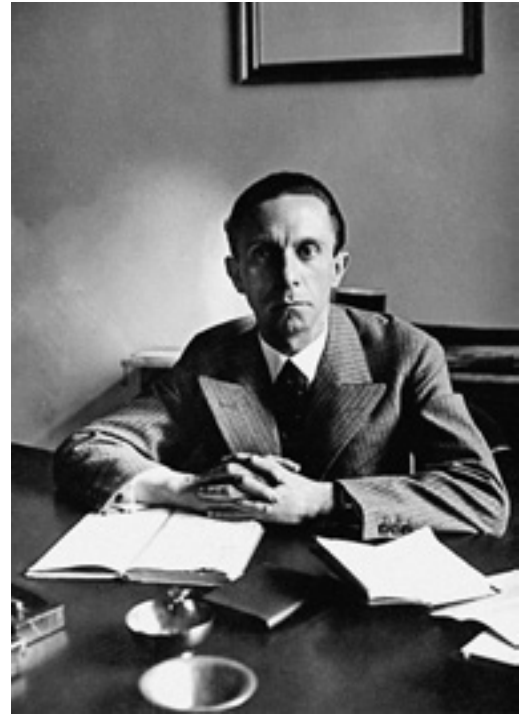
του ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

Η ΑΝΟΔΟΣ του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία του Μεσοπολέμου με ηγετική μορφή τον Αδόλφο Χίτλερ συνέπεσε χρονικά με πλήθος γεγονότα σε παγκόσμιο και, κυρίως, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Οι συνέπειες της Συνθήκης των Βερσαλλιών, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχαν ήδη υποσκάψει το ηθικό του περήφανου γερμανικού λαού, που ένιωθε ηττημένος και ταπεινωμένος κάτω από δυσβάστακτες και άδικες συνθήκες. Η νόμιμη αντίδραση, βασισμένη σε νέα θεμέλια που θα κατόρθωναν να ανυψώσουν όχι μόνο τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων στις μεγάλες πόλεις αλλά και την αυτοπεποίθηση του μέσου Γερμανού πολίτη, φάνταζε αναπόφευκτη. Με τη ρητορική του δεινότητα και τη δημαγωγική του ικανότητα να ξεσηκώνει τα πλήθη που τον ακολουθούσαν πειθήνια, ο Χίτλερ κατόρθωσε μέσα στη δωδεκαετία 1933-1945 ν' ανέλθει στην εξουσία, να ανατρέψει καθιερωμένους θεσμούς, να μεταστρέψει το ηθικό *status* ενός ολόκληρου λαού και να τον οδηγήσει σε μια πολεμική αναμέτρηση που κατέληξε στο μεγαλύτερο αιματοκύλισμα της σύγχρονης ιστορίας με εκατόμβες θυμάτων και γενοκτονίες άμαχων πληθυσμών.

Ο Γιόζεφ Γκaiμπελς θεωρείται ένα από τα πρωτοπαλίκαρα του Χίτλερ σε αυτή τη

γεμάτη αιματηρά επεισόδια πορεία προς την άνοδο και την πτώση του Τρίτου Ράιχ. Κι όμως, πίσω από τη φαινομενικά ισχυρή αυτή προσωπικότητα κρύβονταν μια ταπεινή καταγωγή, το σύμπλεγμα κατωτερότητας εξαιτίας μιας σωματικής αναπηρίας και ενός πλήθους ανεκπλήρωτων ατομικών επιδιώξεων, καθώς και η άμετρη φιλοδοξία ν' αναρριχηθεί σε υψηλές κοινωνικές σφαίρες. Ο ρόλος του Γκaiμπελς από τη θέση του υπουργού προπαγάνδας ήταν καθοριστικός, τόσο στη διάρκεια της ανόδου των Ναζί στην εξουσία όσο και στους τελευταίους μήνες πριν από το τέλος του πολέμου, όταν ήταν ξεκάθαρο πως όλα πια είχαν χαθεί.

Ελάχιστα ντοκουμέντα υπάρχουν σήμερα για την αληθινή φύση της αναπηρίας του Γιόζεφ Γκaiμπελς. Ο μάστορας της προπαγάνδας, που κατόρθωσε σε ελάχιστο χρόνο να κυβερνά τον Τύπο, το ραδιόφωνο, τον κινηματογράφο, το θέατρο και τη λογοτεχνία της εποχής του, κατάφερε ταυτόχρονα να αποσιωπήσει εντέχνως το σωματικό του μειονέκτημα και να αποπροσανατολίσει την κοινή γνώμη προς λάθος κατεύθυνση, διασφαλίζοντας το κύρος και την υστεροφημία του. Νεότερες έρευνες αποσαφηνίζουν ωστόσο τη σωματική αναπηρία στο δεξί του πόδι κατατάσσοντάς τη στη ραιβοίπποποδία,

1 Η πυρπόληση του Ράιχσταγκ, στις 27 Φεβρουαρίου 1933. ΔΕΞΙΑ: Μοναδικά όπλα του Γιόζεφ Γκαίμπελς ήταν η δύναμη της εμπνευσμένης του πέννας και η λόγχη του φανατισμένου του λόγου. ΚΑΤΩ: Ο Γκαίμπελς με τον Χίτλερ, τον φον Μπλόμπεργκ, τον φον Πάπεν και τον Μάισνερ, στο Βερολίνο το 1933.

μια εκ γενετής παραμόρφωση του ποδιού την οποία ο ίδιος δεν αντιμετώπισε ποτέ αποτελεσματικά.

Εξίσου σημαντική είναι όμως και η ψυχαναλυτική προσέγγιση της προσωπικότητας του Γιόζεφ Γκαίμπελς. Σύμφωνα με τη θεωρία της ατομικής ψυχολογίας που διατύπωσε ο Άλφρεντ Άντλερ, η σωματική αναπηρία μπορεί να ωθήσει το άτομο σε αντικοινωνική συμπεριφορά, με σκοπό την αναπλήρωση του συμπλέγματος κατώτερότητας που το κατατρύχει. Μέσα από αυτό το πρίσμα, ο βίος και η πολιτεία του Γκαίμπελς μπορεί να γίνουν εναργέστερα αντιληπτά και να κατανοηθούν σε βάθος.

Η Γερμανία μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών

Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Γερμανίας με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν φύσει αδύνατον να λύσει τον όγκο των προβλημάτων που είχαν συσσωρευτεί μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Η ταπείνωση του γερμανικού λαού, ο αφροπλισμός, οι κυρώσεις, η απώλεια εδαφών, οι κοινωνικοοικονομικές κρίσεις της δεκαετίας του 1920 που επιδείνωσαν το ήδη καταρρακωμένο βιοτικό επίπεδο, καθώς και η διάψευση των προσδοκιών που είχε συντελεστεί, διαμόρφωσαν ένα εξαιρετικά δυσοίωνα κλίμα. Ήταν όμως οι ίδιοι λόγοι που λειτούργησαν παράλληλα ως λίπασμα για την ανθοφορία ριζοσπαστικών τάσεων που έδειχναν ικανές να φέρουν την ελπιδοφόρα αλλαγή.

Ο εθνικοσοσιαλισμός βρήκε έτσι γόνιμο έδαφος ν' αναπτυχθεί και από μία ασήμαντη κομματική δύναμη με επαναστατικές ιδέες που φάνταζαν στην αρχή ουτοπικές κατάφερε μέσα σε λίγα χρόνια ν' αναρριχηθεί στην εξουσία. Στις εξαγγελίες του πέτυχε να ενσωματώσει ποικίλες κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές παραμέτρους: το όραμα του παγ-

ερμανισμού για την κρατική ένωση όλων των πληθυσμών γερμανικής καταγωγής σ' ένα ενιαίο Ράιχ· τον εθνικισμό που είχε ανεπανόρθωτα πληγεί και ζητούσε την αποκατάσταση της δύναμής του· τον αντιεβραϊσμό ως προπαγανδιστική πολιτική εθνικής ανεξαρτησίας, οικονομικής αυτάρκειας και κοινωνικής κριτικής· τον κομμουνιστικό κίνδυνο που έτεινε να διαλύσει τον κοινωνικό ιστό και τις συνιστώσες του· την αίσθηση της συντροφικότητας ως απόρροιας των εμπειριών του Μεγάλου Πολέμου που είχε προηγηθεί· την άρθρωση ενός καινούργιου λόγου που αγωνιούσε να εκφραστεί και να μετατραπεί σε πράξη.

Μετά την αποτυχημένη απόπειρα του Χίτλερ ν' αναλάβει την εξουσία με το πραξικόπημα του Μονάχου στις 9 Νοεμβρίου 1924 που είχε ως συνέπεια τη σύλληψη και τη φυλάκισή του για πέντε μήνες στο Λάνσμπεργκ, έγινε προφανές πως η μόνη αξιόπιστη οδός ήταν η νόμιμη κοινοβουλευτική. Στους επόμενους μήνες μετά την αποφυλάκισή του ανασυγκρότησε τις δυνάμεις του και καθιέρωσε έναν πιο «ήπιο» και πειστικό λόγο για να ποδηγετεί τις μάζες. Ήταν η ίδια εποχή που στις τάξεις του κόμματος ενεγράφη ο Γκαίμπελς, σαγηνευμένος από την ηγετική προσωπικότητα του Χίτλερ, το πάθος και τα οράματά του.

Ο Γκαίμπελς είχε σπουδάσει ιστορία και φιλολογία και είχε αποκτήσει διδακτορικό δίπλωμα στη ρομαντική λογοτεχνία από το Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης το 1921. Παρά το γεγονός ότι αρχικά είχε ταχθεί με τη μερίδα του Γκρέγκορ Στράσσερ, ικανού στελέχους που εκπροσωπούσε την αριστερή πτέρυγα του κόμματος, στη συνέχεια αφοσιώθηκε στον Χίτλερ, ο οποίος τον διόρισε από τον Απρίλιο του 1926 περιφερειακό διοικητή της περιοχής του Βερολίνου. Τις μύχιες προθέσεις του ο Χίτλερ είχε ήδη ανακοινώσει, ενώ στον περίφημο «όρκο νομιμοφροσύ-

νης» και τη δίκη του στρατού στη Λειψία, τον Οκτώβριο του 1930, δήλωνε ανερευθίαστα ενώπιον του δικαστηρίου: «Όταν θα διαθέτουμε το συνταγματικό δικαίωμα να δράσουμε όπως θέλουμε, θα χύσουμε ασφαλώς το κράτος στο καλούπι που θεωρούμε εμείς πως είναι το σωστό». Ο Γκαίμπελς είχε διακηρύξει ακόμα πιο ανοικτά, δυο χρόνια νωρίτερα, σε άρθρο του στην εφημερίδα *Der Angriff* (Η Επίθεση) ότι «Θα μπορούμε στο Ράιχσταγκ για να εφοδιαστούμε από το οπλοστάσιο της δημοκρατίας με τα όπλα της. Θα γίνουμε βουλευτές για να εξουδετερώσουμε το πνεύμα της Βαϊμάρης χρησιμοποιώντας το ίδιο. Εάν η δημοκρατία είναι τόσο ηλίθια ώστε να μας δώσει το ελεύθερο, και μάλιστα και βουλευτική αποζημίωση γι' αυτό, είναι θέμα δικό της».

Γίνεται κατανοητό ότι ο εμπρησμός του Ράιχσταγκ στις 27 Φεβρουαρίου 1933, παρότι δεν αποδόθηκε ξεκάθαρα σε ναζιστική προβοκάτσια, σηματοδότησε μια ήδη δρομολογημένη πρακτική, ώστε να αλωθούν οι καθιερωμένες αξίες, στον βωμό επιδίωξης απώτερων στόχων που θα οδηγούσαν τάχιιστα στην ευρωπαϊκή κυριαρχία του γερμανικού έθνους. Σύμφωνα με την κατάθεση του Χανς Γκισέβιους, αξιωματούχου του πρωσικού υπουργείου Εσωτερικών, στη δίκη της Νυρεμβέργης, η ιδέα του εμπρησμού ανήκε στον Γκαίμπελς.

Τα παιδικά και τα νεανικά χρόνια του Γκαίμπελς

Ο Πάουλ Γιόζεφ Γκαίμπελς γεννήθηκε στις 29 Οκτωβρίου 1897 στην ανεξάρτητη βιομηχανική πόλη Ράυτ (Rheydt), νοτίως του Μένχενγκλάντμπαχ κοντά στο Ντύσελτορφ. Οι γονείς του ήταν καθολικοί και φρόντισαν να εμψυχήσουν στα παιδιά τους την ίδια πίστη ανατρέφοντάς τα αυστηρά. Ο πατέρας Φριτς ήταν εργοδηγός σε βιομηχανία υφασμάτων και η μητέρα Κατερίνα είχε δανέζικη καταγωγή. Ο Γιό-

ζεφ είχε άλλα πέντε αδέρφια: τον Κόνρατ (1893-1947), τον Χανς (1895-1949), τη Μαρία (1896-1896), την Ελιζαμπет (1901-1915) και τη Μαρία-Κατερίνα (1910-1949), κατοπινή κληρονόμο του. Στα 1932 ο Γκαίμπελς δημοσίευσε το γενεαλογικό του δέντρο με σκοπό να απαλείψει οποιαδήποτε υποψία εβραϊκής καταγωγής.

Η υγεία του μικρού Γιόζεφ δεν ήταν ποτέ άριστη. Υπέφερε από συχνές αναπνευστικές λοιμώξεις, οι οποίες τον κρατούσαν για μεγάλα χρονικά διαστήματα μακριά από το παιχνίδι που είναι σύμφυτο με τη φυσιολογική εξέλιξη ενός παιδιού. Αμέσως μετά τη γέννησή του κινδύνευσε να πεθάνει από πνευμονία, ενώ στην ηλικία των τριών ετών προσβλήθηκε από οστεομυελίτιδα. Υπάρχει ανεπιβεβαίωτη μαρτυρία πως η οστική λοίμωξη πρόσβαλε το δεξί του πόδι και προκάλεσε μια μορφή παράλυσης (προφανώς του περονιαίου νεύρου), η οποία ερμήνευε κατά κάποιον τρόπο τη κωλότητα που χαρακτήριζε το βάδισμά του. Ωστόσο, άλλη μαρτυρία κάνει λόγο για συγγενή (εκ γενετής) παραμόρφωση του δεξιού ποδιού, την οποία προσπάθησαν να συγκαλύψουν οι γονείς του. Η αλήθεια είναι πως έκαναν ό,τι ήταν δυνατό για να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τη σωματική αναπηρία του μικρού τους γιου.

Η πρώτη τους κίνηση ήταν ν' αντιδράσουν στην προοπτική μιας μόνιμης παραμόρφωσης, όπως οι γιατροί είχαν προβλέψει. Αναζήτησαν και άλλη γνώμη, καταφεύγοντας στους διακεκριμένους επιστήμονες της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Βόννης, γεγονός που δεν ανταποκρινόταν στη φτωχή οικονομική τους κατάσταση. Στη συνέχεια αποδέχτηκαν τη λύση να εφαρμόσουν ορθοπεδικό κηδεμόνα που θα βοηθούσε το πόδι να στηριχτεί και το παιδί να βαδίζει άνετα. Παρ' όλα αυτά, πείστηκαν να καταφύγουν στη χειρουργική αντιμετώπιση, μετά την αποτυχία του κηδεμόνα. Ο Γιό-

Ο Γκόζεφ Γκαίμπελς (δεξιά) το 1910. ΔΕΞΙΑ: Ο Γκόζεφ Γκαίμπελς με συμμαθητές του το 1916.

ζεφ οδηγήθηκε στη χειρουργική αίθουσα του Νοσοκομείου Μαρία-Χιλφ του Μένκενγκλάντμπαχ σε ηλικία 10 ετών για τη διόρθωση της στρεβλοποδίας του, πλην όμως η επέμβαση απέτυχε.

Οι παιδικές αναμνήσεις του Γκαίμπελς, όπως τις αφηγείται ο ίδιος, ήταν γεμάτες από δυσάρεστες εμπειρίες εκ μέρους των συμμαθητών και των διδασκάλων του εξαιτίας κυρίως της σωματικής του αναπηρίας. Το αποτέλεσμα ήταν να προτιμά την πολύωρη απομόνωση βρίσκοντας καταφύγιο στη μελέτη και το διάβασμα. Οτιδήποτε έντυπο έπεφτε στα χέρια του –βιβλίο, εφημερίδα ή εγκυκλοπαίδεια– μεταβαλλόταν αυτόματα σε βορά της ακόρεστης αναγνωστικής του βουλμίας. Οι πληροφορίες που αποθησαύριζε, μέσα από αυτή την αναγκαστική μέθεξη με τη γνώση, θα αποδεικνύονταν αργότερα ωφέλιμες για τους στόχους και τις επιλογές του.

Είναι εντυπωσιακό το γεγονός πώς κατάφερε, στην περίοδο της παντοδυναμίας του, να κρατήσει κρυφό το σωματικό του μειονέκτημα ως απόρρητο κρατικό μυστικό. Οι ρεπόρτερ είχαν ρητή εντολή να παρακάμπτουν τη στρεβλοποδία του δεξιού ποδιού. Έτσι εξηγείται η φωτογραφία του από τη μέση και πάνω στα περισσότερα στιγμιότυπα των εφημερίδων της εποχής ή των κινηματογραφικών επι-

καίρων. Ελάχιστα βίντεο μικρής διάρκειας διασώθηκαν με τον Γκαίμπελς να κωλαίνει. Ο αναγνώστης μπορεί ν' ανατρέξει στην ιστοσελίδα YouTube και να τον αναζητήσει ολόσωμο να περπατά, με λέξεις-κλειδιά: Goebbels, walking.

Μολαταύτα, το μόνιμα χαραγμένο στο πρόσωπο χαμόγελο στις δημόσιες εμφανίσεις του πάσχιζε να δώσει προς τα έξω μια διαφορετική εικόνα από αυτή που διαδραματιζόταν μέσα του. Στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν έλαβε μέρος γιατί κρίθηκε ανίκανος προς στρατολόγηση. Αυτή ήταν θεόστολη ευκαιρία για να σπουδάσει ιστορία και φιλολογία, αρχικά στη Βόννη και στη συνέχεια στο Βύρτσμπουργκ και στο Φράιμπουργκ. Οι λογοτεχνικές του φιλοδοξίες δεν βρήκαν την επιθυμητή ανταπόκριση από εκδοτικούς οίκους και εφημερίδες, ενώ δεν κατάφερε να βρει εργασία ανάλογη με τις σπουδές του, παρά την απόκτηση διδακτορικού διπλώματος στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης.

Οι συνεχείς και αλλεπάλληλες ματαιώσεις στην προσωπική του ζωή, μαζί με τις κοινωνικές και γεωπολιτικές συγκυρίες της εποχής, σε συνδυασμό με τον διαρκή αγώνα ν' αντισταθμίσει το σωματικό του έλλειμμα, οδήγησαν τον ανήσυχο Γκαίμπελς ν' αναζητήσει καινούργιους δρό-

μους για να ορθοποδήσει και ν' αναδειχθεί. Συντονισμένος με τα σημεία των καιρών (που απαιτούσαν ρηξικέλευθη στάση απέναντι στην ταπεινωτική ήττα που είχε προηγηθεί, στην αδύναμη δημοκρατία της Βαϊμάρης και στον υποβόσκοντα κομμουνιστικό κίνδυνο), ο Γκαίμπελς από νωρίς υιοθέτησε ιδεολογίες που αντιτίθονταν στις «παλιές αρχές».

Υπουργός προπαγάνδας

Ο Χίτλερ, εμπιστευόμενος τις ικανότητες του Γκαίμπελς, τον όρισε επικεφαλής του νεοσύστατου υπουργείου Προπαγάνδας, στις 27 Απριλίου 1930. Τα καθήκοντα του νέου υπουργού ήταν πολυσήμαντα. Είχε αναλάβει την ευθύνη να προβάλλει τις αρχές του κόμματος με κάθε μέσο, χειραγωγώντας τον Τύπο, τον κινηματογράφο, τη ραδιοφωνία, την εθνική παιδεία. Ο Γκαίμπελς σύντομα αναδείχτηκε σε ικανό ρήτορα και μπορούσε να ξεσηκώνει τις μάζες, που κρέμονταν κυριολεκτικά από τα χείλη του. Παρότι δεν πολέμησε ποτέ στη ζωή του, μοναδικά του όπλα είχε τη δύναμη της εμπνευσμένης πέννας του και τη λόγχη του φανατισμένου του λόγου. Ο Ναπολέων κάποτε είχε πει ότι η γραφίδα και η οβίδα είναι φτιαγμένες από το ίδιο μέταλλο. Και οι δύο σκοτώνουν.

Μετά τον πρωτοφανή εκλογικό θρίαμβο του ναζιστικού κόμματος το 1930, ο Γκαίμπελς έγραφε στις 21 Σεπτεμβρίου στην κομματική εφημερίδα *Der Angriff*: «Σε μια νύχτα μεταβληθήκαμε από μια μικρή και περιφρονημένη ομάδα σε ένα ηγετικό μαζικό κόμμα και η νίκη μας δεν έχει προηγούμενο στην πολιτική ιστορία. Στο παρελθόν, ένα κόμμα που διπλασίαζε τα ποσοστά του πανηγύριζε το επίτευγμά του ως θρίαμβο... Οι ευρείες μάζες που εκφρά-

στηκαν μέσα από το κίνημά μας έκαναν μια σαφή και αδιάσειστη δήλωση εναντίον της Γερμανίας του σήμερα και υπέρ της Γερμανίας του αύριο... Είναι σαφές ότι η επιθυμία να απαλλαγεί η Γερμανία από τα παλιά κόμματα και τις ιδέες τους δεν ανήκει πια μόνο σε ένα μικρό κόμμα αλλά σε ένα ολόκληρο αφυπνισμένο έθνος. Η προπαγάνδα μας έχει απελευθερώσει αυτή τη λαϊκή βούληση. Τώρα πρέπει να κάνουμε πράξεις τους λόγους μας.»

Στα χρόνια ανόδου του Τρίτου Ράιχ, η σαγήνη που εξέπεμπε η προσωπικότητα του Χίτλερ είχε συνεπάρει τον Γκαίμπελς, ο οποίος πίστευε πως η τελική επικράτηση του εθνικοσοσιαλισμού οφείλεται, εκτός από τη μαζικότητα της κοινωνικής του αναφοράς, σ' αυτήν ακριβώς τη γοητευτική προσωπικότητα. Πασχίζοντας να θεοποιήσει την εικόνα του Χίτλερ, ενόψει των προεδρικών εκλογών του Μαρτίου του 1932, έγραφε σε άρθρο του: «Ένας άνδρας που έχει τη δύναμη και τα χαρίσματα να οικοδομήσει ένα κίνημα εκατομμυρίων από μια μικρή σέκτα επτά ανδρών, ένα κίνημα που σήμερα ήδη συμπεριλαμβάνει το μεγαλύτερο και το καλύτερο τμήμα του γερμανικού λαού, θα βρει επίσης τρόπο να ενώσει ολόκληρο το έθνος, απελευθερώνοντάς το από τις τρομερές πολιτικές, ιδεολογικές και κοινωνικές αντιθέσεις που διαιρούν και βλάπτουν τον λαό μας. Το μεγαλύτερο τμήμα του έθνους έχει πλέον νέα θέληση για αντίσταση. Ο γερμανικός λαός θέλει να υψωθεί από την τυφλή παραίτηση σε ένα νέο ιδανικό. Αυτό είναι έργο του Αδόλφου Χίτλερ!»

Στις 9 Ιουλίου 1932 ο Γκαίμπελς εκφώνησε έναν απ' τους πιο εμβληματικούς του λόγους, ο οποίος δικαιολογημένα φέρει τον τίτλο «Η καταγίδα έρχεται»: «Ομιλώ ως

1. Ο Γκαίμπελς αναδείχτηκε σε ικανό ρήτορα και μπορούσε να ξεσηκώνει τις μάζες που κρέμονταν κυριολεκτικά από τα χείλη του.
2. Η κωλότητα αντισταθμιζόταν από το γεμάτο αυτοπεποίθηση χαμόγελο.
3. Το δεξί πόδι ήταν στρεβλό και το σκέλος κοντότερο του αριστερού.
4. Ο Αδόλφος Χίτλερ με τα πρωτοπαλικάρα του, Γιόζεφ Γκαίμπελς και Ρούντολφ Ες.

εκπρόσωπος του μεγαλύτερου κινήματος, εκατομμυρίων ανθρώπων, της γερμανικής ιστορίας. Δεν βρίσκομαι εδώ για να ικετεύσω την ψήφο σας, τη χάρη ή τη συγγνώμη σας. Θέλω απλώς να είστε δίκαιοι. Δώστε την ευτυμηγορία σας για τα περασμένα 14 χρόνια, για την αισχύνη και την απαξίωση που έφεραν, για την εντεινόμενη εθνική, πολιτική ταπεινώσή μας.»

Ο Γκαίμπελς αποστρεφόταν την έκρηξη του πολέμου, κυρίως εξαιτίας της αποστροφής του απέναντι στους «αντιδραστικούς» στρατηγούς, οι οποίοι αναπόφευκτα θα έρχονταν ξανά στο προσκήνιο. Στα πρώτα χρόνια των πολεμικών επιχειρήσεων και επιτυχιών παρέμεινε σχετικά στην αφάνεια. Ο ρόλος του είχε σχεδόν ολοκληρωθεί. Παρ' όλα αυτά, δεν δίσταζε να διατυπώνει συχνά τη γνώμη του αναφορικά με το οξύμωρο γεγονός της διπλής πολιτικής του Χίτλερ, να πολεμάει τους εξωτερικούς εχθρούς την ίδια στιγμή που στο εσωτερικό της Γερμανίας διατηρούσε ειρηνικές συνθήκες.

Από το 1943 και πέρα, κήρυσσε μόνο αίμα, ιδρώτα, δάκρυα και απαισιοδοξία. Ουσιαστική κινητήρια δύναμη που τον ωθούσε πλέον δεν ήταν ο εθνικισμός ή ο φλογερός πατριωτισμός του αλλά η αίσθηση της προσωπικής ολοκλήρωσης, η προβολή του εσωτερικού του χάους. Ήταν πολύ απαθής για να δεθεί συναισθηματικά με κάτι, όσο ιδεατό κι αν ήταν αυτό. Μετρούσε τον βαθμό της επιτυχίας του με τον αριθμό εκείνων που μπορούσε να δέσει συναισθηματικά σε μια υπόθεση, ίσα-ίσα για να ικανοποιήσει προσωπικές φιλοδοξίες.

Είχε πράγματι πετύχει την πλήρη κινητοποίηση του δυναμικού της Γερμανίας. Συνήθιζε να κραυγάζει ότι «η πίστη όρη κινεί». Στα 1944 όμως, μολονότι η παραγωγή όπλων κάθε λογής έφθασε στο ζενίθ, η πίστη από μόνη της μπορούσε ίσως να παρατείνει τον πόλεμο, όχι όμως να μεταβάλει την έκβασή του. Στην τελευ-

ταία φάση του πολέμου, όταν πια διαγραφόταν στον ζοφερό ορίζοντα το τέλος, ο Γκαίμπελς έπαιξε το έσχατο χαρτί της προπαγάνδας του. «Αντίσταση πάση θυσία» ήταν η επικεφαλίδα στο τελευταίο του άρθρο, στο τελευταίο φύλλο της εφημερίδας *Das Reich*.

Στις 21 Απριλίου, παραμονή της δημοσίευσης του άρθρου, ο Γκαίμπελς έκανε την τελευταία σύσκεψη με τους υφιστάμενους του, επικεφαλής των διευθύνσεων. Μάρτυρες κατέθεσαν ότι άρχισε να ουρλιάζει κατά του γερμανικού λαού και της ανικανότητάς του να ανταποκριθεί στα ναζιστικά πρότυπα. Ήταν έτοιμος να εγκαταλείψει τους άναυδους ακροατές του, όταν στην πόρτα έκανε μεταβολή και ανέκραξε: «Αλλά όταν θα φύγουμε, η γη θα τρέμει». Στις 23 Απριλίου, απευθύνει στο ραδιόφωνο ένα γεμάτο απόγνωση κάλεσμα προς τον βερολινέζικο λαό: «Σας καλώ να πολεμήσετε για την πόλη σας. Πολεμήστε με ό,τι μέσο διαθέτετε, για χάρη των γυναικών και των παιδιών σας, των μητέρων και των πατέρων σας. Τα όπλα σας θα υπερασπιστούν ό,τι μέχρι σήμερα θεωρούμε αγαπημένο, αλλά και τις επερχόμενες γενεές. Να έχετε θάρρος και υπερηφάνεια. Να είστε επινοητικοί και επιδέξιοι.»

Την επομένη της αυτοκτονίας του Χίτλερ και της συζύγου του, η Μάγδα Γκαίμπελς φονεύει τα παιδιά της με δηλητήριο στον ύπνο τους και στη συνέχεια το ζεύγος ανεβαίνει στον κήπο της Καγκελαρίας, όπου ο Γκύντερ Σβέγκερμαν των Ες-Ες τούς εκτελεί με περίστροφο. Οι άντρες της φρουράς επιχειρούν να αποτεφρώσουν τις σορούς. Αλλά η βενζίνη που διαθέτουν είναι ανεπαρκής. Οι σοροί καίγονται, πλην όμως μπορούν ν' αναγνωριστούν. Τις επόμενες ώρες οι Σοβιετικοί στρατιώτες θα βρουν τα πτώματα της Μάγδας και του Γιόζεφ Γκαίμπελς, θα τα αναγνωρίσουν και θα τραβήξουν τις σχετικές φωτογραφίες.

Γαμήλια φωτογραφία του ζεύγους Γκαίμπελς.

Ραιβοϊποποδία

Ανεξάρτητα αν η παραμόρφωση του δεξιού ποδιού οφειλόταν σε οστεομυελίτιδα που είχε προσβάλει αυξητικούς χόνδρους και μαλακούς ιστούς, ή σε τραυματισμό του περνιαίου νεύρου με παρόμοιες συνέπειες, ο Γκαίμπελς ως γνωστόν παρουσίαζε χαρακτηριστική κωλότιτα ενόσω ζούσε. Οι Σοβιετικοί στρατιώτες που αναγνώρισαν το πτώμα του στον κήπο της Καγκελαρίας περιέγραψαν μια συγκεκριμένη παραμόρφωση με λεπτομέρειες. Η σορός άλλωστε δεν είχε απανθρακωθεί εντελώς και η παραμόρφωση του ποδιού ήταν εμφανής.

Είναι επιστημονικά ασύμβατο να υποστηριχθεί πως η παραμόρφωση του ποδιού του Γκαίμπελς εξαιτίας οστεομυελίτιδας θα μπορούσε να μοιάζει με αυτή που περιέγραψαν οι στρατιώτες ή με εκείνη που εμείς παρατηρούμε στις αναρίθμητες φωτογραφίες και τα λιγοστά βίντεο που έχουν διασωθεί. Στην περίπτωση αυτή, η στρεβλοποδία θα ήταν άτυπη και απλού-

στερη μιας εκ γενετής παραμόρφωσης. Σε περίπτωση εξάλλου τραυματισμού του περνιαίου νεύρου θα υπήρχε μόνιμη πτώση του ποδιού και αδυναμία για ραχιαία έκταση.

Και στις δύο καταστάσεις, το πρόβλημα θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί χειρουργικά με ικανοποιητικά αποτελέσματα, σύμφωνα με τις γνώσεις της Ιατρικής στη Γερμανία εκείνη την εποχή. Έχουμε στέρεες υποψίες ότι η παραμόρφωση προϋπήρχε και ήταν γνωστή από τη βρεφική ηλικία του Γκαίμπελς. Φυσικά, λοιμώδεις ή τραυματικές εμπειρίες στην παιδική του ηλικία θα έδιναν ένα πειστικό άλλοθι στους γονείς του για να απεμπολήσουν κάθε δική τους ενοχή κληρονομικής μεταβίβασης, απέναντι σε μια αυστηρή κοινωνία που στήριζε τις αρχές της σε προκαταλήψεις και στερεότυπα, ενώ θα απάλλαζε τον νεαρό Γκαίμπελς από την ανάγκη να δίνει σε όλη του τη ζωή εξηγήσεις, κάθε άλλο παρά κολακευτικές, για την εικόνα του εαυτού του.

Ο Χίτλερ με τον Γκόζεφ Γκαίμπελς και τη σύζυγό του Μάγδα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Γκόζεφ και η Μάγδα Γκαίμπελς, με τα παιδιά τους σε ευτυχισμένες στιγμές.

Η στρεβλοποδία του Γκαίμπελς, γνωστή με τον επιστημονικό όρο *συγγενής ραιβοϊπποποδία (congenital clubfoot)*, δεν είναι σπάνια ή άγνωστη παραμόρφωση του ποδιού. Σήμερα γνωρίζουμε ότι εμφανίζεται σε κάθε μία ανά 1.000 γεννήσεις, ενώ θεωρείται η συχνότερη συγγενής παραμόρφωση του σκελετού στη βρεφική ηλικία. Η νόσος αποτελεί το αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης πολλών παραγόντων, που δρουν στην εμβρυϊκή περίοδο, σε ένα γενετικώς ευαίσθητο πόδι. Αποδίδεται σε ανώμαλη μορφολογία του αστραγάλου, μαζί με διαταραχή των σχέσεων αυτού με τα άλλα οστά του ποδιού, σε συνδυασμό με προοδευτική ρίκνωση των μαλακών ιστών στο πέλμα και στην εσωτερική πλευρά του ποδιού.

Επιφανείς προσωπικότητες της επιστήμης, της πολιτικής και της τέχνης έπασχαν από ραιβοϊπποποδία. Ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Γάιος Κλαύδιος Γερμανικός είναι το πιο τρανταχτό παράδειγμα. Άλλωστε, το προσωνύμιο *Κλαύδιος* δηλώνει τη διαταραχή στη βάδιση που τον χαρακτήριζε, καθόσον στα λατινικά η λέξη *Claudius* σημαίνει κωλός. Από την ίδια νόσο έπασχαν ο λόρδος Γκόρντον

Μπάυρον, ο Ουόλτερ Σκοτ και άλλοι. Ανατρέχοντας στη *Θεογονία* του Ησιόδου, ανακαλύπτουμε πως ο Ήφαιστος, ο παραμορφωμένος γιος της θεάς Ήρας, για τον οποίο δεν χρειάστηκε να συνευρεθεί με τον Δία, ρίχτηκε στη θάλασσα από την ίδια του τη μητέρα με σκοπό να τον εξαφανίσει. Από βέβαιο πνιγμό τον έσωσαν η Θέτιδα και η Ευρυνόμη. Ο Όμηρος προσάπτει στον Ήφαιστο τα επίθετα *αμφιγυήεις* και *κυλλοποδίων* (αυτός που έχει αμφότερα τα σκέλη κυρτά). Η εικαστική τέχνη βρήκε από απεικονίσεις της χαρακτηριστικής παραμόρφωσης, με εμβληματικό πίνακα, ανάμεσα σε άλλους, αυτόν του Χοσέ ντε Ριμπέρα (1591-1652) που φυλάσσεται στο Λούβρο.

Η σύγχρονη θεραπευτική αντιμετώπιση της ραιβοϊπποποδίας υπόσχεται ικανοποιητικά έως άριστα αποτελέσματα με ελάχιστης επεμβατικότητας επεμβάσεις, αρκεί η θεραπεία να αρχίσει νωρίς με διαδοχικούς διορθωτικούς κηδεμόνες και ειδικές ασκήσεις (μέθοδος Ponseti). Σε περιπτώσεις υποτροπής της αρχικής παραμόρφωσης, σε μεγαλύτερες της βρεφικής ηλικίας, καταφεύγουμε πλέον σε χειρουργικές ευρείες συνδεσμολύσεις,

επιμηκύνσεις τενόντων, θυλακοτομές ή/ και οστεοτομίες. Σήμερα, κινούνται και εργάζονται ανάμεσά μας ενήλικα άτομα που κάποτε υπέφεραν από τη νόσο, χωρίς να εμφανίζουν πλέον λειτουργικά ή αισθητικά προβλήματα και δίχως ν' αναδεικνύουν σημεία μειωμένης αυτοεκτίμησης.

Μέσα από το βλέμμα συνεργατών

Ο Γκαίμπελς ουδέποτε δικάστηκε για τις πράξεις του. Η Νυρεμβέργη ήταν, ενόσω ζούσε, πεδίο διθυραμβικών εκδηλώσεων του ναζιστικού κόμματος και προσωπικών θριάμβων για τον ίδιο. Κανείς δεν γνωρίζει τι θα επικαλούνταν άραγε για να υποστηρίξει τον εαυτό του για τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας που προφανώς θα του καταλόγιζαν. Η Νέμεση γι' αυτόν αποφάσισε διαφορετικά. Αυτοκτόνησε, μαζί με ολόκληρη την οικογένειά του, στον κήπο της Καγκελαρίας, την επομένη της αυτοκτονίας του Χίτλερ και της Εύας Μπράουν. Στη Νυρεμβέργη, μερικούς μήνες μετά, ο Αμερικανός ψυχίατρος Λίον Γκόλντενσον κατόρθωσε να πάρει συνέντευξη από τους κατηγορούμενους ναζί εγκληματίες πολέμου που δικάζονταν. Οι συνεντεύξεις αυτές θεωρούνται σήμερα ένα αξιόλογο

συμπληρωματικό υλικό των πρακτικών της δίκης και της ιστορίας του Τρίτου Ράιχ. Είναι ενδιαφέρουσα η άποψη των κατηγορουμένων για την προσωπικότητα του Γκαίμπελς.

Ο Χέρμαν Γκέρνινγκ, διοικητής της Αεροπορίας, πρόεδρος του Ράιχσταγκ και πρωθυπουργός της Πρωσίας, εκδηλώνεται απαξιωτικά, όταν αναφέρεται στον Γκαίμπελς: *«Σας μίλησα ποτέ για τον Γκαίμπελς; Ο φανατικός κούτσαυλος! Εκμεταλλευόταν την εξουσία που του έδινε η θέση του και ανάγκαζε τις γυναίκες να υποκύψουν στις σεξουαλικές του ορέξεις. Υπό την επιρροή του ο Χίτλερ έγινε περισσότερο αντισημίτης απ' όσο ήταν στην αρχή. Ο Χίτλερ ερχόταν συχνά στο σπίτι μου να πιούμε ένα φλιτζάνι καφέ ή τσάι, και επειδή εγώ είχα μια κανονική ζωή, έφευγε πάντα γύρω στις εννιά. Εγώ έπεφτα πάντα νωρίς για ύπνο. Ο Χίτλερ όμως συνήθιζε να περνάει σχεδόν όλα τα βράδια, μερικές φορές μέχρι τις τέσσερις το πρωί, παρέα με τον Γκαίμπελς και την οικογένειά του. Ο Θεός ξέρει τι τρομερή επιρροή ασκούσε πάνω του ο Γκαίμπελς όλα αυτά τα βράδια».*

Ο Χανς Φρίτσε, ανώτερος αξιωματούχος στο υπουργείο Προπαγάνδας και επικεφαλής του ραδιοφωνικού ιδρύματος από το 1942, θυμάται: *«Η μητέρα μου αντιπαθούσε πολύ τον Γκαίμπελς. Τον είχε συναντήσει μόνο μια φορά, όταν ήρθε κάποτε να με επισκεφθεί στο γραφείο μου. Δεν καταλαβαίνω γιατί τον αντιπάθησε τόσο. Εκείνος ήταν καλός κι ευγενικός μαζί της, αλλά η μητέρα μου είπε, μετά από εκείνη τη συνάντηση, να φροντίσω να απομακρυνθώ από τον Γκαίμπελς. Μου είπε ότι εκείνος ήταν ανθρωπάκι ενώ εγώ ήμουν σπουδαίος άνθρωπος και ότι σκοπός του ήταν να με εκμεταλλευτεί.»*

Ο Φρίτσε είναι αποκαλυπτικός. Ο λόγος του έχει την ειδική βαρύτητα που δικαιολογεί η στενή συνεργασία του με τον Γκαίμπελς στη δύσκολη δεύτερη πε-

ρίοδο του πολέμου: «Δεν προσπαθώ να δικαιολογήσω ή να υπερασπιστώ τον Γκαίμπελς, ήταν ένας αδίστακτος φανατικός χωρίς συνείδηση». Αλλού ισχυρίζεται πως «Ο Γκαίμπελς πρέπει να ένοιωθε τρομερό μίσος για τους Εβραίους, αλλά όχι, δεν νομίζω να μισούσε τους Εβραίους περισσότερο απ' όσο ο Χίμλερ». Σε άλλο σημείο

της συνέντευξης ομολογεί: «Ο Γκαίμπελς μπορούσε να βγάλει έναν πολύ καλό λόγο και μπορούσε να κάνει χιλιάδες ανθρώπους να ξεσπάσουν σε ένα διαρκές χειροκρότημα».

Στην προσπάθειά του ο Φρίτσε ν' αποστασιοποιηθεί από τον πρώην προϊστάμενό του και να δείξει ότι ήταν απλώς ένα

Νεογέννητο με παραμόρφωση συγγενούς ραιβοίπποποδίας στο δεξί πόδι.

εργαλείο των ναζί και ότι είχε εξαπατηθεί από τον Χίτλερ και τον Γκαίμπελς, προχωρά ακόμα βαθύτερα σε αποκαλύψεις: «Αισθάνομαι ένοχος επειδή πίστεψα και εμπιστεύτηκα τον Χίτλερ, τον Γκαίμπελς και όλους τους άλλους, οι οποίοι δεν άξιζαν αυτή την εμπιστοσύνη. Θα μπορούσα να αφαιρέσω την ίδια μου τη ζωή από απελπισία γι' αυτό που έκανα». Ειρήσθω εν παρόδω, ο Χανς Φρίτσε στη Νυρεμβέργη κατηγορήθηκε πράγματι για εγκλήματα πολέμου, αλλά αθωώθηκε. Πέθανε το 1953.

Ο Πάουλ Σμιτ, προσωπικός διερμηνέας του Χίτλερ, είχε μια πιο συγκαταβατική άποψη για το άτομο και τα γεγονότα που συνδέονταν με αυτό: «*Ημουν παρών σε πολλές συνεντεύξεις του Γκαίμπελς. Επιφανειακά έμοιαζε ευφυής, κατατοπισμένος και εκλεπτυσμένος. Θα μπορούσε να τον νομίζει κανείς καθηγητή της Ιστορίας σε πανεπιστήμιο. Αυτό σε εντυπωσίαζε πάνω του όταν τον γνώριζες από κοντά.*

Αλλά εκείνος που δεν δίστασε να πει μερικά πράγματα έξω απ' τα δόντια είναι ο Όττο Όκλεντορφ, μέλος του κόμματος από το 1925, διοικητής των Υπηρεσιών Ασφαλείας του Ράιχ, αντιστράτηγος των Ες-Ες από τον Νοέμβριο του 1944: «*Τον Γκαίμπελς τον συνάντησα αρκετές φορές. Ήταν φανατισμένος και έξυπνος. Το ότι είχε στρεβλοποδία ίσως του είχε δημιουργήσει ένα κόμπλεξ κατωτερότητας, επειδή καταλάβαινε ότι λόγω της σωματικής του εμφάνισης δεν θα μπορούσε ποτέ να φτάσει στα υψηλότερα κλιμάκια της ηγεσίας. Στην προπαγάνδα του δεν είχε ηθικούς φραγμούς. Ο Γκαίμπελς έβλεπε τους ανθρώπους σαν άψυχα αντικείμενα που μπορούσε να τα χρησιμοποιήσει κανείς για πολιτικούς λόγους τη δεδομένη στιγμή.*» Και συμπληρώνει: «*Πάντα ένιωθα ότι ο Γκαίμπελς δεν είχε κανένα σεβασμό γενικά για τους ανθρώπους. Δεν πρόσεχε πώς μιλούσε στους συνεργάτες του στο γραφείο του. Δεν*

έδινε σημασία σε κανέναν. Το μόνο που τον ενδιέφερε ήταν να διοικεί. Πήρε τις ιδέες του για τον τρόπο διοίκησης από την καθολική ιεραρχία. Απ' όσο ξέρω, είχε πάει σε καθολικό σχολείο και είχε μεγαλώσει σε μοναστήρι.» Παρ' όλα αυτά, «*Ο Γκαίμπελς δεν πίστευε σε καμία θρησκεία. Πίστευε μόνο στον εαυτό του.*»

Η άποψη της ατομικής ψυχολογίας

Στο ξεκίνημα του 20ού αιώνα, αμέσως μετά τις δημοσιεύσεις του Ζήγκμουντ Φρόυντ, τοποθετούνται οι βάσεις όπου στηρίχτηκαν οι αρχές της ατομικής ψυχολογίας, με άλλα λόγια η θεωρία ανάλυσης της προσωπικότητας του ατόμου και η μέθοδος ψυχοθεραπείας που απορρέει από αυτήν. Ο Άλφρεντ Άντλερ, ο πρώτος διδάξας την πρωτοποριακή αυτή μέθοδο, θεωρεί το άτομο ως ενιαίο σύνολο, πάνω στο οποίο ολοκληρώνονται οι σωματικές, ψυχολογικές και κοινωνικές διαδικασίες.

Ιχνηλατώντας τα παιδικά χρόνια του Άντλερ ανακαλύπτουμε πολλά κοινά χαρακτηριστικά με αυτά του Γιόζεφ Γκαίμπελς. Κι εδώ ανευρίσκουμε τη σωματική αναπηρία (ραχιτίδα και σπασμοί της γλωττίδας που ελλόχευαν συχνά τον κίνδυνο ασφυξίας και θανάτου) υποχρεώνοντας τον μικρό Άλφρεντ να κινείται με περιορισμούς υπό την προστασία της μητέρας του. Κι εδώ το αίσθημα μειονεκτικότητας υπέβασκε κάτω από τις προσπάθειές του να αναδειχθεί στο περιβάλλον όπου ζούσε. Οι γιατροί συνιστούσαν πάντα τον καθαρό αέρα για τη βελτίωση της υγείας του. Αυτός ήταν ο λόγος, γιατί συνήθιζε να παίζει έξω απ' το σπίτι με τα παιδιά της γειτονιάς, αποκομίζοντας διαρκώς εμπειρίες και αντλώντας ακατάπαυστα το θάρρος και το ευρύτερο κοινωνικό ενδιαφέρον που επιθυμούσε. Ο ίδιος συχνά ισχυριζόταν ότι την «ανθρωπογνωσία» του την όφειλε «στη σταδιοδρομία του ως παιδί στους δρόμους». Ο Άντλερ γεννήθηκε στις

Ο περίφημος πίνακας του Χοσέ ντε Ριμπέρα (16ος αιώνας), που ανήκει στις συλλογές του Μουσείου του Λούβρου. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο θεός Ήφαιστος έφιππος σε μελανόμορφο αγγείο της γεωμετρικής περιόδου.

7 Φεβρουαρίου 1870 στη Βιέννη. Από πολύ νωρίς φανέρωσε την προσηλωσή του να σπουδάσει την ιατρική. Όπως ο ίδιος υποστήριζε, τα προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε ως παιδί τον έκαναν να ανακοινώσει σε ηλικία μόλις τεσσάρων ετών την απόφασή του να γίνει γιατρός *«για να μπορέσει να πολεμήσει θανατηφόρες ασθένειες»*. Εισήχθη στην Ιατρική Σχολή της Βιέννης και το 1895 απέκτησε το πτυχίο του. Εξειδικεύτηκε αρχικά στην οφθαλμολογία και στη συνέχεια στην ψυχιατρική.

Το 1902 συνεργάζεται με τον Ζήγκμουντ Φρόντ ως μέλος της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας της Βιέννης. Η συνεργασία με τον Φρόντ δεν κράτησε περισσότερο από 10 χρόνια. Οι διαφορές των δύο ψυχαναλυτών σε θέματα προσέγγισης των νευρώσεων ήταν περισσότερο από εμφανείς. Ο Άντλερ διαφωνούσε με τον Φρόντ γιατί αφενός θεωρούσε σημαντικό τον ρόλο της επιθετικότητας και των κοινωνικών παραγόντων στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και αφετέρου αμφισβητούσε την παντοδυναμία της γενετήσιας

ορμής (libido). Σύμφωνα με τον Άντλερ, κάθε άτομο διαμορφώνεται μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον όπου ζει. Ψυχή και σώμα βρίσκονται σε απόλυτη αλληλεξάρτηση, αλληλοσυμπληρώνονται και ολοκληρώνονται μέσα στο άτομο.

Στην ατομική ψυχολογία, η ανθρώπινη συμπεριφορά υποκινείται κυρίως από κοινωνικές ορμές. Τόσο η κληρονομικότητα όσο και οι περιβαλλοντικές επιρροές διαμορφώνουν τον χαρακτήρα του ατόμου από πολύ νωρίς και προσδιορίζουν τη συμπεριφορά του. Το άτομο επεξεργάζεται και ερμηνεύει συνεχώς τις εμπειρίες του, αναζητώντας καινούργιες, ικανές να συμβάλουν στην ολοκλήρωση ενός «στυλ ζωής», μοναδικού για το καθένα. Η συνείδηση στην ατομική ψυχολογία παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο γιατί βρίσκεται στο κέντρο της προσωπικότητας του ατόμου, σε αντίθεση με τη φροϋδική θεωρία όπου κυριαρχεί το ασυνείδητο. Με άλλα λόγια, στον άνθρωπο υπάρχει η έμφυτη τάση για επιβολή, πλην όμως προσκρούει συχνά στις αδυναμίες του, που τις αισθάνεται από την καθημερινή εμπειρία.

Παράλληλα με την τάση για επιβολή, αναπτύσσεται στην περιοχή του ασυνείδητου ένα αίσθημα μειονεξίας, το οποίο είναι ιδιαίτερα έντονο σε άτομα με σωματικά ή άλλα ελαττώματα. Το αίσθημα μειονεξίας προκαλεί μια σειρά ασυνείδητων ενεργειών που αποσκοπούν στη διαφύλαξη και την ανάπτυξη της προσωπικότητας έτσι ώστε να καλυφθούν οι πραγματικές (ή φανταστικές) αδυναμίες. Η προσπάθεια αυτή ονομάζεται «τάση για αναπλήρωση».

Στα 1935, κι ενώ η ατομική ψυχανάλυση είχε ήδη πάρει τον δρόμο της με τη δημιουργία παιδαγωγικών κλινικών συμβουλευτικής, ο Άντλερ εισήγαγε μια ταξινόμηση που βοηθά στην κατηγοριοποίηση των διαφόρων τύπων προσωπικότητας, αλλά δεν είναι απόλυτη. Ο «κυριαρχικός» τύπος (στον οποίο θα μπορούσαμε να

κατατάξουμε ανεπιφύλακτα την περιποίηση του Γκαίμπελς) εμφανίζει μεγάλο βαθμό δραστηριότητας για την επίτευξη των στόχων του, παρουσιάζει όμως ελλειμματικό το αίσθημα κοινωνικότητας, γεγονός που εξηγεί την αντικοινωνική του συμπεριφορά. Αντίθετα ο «δεκτικός» τύπος παρουσιάζει ελλιπή δραστηριότητα και μειονεκτικό αίσθημα κοινωνικότητας. Αναμένει από τους άλλους να ενδιαφερθούν γι' αυτόν. Χάνει την ανεξαρτησία του, δεν γνωρίζει τις ικανότητές του και, όταν έρχεται αντιμέτωπος με κάποια δυσκολία, απαιτεί βοήθεια από άλλους. Ο «αποφευκτικός» τύπος χαρακτηρίζεται από αναποφασιστικότητα, ενώ η ενεργητικότητα και το αίσθημα κοινωνικότητας που τον διακατέχουν βρίσκονται στο ναδίρ. Γι' αυτόν, στόχος του είναι ν' αποδράσει διατηρώντας απόσταση ασφαλείας απ' τους συνανθρώπους του. Ο «κοινωνικά χρήσιμος» τύπος χαρακτηρίζεται από δραστηριότητα και ενεργητικότητα εναρμονισμένες με τις ανάγκες των άλλων, ώστε

να αποδεικνύονται στην πράξη ευεργετικές γι' αυτούς.

Έχει ενδιαφέρον να επισημάνουμε ότι οι τύποι προσωπικότητας που υποστηρίζει ο Άντλερ, αντιστοιχούν με τους χολερικό, φλεγματικό, μελαγχολικό και εύθυμο τύπους που είχε πρώτος περιγράψει ο Ιπποκράτης από την Κω, δύομισι χιλιάδες χρόνια πριν.

Η αναπηρία του Γιόζεφ Γκαίμπελς, ως ενδιαφέρουσα και αμφιλεγόμενη κλινική περίπτωση, αποτελεί σήμερα μια αληθινή πρόκληση για την επιστημονική κοινότητα. Η στρεβλοποδία στο δεξιό του πόδι, μολονότι δεν αντιμετωπίστηκε ποτέ αποτελεσματικά ως σωματικό έλλειμμα, λειτούργησε προφανώς ως εφιαλτήριο κοινωνικής ανέλιξης για τον ίδιο, με ουσιαστικές πολιτικές προεκτάσεις στη σύγχρονη παγκόσμια ιστορία. Πέρα από τις οποιοσδήποτε θεωρίες που μπορούν κατά καιρούς να διατυπωθούν, ενδιαφέρον για όλους έχει η διαρκής αναμόχλευση των

Ο Γκαίμπελς συγχαίρει ένα νεαρό στρατιώτη μετά την απονομή του Σιδηρού Σταυρού (1945). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Αλφρεντ Άντλερ (1870-1937), ο ιδρυτής της ατομικής ψυχαναλυτικής σχολής.

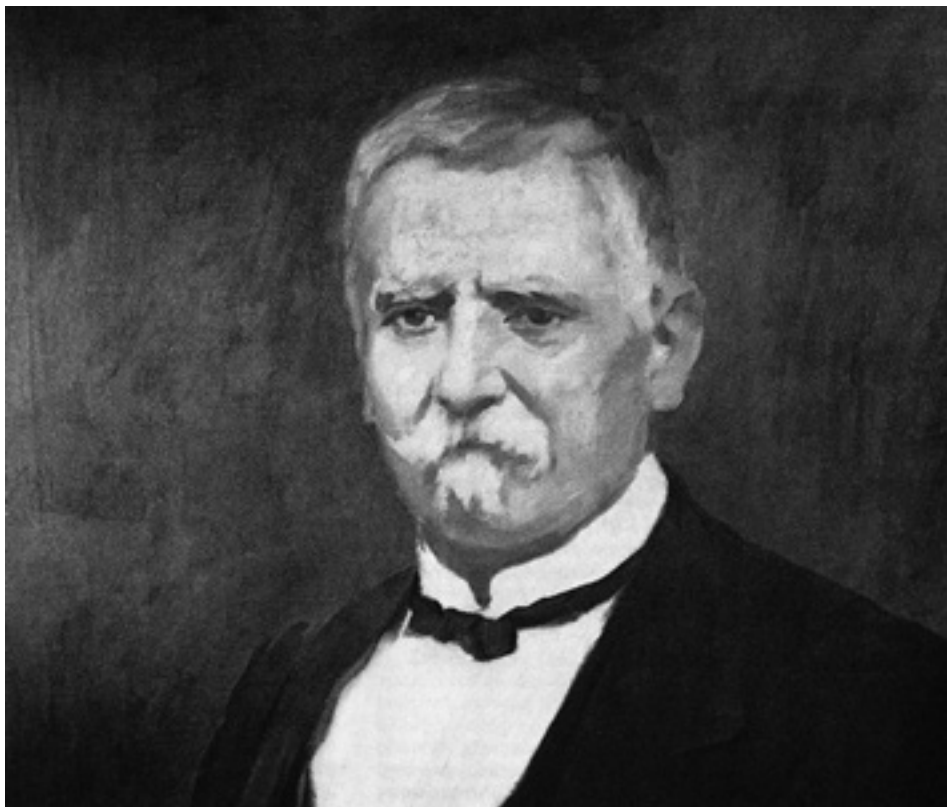
ιστορικών γεγονότων και η ανάλυση της συμπεριφοράς των πρωταγωνιστών, με απώτερους στόχους τη συνειδητοποίηση λαθών και την αποφυγή της επανάληψής τους στο μέλλον.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. Adler, *Understanding Human Nature: The Psychology of Personality*. New English translation, Oneworld Publications, Λονδίνο 2009.
- Του ίδιου, *Understanding Life: An Introduction to the Psychology of Alfred Adler*. New English translation, Oneworld Publications, Λονδίνο 2009.
- E. Bazoulou-Kyrkanidou, «What causes the lameness of Hephaestus?», *Paediatrici* 71 (2008):283.
- L. Goldensohn, *The Nuremberg interviews* (μτφρ. Α. Ζάβαλος), εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2006.
- N. Markeas, «Congenital club foot. Questions about its treatment», *Paediatrici* 74(2) (2011): 87.
- N. G. Markeas, D. Begkas, C. Apergis, A. Kondylis & K. Theodoridis, «Ten-year clinical experience of Ponseti method in the treatment of idiopathic clubfoot», *Acta Orthop Trauma Hell* 69(2) (2018): 56.
- Κ. Χ. Γιάνσεν, *Ο Χίτλερ και τα πρωτοπαλικά-ρά του*, Ιστορία του εικοστού αιώνας, εκδ. Χρυσός Τύπος ΑΕ, τόμ. 3, Αθήνα 1975.
- Χ. Ο. Κοχ, *Γκαίμπελς: αριστοτένης της προπαγάνδας*, Ιστορία του εικοστού αιώνας, εκδ. Χρυσός Τύπος ΑΕ, τόμ. 4, Αθήνα 1975.
- Ι. Κωτούλας, *Η άνοδος του Γ' Ράιχ*, έκδοση του περιοδικού *Ιστορικά Θέματα*, σειρά: Παγκόσμια Ιστορία αρ. 7, Αθήνα 2005.
- N. Γ. Μαρκέας, *Μυοσκελετικές παθήσεις κάτω άκρων σε βρέφη και παιδιά*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2018.
- Κ. Ντ. Μπράχερ, *Η κατάληψη της εξουσίας από τους Ναζί*, Ιστορία του εικοστού αιώνας, εκδ. Χρυσός Τύπος ΑΕ, τόμ. 3, Αθήνα 1975.
- Α. Μπύλλοκ, *Η Γερμανία του Χίτλερ*, Ιστορία του εικοστού αιώνας, εκδ. Χρυσός Τύπος ΑΕ, τόμ. 4, Αθήνα 1975.

Ο Νικόλαος Γ. Μαρκέας είναι χειρουργός ορθοπεδικός, δρ Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η (ΞΕΧΑΣΜΕΝΗ) **ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑΣ** **ΚΑΤΑ** ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ **ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΥ**

του ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟΥ

Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος αποτελεί μία από τις κορυφαίες πολιτικές φυσιογνωμίες του ελληνικού 19ου αιώνα, ιδιαίτερα κατά την περίοδο μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και έως τις αρχές της δεκαετίας του 1880. Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1864, και ενώ ήταν υπουργός Εσωτερικών, έγινε στόχος αποτυχημένης δολοφονικής επίθεσης έξω από το κτίριο της Συνέλευσης, ενέργεια που αρχικά εκτιμήθηκε ότι εντασσόταν σε ευρύτερη συνωμοσία, χωρίς ωστόσο η θεωρία αυτή να επαληθευτεί στη συνέχεια. Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* παρουσιάζει αναλυτικά αυτή την άγνωστη απόπειρα πολιτικής δολοφονίας κατά τα πρώτα μεταοθωνικά χρόνια, που σήμερα είναι σχεδόν ξεχασμένη.

ΤΟ 1864 βρήκε την Ελλάδα με νέο βασιλιά τον Γεώργιο Α', που είχε ορκιστεί τον Οκτώβριο του 1863, αλλά και με εμφανείς τις πολιτικές διαιρέσεις του προηγούμενου διαστήματος της Μεσοβασιλείας. Η κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη, που είχε διοριστεί από τον Γεώργιο Α', παραιτήθηκε στις 16 Απριλίου, και ακολούθησαν μερικές βραχύβιες κυβερνήσεις, ωσότου στις 26 Ιουλίου διορίστηκε νέα κυβέρνηση υπό τον Κωνσταντίνο Κανάρη. Στο μεταξύ, τον Μάιο είχε πραγματοποιηθεί η ένωση των Επτανήσων (Ιόνιος Πολιτεία) με την Ελλάδα, ενώ στα τέλη Ιουλίου ξεκίνησε στη Συνέλευση η συζήτηση για τη διαμόρφωση του νέου Συντάγματος της χώρας, το οποίο τελικά επικυρώθηκε στις 17 Νοεμβρίου και καθιέρωσε ως μορφή του πολιτεύματος τη «βασιλευσμένη δημοκρατία» αντί της «συνταγματικής μοναρχίας» που προέβλεπε το προηγούμενο Σύνταγμα του 1844. Οι συζητήσεις για το νέο Σύνταγμα ήταν χρονοβόρες και έγιναν σε κλίμα αντεγκλήσεων και διαξίφισμών μεταξύ της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης, κυρίως εξαιτίας της εκλογής ως προέδρου της (Συντακτικής) Συνέλευσης του κυβερνητικού υποψηφίου, με καταγγελίες από την πλευρά της αντιπολίτευσης για βασιλική παρέμβαση, αλλά και των διαφωνιών για τον τρόπο με τον οποίο θα υλοποιούνταν η νομοθετική και φορολογική ενσωμάτωση των Ιονίων Νήσων στο ελληνικό κράτος.

Στην κυβέρνηση Κανάρη υπουργός Εσωτερικών ήταν ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος (1815-1883), σημαίνουσα πολιτική προσωπικότητα της περιόδου, που αργότερα διατέλεσε δέκα φορές πρωθυπουργός της Ελλάδας, με συνολική θητεία διάρκειας 7,5 ετών.

ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος (1815-1883), από τις διαπρεπέστερες πολιτικές μορφές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα, διατέλεσε επί σειρά ετών βουλευτής, 18 φορές υπουργός σε διάφορες κυβερνήσεις, δύο φορές πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης και δέκα φορές πρωθυπουργός (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Η απόπειρα και οι αντιδράσεις

Γύρω στις 11 το πρωί της Τρίτης 29 Σεπτεμβρίου 1864 ο Κουμουνδούρος βγήκε από την οικία Μήλιου επί της οδού Σταδίου, όπου κατοικούσε, και διέσχισε τον δρόμο με κατεύθυνση προς την Εθνοσυνέλευση, ακριβώς απέναντι, προκειμένου να συμμετάσχει στη συνεδρίαση του Σώματος. Φτάνοντας έξω από το κτίριο, είδε έναν άντρα, ηλικίας περίπου 50-55 ετών, να τον πλησιάζει «βλοσυρώς προσβλέποντα προς αυτόν, είτα δε ανασύρηντα πιστόλιον από του κόλπου του και ορμώντα κατ' αυτού ίνα τον δολοφονήση». Ο Κουμουνδούρος αντέδρασε ακαριαία και όρμησε «κατά του πέντε έως εξ βήματα απέχοντος δολοφόνου, και άμα πλησιάσας επιυροβολήθη, πλην η σφαίρα παρεκκλίνας απέτυχε του σκοπού, διότι ο κ. Κουμουνδούρος ορμήσας συνέλαβεν αυτόν από της χειρός και του τραχήλου και τον έρριψε χαμαί» (εφ. *Παλιγγενεσία*, 29 Σεπτεμβρίου 1864). Κατά μία άλλη εκδοχή, ο αυτουργός σταμάτησε τον υπουργό «εξερχόμενον της οικίας του ... και επέθετο την μίαν χείρα επί των ώμων του, διά της ετέρας δε εξήγαγεν πιστόλιον, πλήρες σφαιρών, το έτεινε κατ' αυτού, αλλά ευτυχώς ο ίδιος ο κ. Κουμουνδούρος προέλαβε και απέτρεψεν αφ' εαυτού τον κίνδυνον, απώσας την χείρα του δολοφόνου» (εφ. *Αυγή*, 29 Σεπτεμβρίου 1864). Με την παρέμβαση του Κουμουνδούρου ο δράστης «εξεκένωσε το πιστόλιον προς την κεφαλήν αυτού και επληρώθη ελαφρώς περί τους κροτάφους» (εφ. *Εθνοφύλαξ*, 29 Σεπτεμβρίου 1864).

Αμέσως στο σημείο συγκεντρώθηκαν διερχόμενοι πολίτες, οι οποίοι, σύμφωνα με την εφημερίδα *Παλιγγενεσία*, «επετέθησαν κατά του δολοφόνου, κατάφεραν

εις αυτόν κτυπήματα τινά, και θα τον εφόνησον εάν μη επεμβάς ο κ. Κουμουνδούρος έσωζεν αυτόν από αναποφεύκτου θανάτου» (29 Σεπτεμβρίου 1864). Στη συνέχεια, ο δράστης συνελήφθη από εθνοφύλακες της φρουράς της Εθνοσυνέλευσης και μεταφέρθηκε στην εισαγγελία για ανάκριση.

Η απόπειρα συντάραξε τη (μικρή τότε) Αθήνα των περίπου 50.000 κατοίκων. Στα ρεπορτάζ της εποχής αναφερόταν χαρακτηριστικά ότι «η αποτρόπαιος αύτη πράξις κατετάραξεν την πρωτεύουσαν» (εφ. *Εθνοφύλαξ*, 29 Σεπτεμβρίου 1864) και πως «η απόπειραν έκαμεν, ως ήτον επόμενον, την φρικωδεστέραν εντύπωσιν εις τε την αυλήν και εις την κοινωνίαν Αθηνών» (εφ. *Αυγή*, 29 Σεπτεμβρίου 1864). Η *Παλιγγενεσία* συμπλήρωνε ότι «απείρους

είδομεν εις την οικίαν του κ. υπουργού συχναίροντας αυτόν επί τη αποτυχία της αποπείρας ... Συναθροίσεις πολλών ανθρώπων φαίνονται εις διάφορα μέρη της πόλεως, εν μεγάλη και ανεκφράστω αγανακτήσει διατελούντων, ένεκα του ανελπύστου και απανθρώπου κακουργήματος. Τα καφενεία είναι πλήρη, το προαύλιον της συνελεύσεως και η οικία του κ. Κουμουνδούρου γέμουσι πολιτών πάσης τάξεως και επαγγέλματος» (29 Σεπτεμβρίου 1864). Ακόμα, τον Κουμουνδούρο επισκέφθηκαν στο σπίτι του ο Δανός κόμης Βίλχεμ Σπόνεκ, σύμβουλος του νεαρού βασιλιά Γεωργίου Α', «πολιτικοί του φίλοι», καθώς και πολλοί πρέσβεις.

Ενδεικτική της ζωηρής εντύπωσης που προκάλεσε η απόπειρα είναι και η επιστολή (με αρ. πρωτ. 262) που απέστειλε

Το κτίριο της Συνέλευσης (σήμερα Παλιά Βουλή, στεγάζει το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο) κατά τον 19ο αιώνα. Κοντά στα σκαλιά της κεντρικής εισόδου έγινε στις 29 Σεπτεμβρίου 1864 η απόπειρα δολοφονίας κατά του υπουργού Εσωτερικών Αλέξ. Κουμουνδούρου. Περίπου στο ίδιο σημείο δολοφονήθηκε 41 χρόνια αργότερα (τον Μάιο του 1905) ο τότε πρωθυπουργός Θεόδωρος Δηλιγιάννης.

στις 3 Οκτωβρίου το ελληνικό προξενείο στην (υπό οθωμανική κυριαρχία) Χίο προς το Υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα. Στο σπάνιο αυτό ιστορικό ντοκουμέντο, που η *Ιστορία Εικονογραφημένη* εντόπισε στο αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, σημειώνεται μεταξύ άλλων: «*Το εσχάτως τολμηθέν κατά του υπουργού των Εσωτερικών Κυρίου Κουμουνδούρου δολοφόνον τόλμημα, μόλις ακούσθη, μεγίστη διήγησεν εις τους εν Χίω πολυαρίθμους και ανεξαρτήτους Έλληνας λύπην και αγανάκτηση. ... Το ευτίθασσον της επαναστάσεως πνεύμα [σ.σ.: ο συντάκτης αναφέρεται πιθανώς στην επανάσταση του 1862, που οδήγησε στην έξωση του βασιλιά Όθωνα από την Ελλάδα τον Οκτώβριο εκείνου του έτους] μαινεται, ως μη σφείλει, εισέτι και αποκρούει την τοσούτον ποθητήν παγίωσιν της τάξεως και ασφαλείας και την της πολυπαθούς πατρίδος αποκατάσταση και πρόοδον. Τοιαύτα οι ενταύθα ομογενείς αισθανόμενοι ... δικαιούνται ν' απεδέχωνται παρά της Σ[εβαστής] Κυβερνήσεως της Αυτού Μεγαλειότητος την δραστήριον χρήσιν των νομίμων μέτρων προς περιστολήν του κακού και παύσεως της ανωμάλου ταύτης καταστάσεως, την οποίαν δυστυχώς διατηρεί εισέτι ο επαναστατικός σάλος και ο παν μέτρον υπερβάς ερεθισμός των παθών...».*

Τα ευρήματα της ανάκρισης και οι υπόνοιες για συνωμοσία

Στο μεταξύ, κατά την ανάκριση είχε εξακριβωθεί πως ο δράστης ονομαζόταν Δημήτρης Νεράντζης (ή, κατ' άλλες πηγές, Νεράντιος), καταγόταν από την Κρήτη και παλιότερα εργαζόταν ως επιστάτης σε ιδιοκτησίες μεγαλοκτηματιών (μεταξύ των οποίων και του μετέπειτα πρωθυπουργού Θ. Δηλιγιάννη στην Κόρινθο), ενώ το προηγούμενο διάστημα δεν είχε εργασία («*εστερείτο και των δι' αγοράν άρτου αναγκαίων*» έγραφε χαρακτηριστικά η

Ο αμφιλεγόμενος Δανός κόμης Σπόνεκ, σύμβουλος του νεαρού βασιλιά Γεωργίου Α', ήταν ένας από τους πρώτους αξιωματούχους που έσπευσαν να επισκεφθούν τον Κουμουνδούρο και να τον συχαρούν, μετά την αποτυχημένη απόπειρα εναντίον του.

εφημερίδα *Ελπίς* στις 6 Οκτωβρίου 1864). Ήταν θαμώνας καφενείου όπου σύχναζαν πολλοί συμπατριώτες του, αρκετοί από τους οποίους προσήχθησαν στην ανάκριση, χωρίς ωστόσο να παράσχουν ουσιώδη στοιχεία για την υπόθεση. Το πιστόλι που είχε χρησιμοποιήσει ήταν γαλλικής κατασκευής και μεταχειρισμένο.

Την ίδια στιγμή, είχαν αρχίσει να διατυπώνονται υποψίες ότι η πράξη του Νε-

Αποψη της Αθήνας στα τέλη του 1864 ή στις αρχές του 1865. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Λαϊκή απεικόνιση της Ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα (Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη). Την εποχή που διαπράχθηκε η απόπειρα δολοφονίας κατά του Κουμουνδούρου οι διαδικασίες νομοθετικής και φορολογικής αφομοίωσής τους στο ελληνικό κράτος είχαν πυροδοτήσει το πολιτικό κλίμα ανάμεσα στην κυβέρνηση Κανάρη και την αντιπολίτευση.

ράντζη αποτελούσε είτε προϊόν των παραταξιακών συγκρούσεων είτε μέρος γενικότερης συνωμοσίας. *«Πολλά σχόλια εξάγει το κοινόν και πολλές υποθέσεις κάμνει, συνδυάζον την απόπειραν προς τας πολιτικές φατριάς»*, τόνιζε ενδεικτικά η εφημερίδα *Παλιγγενεσία* στο φύλλο της 29ης Σεπτεμβρίου 1864, ενώ η εφημερίδα *Αυγή* υπογράμμιζε την ίδια μέρα ότι *«η θεία πρόνοια έσωσε και την φοράν ταύτην την πατρίδα από ενός στίγματος ανεξαλείπτου και δυναμένου να έχη σοβαρώτατα επακόλουθα»*. Εξάλλου, τις επόμενες ημέρες σε μερίδα του Τύπου δημοσιεύτηκε η πληροφορία ότι *«εκτός του κατηγορουμένου κρατείται και άλλος τις, όστις υποτίθεται ότι έδωκε το όπλον εις τον πυροβολήσαντα, καθ'ην στιγμήν εξετελέσθη η πράξις. Λέγεται ακόμη ότι εις τρίτος, και ούτος Κρης, καταζητούμενος δεν ευρέθη. Υποτίθεται ότι ανεχώρησε»* (εφ. *Αυγή*, 5 Οκτωβρίου 1864).

Επίσης, σύμφωνα με τον συγγραφέα Παναγή Κουμάντο, ο ποιητής και πληρεξούσιος (βουλευτής) της Λευκάδας Αριστο-

τέλης Βαλαωρίτης, ο οποίος ήταν προσκείμενος στον Κουμουνδούρο, σε επιστολή του προς την σύζυγό του Ελοΐσια διατύπωσε την άποψη ότι η ενέργεια του Νεράντζη εντασσόταν σε ευρύτερο σχέδιο για δολοφονία πολιτικών προσώπων με στόχο την αποσταθεροποίηση του –εύθραυστου εκείνη την περίοδο– πολιτικού συστήματος (*Σπουδή του βίου και της πολιτείας του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου*, σ. 94). Πάντως, το στοιχείο αυτό δεν έγινε δυνατόν να διασταυρωθεί από έρευνα του γράφοντος στο αρχείο των επιστολών του Βαλαωρίτη.

Σε κάθε περίπτωση, πολύ γρήγορα διαπιστώθηκε πως οι υπόνοιες αυτές δεν ήταν βάσιμες. Ανακρινόμενος ο Νεράντζης φέρεται να δήλωσε πως είχε αποφασίσει να πεθάνει εξαιτίας *«της δυστυχίας και της απογνώσεώς του»* (εφ. *Εθνοφύλαξ*, 1 Οκτωβρίου 1864), αλλά ταυτόχρονα να δολοφονήσει *«και έναν από τους μεγάλους»* πιστεύοντας πως *«φονεύων τον κ. Κουμουνδούρον, απήλλατε το έθνος από ένα τύραννον»* (εφ. *Παλιγγενεσία*, 1 Οκτωβρίου 1864). Πρόσθεσε, μάλιστα, ότι το

1857 είχε ζητήσει χωρίς αποτέλεσμα από τον Κουμουνδούρο, τότε υπουργό Οικονομικών στην κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη, να διοριστεί, ενώ ο ίδιος ο Κουμουνδούρος στην κατάθεσή του διέψευσε πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες ο Νεράντζης τού είχε υποβάλει εκ νέου παρόμοιο αίτημα, λίγες ημέρες πριν από τη δολοφονική απόπειρα.

Εξάλλου, μετά από έρευνα που έγινε στο σπίτι του Νεράντζη βρέθηκαν διάφορες χειρόγραφες επιστολές του με «πολιτικό» περιεχόμενο, εκ των οποίων η μία είχε τίτλο «Η φωνή της αληθείας» και μία άλλη απευθυνόταν στην Εθνοσυνέλευση.

Ακόμα, εντοπίστηκαν σημειώσεις «*περί της καταγωγής, του βίου και των υπηρεσιών αυτού*» (εφ. *Εθνοφύλαξ*, 1 Οκτωβρίου 1864), όπου κατά δημοσιογραφικές πληροφορίες ο Νεράντζης ανέφερε πως «*απεφάσισα να φονεύσω και να φονευθώ. Ας όψεται ο αίτιος όστις με ώθησεν εις τούτο*» (εφ. *Αυγή*, 1 Οκτωβρίου 1864) και διατύπωνε την πρόθεσή του να διαθέσει τα υπάρχοντά του «*αφίων εις ένα μεν των γειτόνων του την ησιόδειον κλίνην του, εις δε την οικοδέσποινάν του το στρώμα του απέναντι ενός μηνιαίου ενοικίου, το οποίον τη ώφειλε*» (εφ. *Εθνοφύλαξ*, 1 Οκτωβρίου 1864).

Δέκα χρόνια φυλάκιση

Η δίκη για την απόπειρα δολοφονίας κατά του Κουμουνδούρου ορίστηκε να διεξαχθεί στο Κακουργιοδικείο της Αθήνας στις 6 Φεβρουαρίου 1865, αλλά αναβλήθηκε «ένεκα της απουσίας του κ. Κουμουνδούρου και ενός άλλου μάρτυρος» (εφ. *Αυγή*, 8 Φεβρουαρίου 1865). Τελικά, πραγματοποιήθηκε στις 18 Νοεμβρίου του ίδιου έτους στο Κακουργιοδικείο Σύρου και ενώ ο Κουμουνδούρος είχε ήδη ορκιστεί δύο φορές πρωθυπουργός, από τις 22 Μαρτίου έως τις 11 Οκτωβρίου και από τις 6 έως τις 13 Νοεμβρίου.

Η διαδικασία διήρκεσε δέκα ώρες και συγκέντρωσε το ενδιαφέρον του κοινού

που κατέκλυσε την αίθουσα, ενώ σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής ο κατηγορούμενος εμφανίστηκε σταθερός και ατάραχος. Κατά τη διάρκεια της δίκης, οι δύο συνήγοροι του Νεράντζη υποστήριξαν ότι ο πελάτης τους «έπασχεν υπό μονομανίας» και «διά παραδειγμάτων πολλών επειράθησαν ν' αποδείξωσι τα της μονομανίας έργα», ενώ ο ίδιος «πολλάκις διέψευσεν ή διώρθωσε τους μάρτυρας της υπερασπίσεως, θελήσαντας να διαφθέρωσιν ή να μεταπλάσωσι τα γεγονότα» (εφ. *Παλιγγενεσία*, 23 Νοεμβρίου 1865). Στην απολογία του διευκρίνισε ότι, εκτός του Κουμουνδούρου, είχε αποφασίσει να δολοφονήσει και άλλα δημόσια πρόσωπα

Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, ο ποιητής και πολιτικός Αριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824-1879) είχε υποστηρίξει πως η απόπειρα κατά του Κουμουνδούρου έπρεπε να αποδοθεί σε πολιτικά πρόσωπα που σχεδίαζαν ομαδικές δολοφονίες αντιπάλων, με στόχο την αποσταθεροποίηση του πολιτικού σκηνικού σε περίοδο κρίσης.

(μεταξύ αυτών, τον στρατιωτικό και πρώην υπουργό Στρατιωτικών Πάνο Κορωναίο), ενώ επιχειρώντας να δικαιολογήσει την πράξη του αναφέρθηκε στην αίτηση που είχε υποβάλει το 1857 προς τον Κουμουνδούρο για να «λάβει θέσιν», η οποία δεν έγινε δεκτή.

Στην αγόρευσή του ο εισαγγελέας, αφού αναφέρθηκε στα γεγονότα της απόπειρας δολοφονίας «*ήτις εάν επιτύγχανεν, Κύριος οίδε οποία και οποσα θα επέφερον εις το έθνος δυστυχήματα, διότι ο κ. Κουμουνδούρος εν τη εποχή εκείνη της εξεγέρσεως των παθών, των σφοδρών εν τη συνελεύσει συζητήσεων, ... επεδίωκε την κατάπαυσιν του επαναστατικού σάλου, όστις και επετεύχθη*» (εφ. *Παλιγγενεσία*, 23 Νοεμβρίου 1865), πρότεινε την καταδίκη του κατηγορουμένου «*όστις εκ προμελέτης αποπειράθη αποτρόπαιον να εκτελέση έγκλημα*».

Τελικά, οι ένορκoi αποδέχθηκαν ότι «*καθ' ον χρόνον απειράθη το έγκλημα, είχε τεταραγμένον τον νουν*» (εφ. *Παλιγγενεσία*, 23 Νοεμβρίου 1865) κι έτσι το δικαστήριο καταδίκασε τον Νεράντζη σε ποινή φυλάκισης δέκα ετών.

Οι «περιπέτειες» του Κουμουνδούρου

Η δολοφονική απόπειρα του Σεπτεμβρίου του 1864 δεν αποτελεί τη μοναδική περίπτωση κατά την οποία ο Μεσσήνιος πολιτικός (από τη μεσσηνιακή Μάνη) αντιμετώπισε κίνδυνο ζωής εξαιτίας της πολιτικής δράσης του. Το 1841, όταν είχε μεταβεί στην Κρήτη ως επικεφαλής εθελοντικού σώματος Λακώνων για να λάβει μέρος στην (αποτυχημένη) επανάσταση των Κρητών, κινδύνευσε να συλληφθεί και να εκτελεστεί από τον οθωμανικό στρατό κατά τη μάχη του Αποκορώνου.

Τον Ιούνιο του 1863, στη διάρκεια των «Ιουνιανών», με τη σφοδρή σύγκρουση «Ορεινών» και των «Πεδινών» που άφησε

πίσω της περίπου 200 νεκρούς στην περιοχή της Αθήνας, και όντας υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση του «ορεινού» Μπενιζέλου Ρούφου, συνελήφθη μαζί με τον υπουργό Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδεύσεως Δημήτριο Καλλιφρονά από στρατιωτικές δυνάμεις των «Πεδινών» για να ανταλλαχθεί αργότερα με αξιωματούχο της παράταξης αυτής (για τα «Ιουνιανά», βλ. Γιάννης Ράγκος, «Τα “Ιουνιανά” του 1863 – Ένας “άγνωστος” ελληνικός εμφύλιος πόλεμος», *Ιστορία Εικονογραφημένη* 468, Ιούνιος 2007).

Τέλος, ενόψει των εκλογών του Μαρτίου του 1868, η κυβέρνηση Βούλγαρη χαρακτήρισε την υποψηφιότητά του Κουμουνδούρου άκυρη και με την κατηγορία του στασιαστή διέταξε τη σύλληψή του. Για να αποφύγει την σύλληψη, ο Κουμουνδούρος κρύφτηκε στο φρούριο της Ζαρνάτας στη Μάνη, όπου απέκρουσε την επίθεση του διωκτικού αποσπάσματος που είχε σταλεί για να τον συλλάβει. Μερικούς μήνες αργότερα το εφετείο εκδίκασε την υπόθεση, κρίνοντας πως, εξαιτίας των παράνομων πολιτικών παρεμβάσεων στην εκλογική διαδικασία, η ένοπλη αντίσταση του Κουμουνδούρου ήταν νόμιμη. Έτσι, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ο Κουμουνδούρος επέστρεψε στην Αθήνα και στις εκλογές του Μαΐου του 1869 εκλέχτηκε ξανά βουλευτής στις περιφέρειες Μεσσηνίας και Οιτύλου.

ΠΗΓΕΣ

Αρχειο εφημερίδων *Παλιγγενεσία*, *Αυγή*, *Εθνοφύλαξ* και *Ελπίς*.

Αρχειο Υπουργείου Εξωτερικών.

Παναγής Χ. Κουμάντος, *Σπουδή του βίου και της πολιτείας του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου*, χ.ε. 2015.

Κωνσταντίνος Παπαθανασόπουλος, *Αλέξανδρος Κουμουνδούρος - Σχόλια για μια βιογραφία*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1993.

Ο Γιάννης Ράγκος [ragos_i@freelancers.gr] είναι δημοσιογράφος και συγγραφέας.

- 4** Στις ΗΠΑ ανακοινώνεται ότι οι αμερικανικές απώλειες σε αεροπλάνα και ελικόπτερα από την έναρξη του Πολέμου του Βιετνάμ υπερβαίνουν τις 6.000.
- 6** Πεθαίνει στο Γκέτινγκεν της Δυτικής Γερμανίας, σε ηλικία 87 ετών, ο Γερμανός φυσικός (κάτοχος του Νόμπελ Φυσικής το 1954) Μαξ Μπορν, πρωτοπόρος της θεωρίας της κβαντομηχανικής.
- 7** Στην Κύπρο ένοπλοι μασκοφόροι, μέλη της αντιμακαριακής εξτρεμιστικής οργάνωσης «Εθνικό Μέτωπο», εισβάλλουν στο καφενείο του χωριού Όμοδος, στην επαρχία Λεμεσού, και αρπάζουν 15 όπλα ποικίλων τύπων και πυρομαχικά. Μετά από δύο ημέρες διαρρέει σχέδιο της οργάνωσης για ένοπλη κατάληψη κυβερνητικών κτιρίων σε όλη την έκταση της Μεγαλονήσου. Παράλληλα, στις 7 Ιανουαρίου ο αντισυνταγματάρχης Δημήτριος Παπαποστόλου, διοικητής των δυνάμεων καταδρομών στην Κύπρο, συναντάται μυστικά με Κύπριο φοιτητή στην Αθήνα στον οποίο προμηθεύει όπλο για να δολοφονήσει τον Μακάριο κατά την επικείμενη άφιξή του στην ελληνική πρωτεύουσα, στις

16 Ιανουαρίου (το σχέδιο τροποποιήθηκε, προβλέποντας πραγματοποίηση της δολοφονίας κατά τη συνάντηση του Μακαρίου με Κύπριους φοιτητές στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία», τελικά όμως η απόπειρα ματαιώθηκε).

- 8** Μετά από παρακολούθηση του Φρανκ Σινάτρα, το FBI οδηγείται στο συμπέρασμα ότι ο γνωστός τραγουδιστής διατηρεί στενές σχέσεις με την αμερικανική Μαφία, έχοντας (μεταξύ άλλων) χρηματοδοτήσει επιχειρήσεις καζίνων που ελέγχονται από αυτήν.
- 9** Φτάνει στην Αθήνα ο νέος Αμερικανός πρεσβευτής Χένρυ Τάσκα.
- 11** Τουρκική ακταιωρός εμβολίζει και βυθίζει ελληνικό αλιευτικό σκάφος μέσα στα ελληνικά χωρικά ύδατα, ανοικτά του Μολύβου στη Λέσβο, με δικαιολογία ότι ο Έλληνας αλιέας αρνήθηκε να την ακολουθήσει. Το γεγονός έγινε αντιληπτό από πολλούς μάρτυρες, οι οποίοι κατέθεσαν επίσης ότι η ακταιωρός υποχρέωσε ένα άλλο ελληνικό αλιευτικό σκάφος να την ακολουθήσει στα τουρκικά παράλια.
- Το Οουέρι, η τελευταία «προσωρινή» πρωτεύουσα της Μπιάφρας, καταλαμβάνεται από νιγηριανά στρατεύματα. Προηγούμενος ο πρόεδρος της Μπιάφρας, συνταγματάρχης Οτζούκβου, είχε διαφύγει από αυτήν στην Ακτή του Ελεφαντοστού. Δύο ημέρες αργότερα, στις 13 Ιανουαρίου, ο αντιπρόεδρος της Μπιάφρας, Φίλιπ Εφόνγκ, ανακοίνωσε την παράδοση της χώρας του, η οποία πραγματοποιήθηκε επίσημα στις 14 Ιανουαρίου. Ο εμφύλιος πόλεμος, που είχε αρχίσει στις 30 Μαΐου 1967, κόστισε στη Νιγηρία 2.000.000 νεκρούς, από τους οποίους το ενάμισι ήταν άμαχοι.
- 12** Μεταγωγικό αεροσκάφος της Πολεμικής Αεροπορίας, τύπου «Ντακότα», το οποίο εκτελούσε εκπαιδευτική πτήση ρίψης αλεξιπτωτιστών, συντρίβεται τις πρωινές ώρες στις πλαγιές του όρους Κιθαιρώνας εν μέσω πυκνής ομίχλης και στη

συνέχεια τυλίγεται στις φλόγες. Από το αεροσκάφος ανασύρονται νεκρά 23 άτομα (18 αλεξιπτωτιστές και πέντε αεροπόροι, συμπεριλαμβανομένου του κυβερνήτη, επισμηναγού Μώρου, βετεράνου του Πολέμου της Κορέας), ενώ ανευρίσκονται και τέσσερις επιζώντες, με σοβαρά τραύματα (οι τρεις με εγκαύματα και ο τέταρτος με κατάγματα).

■ Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τσεχοσλοβακίας διατάζει την αναστολή της λειτουργίας των γραφείων του ΚΚΕ Εσωτερικού στη χώρα.

13 Ενόψει των προσεχών εκλογών στο ομόσπονδο κρατίδιο του Αμβούργου, ιδρύεται σε αυτή την πόλη «Κόμμα του σεξ», με πρόγραμμα την καθιέρωση ελεύθερων ανταλλαγών ερωτικών συντρόφων για σεξουαλικούς σκοπούς, και την κατάργηση των νόμων που απαγορεύουν την πορνογραφία και τα ομαδικά όργια.

14 Εκδίδεται στις δυτικές χώρες το βιβλίο του Σοβιετικού αντιφρονούντα Αντρέι Αμαλρίκ με τίτλο *Θα διατηρηθεί η ΕΣΣΔ έως το 1984;* (γραμμένο το προηγούμενο έτος στα ρωσικά), στο οποίο ο συγγραφέας προέβλεπε τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης τη δεκαετία του 1980 είτε διά της βίας είτε μέσω ομοσπονδοποίησης, με τη μορφή της Βρετανικής Κοινοπολιτείας ή της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης.

21 Στη διάρκεια της νύκτας έξι ένοπλοι κουκουλοφόροι του «Εθνικού Μετώπου» αποπλίζουν στην Κύπρο δύο φρουρούς του Διοικητηρίου, τους δένουν σε πάσσαλο και αποχωρούν ανενόχλητοι μεταφέροντας μαζί τους τον ασύρματο και τα όπλα των συλληφθέντων.

■ Η Σοβιετική Ένωση αφαιρεί τη σοβιετική υπηκοότητα από την κόρη του Ιωσήφ Στάλιν, Σβετλάνα, η οποία ζούσε αυτοεξόριστη στις ΗΠΑ.

■ Στο Ιράκ καταστέλλεται εν τη γενέσει του στρατιωτικό πραξικόπημα για το οποίο ο πρόεδρος Αχμέτ Χασάν αλ Μπακρ ενοχοποιεί το Ιράν. Ως συνέπεια, τις επόμενες ημέρες το Ιράκ και

το Ιράν συγκεντρώνουν στα σύνορά τους ισχυρότατες στρατιωτικές δυνάμεις, εντείνοντας τους φόβους στη Μέση Ανατολή για έναν πόλεμο μεταξύ των δύο χωρών.

26 Ογκώδης διαδήλωση διαμαρτυρίας στην πρωτεύουσα των Φιλιππίνων Μανίλα εναντίον του προέδρου Φερδινάνδου Μάρκος και της συζύγου του Ιμέλντα καταλήγει σε σοβαρές ταραχές. Τα επεισόδια επαναλαμβάνονται στις 30 Ιανουαρίου με μεγαλύτερη ένταση και συνολικό απολογισμό τέσσερις νεκρούς φοιτητές και 530 τραυματίες.

28 Ο Όλντρις Τσέρνικ, πρωθυπουργός της Τσεχοσλοβακίας κατά την «Ανοιξη της Πράγας» ο οποίος είχε κατορθώσει να διατηρήσει το αξίωμά του αποκηρύσσοντας τη μεταρρύθμιση μετά την καταστολή της, υποχρεώνεται να παραιτηθεί από την κυβέρνηση και το Κομμουνιστικό Κόμμα. Τη θέση του καταλαμβάνει ο Λιουμπομίρ Στρούγκαλ.

29 Πεθαίνει στη Μεγάλη Βρετανία, σε ηλικία 74 ετών, ο διάσημος Βρετανός θεωρητικός του πολέμου και ιστορικός, Μπάζιλ Λίντελ Χατ, του οποίου η θεωρία της «έμμεσης προσέγγισης» επηρέασε την εξέλιξη του σύγχρονου ευέλικτου μηχανοκίνητου πολέμου. Ο Λίντελ Χατ υπηρέτησε στον Βρετανικό Στρατό κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο συμμετέχοντας στη Μάχη του Σομ και φτάνοντας αργότερα μέχρι τον βαθμό του λοχαγού. Το 1966 τιμήθηκε με τον τίτλο του Ιππότη.

30 Πεθαίνει σε ηλικία 71 ετών στο Βύρτσμπουργκ της Δυτ. Γερμανίας ο παλαίμαχος στρατηγός της Βέρμαχτ Φριτς Μπάγκερλαϊν, βετεράνος των μαχών του Κιέβου (1941) και των Αρδεννών (1944) και επιτελάρχης του στρατάρχη Ρόμελ στη Βόρεια Αφρική. Ως αιχμάλωτος των Συμμάχων συνέβαλε στην επίσημη καταγραφή της ιστορίας της Βέρμαχτ για λογαριασμό του Αμερικανικού Στρατού. Το 1961 διετέλεσε τεχνικός σύμβουλος κατά την παραγωγή της ταινίας «Τα κανόνια του Ναβαρόνε».

Ανακαλύφθηκε η πρώτη κυνηγετική παγίδα για μαμούθ και άλλα μεγαλόσωμα ζώα, ηλικίας 15.000 ετών, ανακαλύφθηκε κοντά στη μεξικανική πόλη Τουλτεπέκ, 40 χλμ. βόρεια της Πόλης του Μεξικού. Είναι η πρώτη φορά που εντοπίζεται παρόμοια παγίδα κατασκευασμένη από άνθρωπο –σε αντίθεση με τις φυσικές παγίδες, όπως τα έλη, που οι κυνηγοί αξιοποιούσαν για την παγίδευση ζώων του Πλειστόκαινου– και πρέπει να ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική, αφού σε αυτή έχουν ήδη βρεθεί 824 κόκαλα από 14 διαφορετικά ζώα.

Στα ποικίλα αρχαιολογικά στρώματα, η ανασκαφή αποκάλυψε κατακόρυφες κοπές, που σχημάτιζαν δύο τάφρους, βάθους 1,70 μ. και εμβαδού 24 μ. Σύμφωνα με τους αρχαιολόγους του Εθνικού Ινστιτούτου Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Μεξικού (INAH), οι δύο αυτές τάφροι δεν ήταν απομονωμένες, αλλά αποτελούσαν τμήμα σειράς παγίδων, που οι κυνηγοί χρησιμοποιούσαν προκειμένου να αυξήσουν τις πιθανότητες σύλληψης και θανάτωσης των ζώων.

Με βάση τα ευρήματα, οι επιστήμονες πιστεύουν ότι οι κυνηγοί εκμεταλλεύονταν στο έπακρο τα θηράματά τους: εκτός από την κατανάλωση του κρέατος, χρησιμοποιούσαν τα κόκαλα των πλευρών ως εργαλεία τεμαχισμού άλλων ζώων και την ωλένη για να απομακρύνουν το υποδόριο λίπος, ενώ τα αναποδογυρισμένα κρανία υποδηλώνουν πως έτρωγαν και το μυαλό, που οι άνθρωποι της εποχής το θεωρούσαν ιδιαίτερα ευεργετική τροφή.

Πέθανε ο τελευταίος επιζών του αεροπλοίου «Χίντενμπουργκ» Πέθανε πριν από λίγες μέρες σε ηλικία 90 ετών ο Βέρνερ Γκούσταφ Νταίνερ (Werner Gustav Doehner), τελευταίος επιζών του γερμανικού αεροπλοίου «Χίντενμπουργκ», που κατά την προσγείωσή του στο Νιου Τζέρσυ των ΗΠΑ στις 6 Μαΐου 1937 καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά, παρασύροντας στον θάνατο 35 επιβαίνοντες και έναν εργαζόμενο του αεροδρομίου. Ο Ντένερ ήταν τότε 8 ετών και διασώθηκε με σοβαρά εγκαύματα στο πρόσωπο, τα χέρια και τα πόδια, όταν η μητέρα του τον πέταξε από το φλεγόμενο σκάφος μαζί με τον αδελφό του.

Ο γιος του, Μπέρνι, δήλωσε ότι ο Ντένερ «δεν μίλησε ποτέ για το γεγονός διότι προφανώς ήθελε να απωθήσει τις μνήμες από το περιστατικό αυτό, όπου πέθαναν ο πατέρας και η αδελφή του», ενώ διευκρίνισε πως επισκέφθηκε για πρώτη φορά την περιοχή του δυστυχήματος πολλά χρόνια μετά, αλλά ποτέ το μνημείο που είναι αφιερωμένο στα θύματα.

Το 2017 ο ίδιος ο Ντένερ είχε δηλώσει πως ταξίδευε με την οικογένειά του στις ΗΠΑ, όταν λίγο πριν από την προσγείωση ο πατέρας του πήγε στην καμπίνα του και αυτή ήταν η τελευταία φορά που τον είδε. Μόλις ξέσπασε η πυρκαγιά «όλος ο αέρας έπιασε φωτιά εξαιτίας του υδρογόνου. Ήμασταν κοντά σε ένα παράθυρο και η μητέρα μου έριξε έξω πρώτα τον αδελφό μου και μετά εμένα».

Σπάνια γκράφιτι του Α' Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκαν σε αγγλική φάρμα

Παιδικά γκράφιτι με χαραγμένη την ημερομηνία «2 Αυγούστου 1914», όταν δηλαδή ξέσπασε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, βρέθηκαν σε εσωτερική ξύλινη πόρτα φάρμας στο Λίνκολνσερ της Αγγλίας. Στην ίδια πόρτα είχαν χαραχτεί, επίσης, άλογα, άροτρα, ένα ποδήλατο καθώς και τα αρχικά δύο ονομάτων. Ο ανεξάρτητος ιστορικός Νέβιλ Χωλ (Neville Hall), που εντόπισε τα γκράφιτι στο πλαίσιο καταγραφής των ιστορικών κτιρίων της περιοχής, θεωρεί πως αποτελούν πολύτιμα στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο εξελισσόταν η καθημερινή ζωή σε αυτή την αγροτική περιοχή της Μεγάλης Βρετανίας εκείνη την περίοδο.

Με βάση τα αρχικά των ονομάτων, ο Χωλ κατάφερε να εντοπίσει τα παιδιά που χάραξαν τα γκράφιτι και να ανασυστησει τη ζωή τους στη διάρκεια του πολέμου. Πρόκειται για τον Ουίλλιαμ Μπρίστοου (William Bristow), νεότερο γιο του τότε ιδιοκτήτη της φάρμας και τον Τζων Λιούσλυ (John Leusley), μεγαλύτερο γιο του ιδιοκτήτη της γειτονικής παμπ. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, ο Ουίλλιαμ ζούσε με τη χήρα μητέρα του και τον μεγαλύτερο αδελφό του στη φάρμα, παράγοντας χρήσιμες ποσότητες τροφίμων που τον απάλλαξαν από τη στράτευση, ενώ ο Τζων πολέμησε στη Γαλλία, όπου τραυματίστηκε αλλά επέζησε.

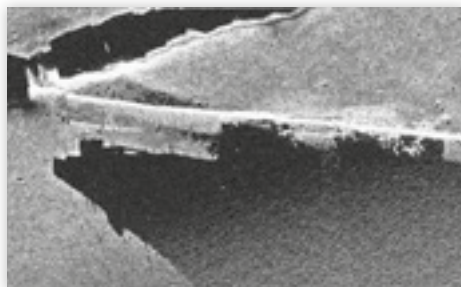
Η πόρτα θα παραμείνει στη φάρμα, αλλά τα ευρήματα του Χωλ θα κατατεθούν στα ιστορικά αρχεία της τοπικής κομητείας, ώστε να είναι διαθέσιμα στους ερευνητές.

Βυθισμένο βρετανικό υποβρύχιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εντοπίστηκε στη Μάλτα

Το ναυάγιο του βρετανικού υποβρυχίου του Β' Παγκοσμίου Πολέμου HMS Urge, που αγνοούνταν για περισσότερα από 77 χρόνια, εντοπίστηκε πρόσφατα σε βάθος 130 μ., δύο μίλια από τις ακτές της Μάλτας. Το υποβρύχιο, που ανήκε στον 10ο Στόλο Υποβρυχίων της Μεγάλης Βρετανίας, είχε αποπλεύσει από τη Μάλτα στις 27 Απριλίου 1942, χωρίς να φτάσει ποτέ στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου που ήταν ο προορισμός του.

Οι προσπάθειες ανακάλυψης του ναυαγίου είχαν ξεκινήσει το 2017, μετά από αίτημα του εγγονού του πλοίαρχου του υποβρυχίου προς το Πανεπιστήμιο της Μάλτας (UM) και ο εντοπισμός έγινε το περασμένο καλοκαίρι από υποβρύχιο όχημα, που με τη χρήση σόναρ αναπαρήγαγε εικόνες του βυθού σε έκταση 1.200 τ.χλμ. Εντούτοις, το Βρετανικό Βασιλικό Ναυτικό επιβεβαίωσε την είδηση μόλις πριν από μερικές εβδομάδες, ανακοινώνοντας ότι το HMS Urge «έχει οριστικά εντοπιστεί και ταυτοποιηθεί». Ο

καθηγητής στο Τμήμα Κλασικών Σπουδών και Αρχαιολογίας του UM, Τίμμυ Γκαμπέν (Timmy Gambin), δήλωσε πως η επίσημη ανακοίνωση των βρετανικών αρχών ήταν «ιδιαίτερα σημαντική, δεδομένης της προηγούμενης εικασίας ότι το υποβρύχιο ήταν βυθισμένο κοντά στις ακτές της Λιβύης».

Όπως εξακριβώθηκε, το σκάφος χτυπήθηκε από υποβρύχια νάρκη, με αποτέλεσμα να βρουν τον θάνατο και τα 44 μέλη του πληρώματος. Για τον λόγο αυτό, το 2020 θα ανεγερθεί στη Μάλτα μνημείο προς τιμήν των θυμάτων.

Μαριέττα Δ. Μινώτου

Η Ελλάδα στο σταυροδρόμι των ευρωπαϊκών επιλογών 1957-1959

Εκδόσεις Παπαζήση, 2019, ΣΕΛ.: 480, ΤΙΜΗ: 23,30 €

Το 2017 συμπληρώθηκαν 70 χρόνια από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της Ευρω-

παϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, που αποτέλεσαν τους κείριους σταθμούς στην πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Από τη δεκαετία του 1950 έως σήμερα, η Ευρωπαϊκή Ένωση, έχει διανύσει μια μακρά ιστορική πορεία με δυναμικές περιόδους, αλλά και περιόδους κρίσεων, εξασφαλίζοντας κατά κύριο λόγο την ειρήνη στην ευρωπαϊκή ήπειρο, η οποία κατά τον 20ό αιώνα είχε δοκιμαστεί σκληρά με δύο παγκοσμίους πολέμους.

Στην αρχή έξι μόνο κράτη (Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Βέλγιο, Ιταλία, Ολλανδία, Λουξεμβούργο) συμφώνησαν να προχωρήσουν με τις συνθήκες της Ρώμης στην ενοποίηση της αγοράς τους. Όμως οι πολιτικές και οικονομικές επιταγές του μεταπολεμικού διεθνούς σκηνικού υπαγόρευαν να βρεθεί ένας τρόπος σύνδεσης των κρατών αυτών με τα υπόλοιπα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, γεγονός που θα ενίσχυε τους μεταξύ τους πολιτικούς και οικονομικούς δεσμούς, ισχυροποιώντας παράλληλα, το σύνολο του δυτικού κόσμου στις λεπτές ισορροπίες του διπολικού συστήματος ΗΠΑ-ΕΣΣΔ, που είχε αναδυθεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Ελλάδα υπήρξε η πρώτη, ιστορικά, ένα μόλις χρόνο μετά της δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, το 1958, αποφάσισε να συνδέσει το πολιτικοοικονομικό της μέλλον με αυτή και να υποβάλει στη συνέχεια το 1959 επίσημο αίτημα σύνδεσης. Μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις, οι οποίες είχαν επιτυχή κατάληξη, το 1961 υπογράφηκε η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ, γεγονός που αποτέλεσε τον "επίσημο αρραβώνα", με το πρωτοπόρο αυτό ευρωπαϊκό εγχείρημα, το

οποίο εξελίχθηκε σε "γάμο" το 1981, αποκτώντας η χώρα μας την ιδιότητα του μέλους της τότε ΕΟΚ. Κάτι που κατοχύρωσε τη θέση της στον πυρήνα των ευρωπαϊκών κέντρων αποφάσεων και στη ζώνη του ευρώ.

Η Μαριέττα Δ. Μινώτου παρουσιάζει τα κρίσιμα διλήμματα που αντιμετώπισε η Ελλάδα, όταν την περίοδο 1957-1959 βρέθηκε σ' ένα σταυροδρόμι ευρωπαϊκών επιλογών: να ακολουθήσει το δρόμο της ΕΟΚ ή μιας πιο χαλαρής συνεργασίας, όπως αυτή εκφραζόταν από τη μικρή και μεγάλη Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών, που καθοδηγείτο από τη Μεγάλη Βρετανία; Η μήπως ένα τρίτο δρόμο αυτόν της περιθωριοποίησης;

Αρχιτέκτονας της ευρωπαϊκής πολιτικής ήταν ο τότε πρωθυπουργός της χώρας Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο οποίος σε συνεργασία με το κυβερνητικό επιτελείο, επεδίεξαν μεγάλη ικανότητα σχεδιασμού, υιοθέτηση τακτικής και επίτευξη στόχων. Οι θέσεις της χώρας όπως εκφράστηκαν δεν υπήρξαν αυστηρά ελληνοκεντρικές, αλλά πρόβαλαν τα αιτήματα των αναπτυσσόμενων ευρωπαϊκών χωρών και την αναγκαιότητα ενίσχυσής τους για σύμμετρη ανάπτυξη των χωρών μελών των νεοπαγών τότε ευρωπαϊκών οργανισμών στο πεδίο της ενοποίησης.

Εξαιρετικά χρήσιμη βιβλιογραφικά, εφόσον συμπληρώνει ένα κενό στην έρευνα της συγκεκριμένης περιόδου, η πλήρως τεκμηριωμένη μελέτη της Μ. Δ. Μινώτου, αναδεικνύει την τόσο αξιοπρόσεκτη περίπτωση μιας ολοκληρωμένης πολιτικής στο πεδίο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, όπου η χώρα βρέθηκε μπροστά σε προκλήσεις του ευρύτερου διεθνούς και εγγύτερου ευρωπαϊκού περιβάλλοντος και ανταποκρίθηκε σε γρήγορους χρόνους επιδεικνύοντας εξωστρέφεια και ικανότητα στο πεδίο της πολυμερούς διπλωματίας με μακροχρόνια προοπτική.

Peter Frankopan

Η πρώτη σταυροφορία

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Γιάννης Βογιατζής

Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2019, ΣΕΛ.: 312, ΤΙΜΗ: 26,50 €

Η Πρώτη Σταυροφορία είναι ένα από τα πιο γνωστά και καταγεγραμμένα γεγονότα της Ιστορίας. Η αφήγηση για τους ιππότες που παίρνουν τα όπλα και διασχίζουν την Ευρώπη προκειμένου να απελευθερώσουν την Ιερουσαλήμ γοήτευσε τους συγγραφείς της εποχής και συναρπάζει έκτοτε ιστορικούς και αναγνώστες. Όρισε τις τύχες του Μεσαίωνα, εγκαθίδρυσε την κοινή ταυτότητα της ιπποσύνης στην Ευρώπη, στηρίζοντας απαρέγκλιτα τη χριστιανική πίστη, ενώ καθιέρωσε τον Πάπα ως ηγέτη όχι μόνο πνευματικής σπουδαιότητας, αλλά και πολιτικής βαρύτητας.

Η Πρώτη Σταυροφορία διεγείρει τη λαϊκή φαντασία εξαιτίας της θεατρικότητας και της βίας που περιείχε. Δεν ήταν μόνον θεατρνισμός όμως: η εκστρατεία άσκησε τόσο μεγάλη επιρροή στη Δύση, επειδή διαμόρφωσε πολλά απ' όσα θα έρχονταν στο μέλλον: την άνοδο της παπικής εξουσίας, τη σύγκρουση χριστιανισμού και Ισλάμ, την ανάπτυξη των αντιλήψεων περί ιερού πολέμου, την ιπποτική ευλάβεια και τη θρησκευτική αφοσίωση, την ανάδυση των ιταλικών θαλασσοπόρων κρατών και την εγκατάσταση αποικιών στη Μέση Ανατολή. Όλα αυτά είχαν τις ρίζες τους στην Πρώτη Σταυροφορία.

Η σχετική βιβλιογραφία εξακολουθεί να ακμάζει, με στραμμένη την προσοχή περισσότερο στην κατανόηση του αποκαλυπτικού φόντου που είχε η εκστρατεία στην Ιερουσαλήμ και ο πρώιμος μεσαιωνικός κόσμος γενικά. Επίσης έχουν επιχειρηθεί και καινοτόμες προσεγγίσεις, όπως κάποιων ψυχαναλυτών που υποστήριξαν ότι οι ιππότες που πήγαν στην Ιερουσαλήμ έψαχναν μια διέξοδο για να διοχετεύσουν καταπιεσμένη σεξουαλική ένταση.

Θα επισημανθεί εδώ ότι παρά τη γοητεία που ασκεί η Πρώτη Σταυροφορία ελάχιστα

πραγματικά προσοχή έχει δοθεί στα πραγματικά αίτια της. Σύμφωνα με την παράδοση, όλα άρχισαν όταν ο Πάπας Ουρβανός Β' κάλεσε τους ιππότες της Ευρώπης να απελευθερώσουν την Ιερουσαλήμ από το Ισλάμ. Μήπως όμως ο πραγματικός καταλύτης βρισκόταν κάπου πολύ μακριά στα ανατολικά της Ρώμης; Κύριος λόγος της διαστρέβλωσης της Ιστορίας της Σταυροφορίας είναι, ότι μετά την κατάληψη της Ιερουσαλήμ, μια ισχυρή σχολή ιστοριογραφίας στη δυτική Ευρώπη, στην οποία κυριαρχούσαν αποκλειστικά μοναχοί και κληρικοί, κατέβαλε κάθε προσπάθεια για να τονίσει τον κεντρικό ρόλο που διαδραμάτισε ο Πάπας στη σύλληψη της εκστρατείας. Η τάση αυτή ενισχύθηκε, από τη δημιουργία μιας σειράς σταυροφορικών κρατών που βασιζόνταν στην Ιερουσαλήμ, στην Έδεσσα, στην Τρίπολη και πάνω απ' όλα στην Αντιόχεια: τα κράτη αυτά είχαν την ανάγκη αφηγήσεων, που θα εξηγούσαν πως ιδρύθηκαν υπό τον έλεγχο δυτικών ιπποτών.

Ο Πίτερ Φράνκοπαν –καθηγητής Παγκόσμιας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης–, αντικρούει εδραιωμένες ερμηνείες μιας χιλιετίας, μετατοπίζοντας το κέντρο βάρους στην Κωνσταντινούπολη και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Αναδεικνύει την περίπτωση του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού, ενός εξαιρετικού στρατηγού, ο οποίος δεν είχε κληρονομήσει τον θρόνο, αλλά τον είχε σφετεριστεί με πραξικόπημα. Ο Αλέξιος έθεσε σε κίνηση την αλληλουχία των γεγονότων που σύστησαν τις Σταυροφορίες στον κόσμο. Το κάλεσμα της Ανατολής έμελλε να αναδιαμορφώσει τον μεσαιωνικό κόσμο, επεκτείνοντας ευρέως τους γεωγραφικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς ορίζοντες της Ευρώπης. Μετά από 900 χρόνια στη σκιά, ο Αλέξιος Α' Κομνηνός ξαναβρίσκει τη θέση του στο προσκήνιο της Ιστορίας της Πρώτης Σταυροφορίας.

Olivier Voutier

Απομνημονεύματα
του συνταγματάρχη Voutier
από τον τρέχονα πόλεμο των Ελλήνων

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ειρήνη Τζουρά

Εκδ. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος.

Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, 2019, ΣΕΛ.: 250, ΤΙΜΗ: 15,00 €

Ο Ολιβιέ Βουτιέ (1796-1877) όταν κηρύχθηκε η Επανάσταση, ήταν μαθητής σε ναυτική σχολή της Βρέστης και ειδικευόταν ταυτόχρονα στο πυροβολικό. Υπήρξε ένας από τους πρώτους φιλέλληνες που ήρθαν στην επαναστατημένη Ελλάδα. Μέρος της εκπαίδευσής του αποτελούσαν τα ταξίδια, που του έδωσαν την ευκαιρία να επισκεφτεί, πολλά μέρη στην Ευρώπη και την Αμερική.

Στον ελληνικό χώρο βρέθηκε για πρώτη φορά το 1820 ως σημαιοφόρος γαλλικού πολεμικού πλοίου. Κατά την παραμονή του πλοίου στη Μήλο, ο Βουτιέ, παρακινήμένος από τα αρχαιογνωστικά του ενδιαφέροντα, επιχείρησε ανασκαφές κοντά στο θέατρο της αρχαίας πόλης, και αναμείχθηκε στην ανεύρεση του αγάλματος της Αφροδίτης, που εντοπίστηκε σε διπλανό αγρό από έναν αγρότη.

Το 1821 με το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης, ο Βουτιέ, παραιτήθηκε από το γαλλικό ναυτικό και ήρθε στην Ελλάδα προκειμένου να λάβει μέρος στις επιχειρήσεις, στο πλευρό των Ελλήνων. Με πρωτοβουλία του Σκοτσέζου φιλέλληνα Τόμας Γκόρντον, τον οποίο γνώρισε στο Παρίσι ναυλώθηκε ένα πλοίο, γεμάτο όπλα και πολεμοφόδια για τον ελληνικό αγώνα, στο οποίο επιβιβάστηκαν Έλληνες εθελοντές, σπουδαστές σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και πολλοί φιλέλληνες. Ο Βουτιέ θα ακολουθήσει τον Γκόρντον, και την 1η Σεπτεμβρίου 1821 θα αποβιβαστεί στην Ύδρα. Θα λάβει μέρος στην πολιορκία και άλωση της Τριπολιτσάς, θα συμμετέχει ενεργά στον αποκλεισμό του Ναυπλίου και στην πολιορκία των Αθηνών. Τον Μάιο του 1822 έλαβε από την Κυβέρνηση τον τίτλο του συνταγματάρχη του πυροβολικού. Μετά την

ατυχή εκστρατεία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στην Ήπειρο (Ιούνιος-Ιούλιος 1822), στην οποία πήρε μέρος, προήχθη σε συνταγματάρχη. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στον ελληνικό χώρο, ο Βουτιέ, περιηγήθηκε το μεγαλύτερο μέρος της Πελοποννήσου και τα νησιά.

Εξαιτίας της φιλελληνικής του συμμετοχής του αφαιρέθηκε η γαλλική ιθαγένεια, γεγονός που τον ανάγκασε να επιστρέψει στην Γαλλία το 1823. Εκεί εξέδωσε σχεδόν αμέσως, τις αναμνήσεις του από την συμμετοχή του στον ελληνικό αγώνα της ανεξαρτησίας προκαλώντας αίσθηση, ως αυτόπτης μάρτυρας γεγονότων που το γαλλικό κοινό πληροφορούσαν από τις εφημερίδες. Ο Βουτιέ εξηγεί τους λόγους που τον ώθησαν να δημοσιεύσει τις εμπειρίες του αυτές: *«Επιστρέφοντας στην πατρίδα μου, μετά από δύο χρόνια διαμονής στην Ελλάδα, είδα με έκπληξη τις στρεβλές αντιλήψεις για τα γεγονότα που είχαν δημιουργηθεί, για τα γεγονότα τα οποία εκτυλίσσονταν σε αυτή την ξακουστή χώρα. Έγραφα αυτές τις σελίδες συγκλονισμένους μπροστά στο θέμα του φανατισμού, ο οποίος σαν τις Άρπυιες βεβήλωνε, παραμόρφωνε, ότι ακουμπούσε, για δικό του όφελος».*

Το 1824 επέστρεψε στην Ελλάδα, με το αξίωμα του διοικητή του πυροβολικού που του απονεμήθηκε από το Εκτελεστικό, και ξανά το 1826, οπότε έλαβε μέρος στην εκστρατεία του Κωλέττη στη Λοκρίδα. Έμεινε στην Ελλάδα έως το 1827.

Ο Ολιβιέ Βουτιέ στα απομνημονεύματά του, με γλαφυρό και ευαίσθητο βλέμμα, αποτυπώνει χαρακτηριστικές εικόνες του τρόπου ζωής, των νοοτροπιών και των τόπων που επισκέφθηκε, ακολουθώντας την αναγλυφότητα των γεγονότων και των τοπιών.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

- 1 Έλληνας πολιτικός συλλέκτης πινάκων ζωγραφικής που δώρισε στην Εθνική Πινακοθήκη
- 2 Παλαιστινιακή οργάνωση (αρχικά)
– Αλλιώς η νηνεμία
- 3 Πρώην πρωθυπουργός και πρόεδρος της Γαλλίας
– Ένας Λουδοβίκος
- 4 Τούρκος πολιτικός που υπέγραψε τη Συμφωνία της Λωζάνης – Διπλασιαζόμενο υποκοριστικό της συζύγου του Εμμανουέλ Μακρόν
- 5 Σύζυγος του βασιλιά Μίνωα
- 6 ... Τσε, ιδρυτής του Ταϊσμού
– Είδος πυραύλων
– Βυζαντινή νότα
- 7 Γαλλικός αφρός
– Μέρος της παλάμης (αρχ.)
- 8 Έδρα των Παπών στο νοτιοδυτικό τμήμα της Ρώμης
- 9 Ναυτικός όρος για τον προβλήτα του λιμανιού
– Συντονίζει δράσεις στρατιωτικών (αρχικά)
- 10 Αρχαία θεότητα συνυφασμένη με τη θεραπεία – Προσβάλουν τα κομπιούτερ
- 11 Υποθετικό – Τόπος φυλάκισης του ηγέτη του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη

1	2	3		5	6	7	8	9	10
2									
3			4						
4									
		5							
6									
7									
		8							
9									
10									
11									

ΚΑΘΕΤΑ

- 1 Μεταπολιτευτικός χαρακτηρισμός της οικονομικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Καραμανλή
- 2 Βιβλική μορφή – Αθλητικά αρχικά – Λέξη διάσημου σπαρτιατικού ρητού
- 3 Στρατιωτικός που αντιστάθηκε στη χούντα των συνταγματαρχών
- 4 Πρόθεση – Υπάρχουν και αμνιακοί (γεν. πληθ.)
- 5 Διάσημος τενίστας μορφή στην ιστορία της μόδας – Άρθρο
- 6 ... Αρτ – Διαδικασία απόκτησης δικαιωμάτων και υποχρεώσεων γονέα
- 7 Αιχμηρό άκρο του αρότρου – Γάλλος αδελφός – Επιφώνημα
- 8 Δεν επιδέχεται αμφισβήτηση – Γυναικείο υποκοριστικό
- 9 Ομόηχα φωνήεντα – Βαρύσομο φυτό
- 10 Μουσικό όργανο συγγενές του ταμπούρα – Μακριά από τα αγκυροβόλιο

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: 1. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ 2. ΥΠΑ – ΚΟΚΕΤΑ 3. ΝΕΔΟΥΣΑ – ΙΝ 4. ΑΛΙΑ – ΟΡΣ 5. ΙΛΑΡΑ – ΙΑΜΑ 6. ΓΑ – ΚΑΡΙΑ 7. ΝΑΣΑ – ΟΛΙ 8. ΙΤ – ΣΤΙΝΓΚ 9. ΡΑΣ – ΕΝΤΙ 10. ΟΝΑΡ – ΤΕΑΠΗ 11. ΣΚΛΑΒΑΙΝΑΣ ΚΑΘΕΤΑ: 1. ΚΥΝΑΙΓΕΙΡΟΣ 2. ΑΠΕΛΛΑ – ΤΑΝΚ 3. ΛΑΔΙΑ – ΣΑΛ 4. ΟΑΡΚΑΣ – ΡΑ 5. ΙΚΥ – ΣΤΕ 6. ΝΟΣΟ – ΚΑΙΝΤΑ 7. ΙΚΑΡΙΑ – ΝΤΕΙ 8. ΚΕ – ΣΑΡΟΓΙΑΝ 9. ΟΤΙ – ΜΙΑΚ – ΠΑ 10. ΣΑΝΔΑΛΙ – ΣΗΣ

Νέα online παρουσία

www.istoria.gr

**Διαβάστε το πρώτο τεύχος
του περιοδικού Ιστορία.**

Για πρώτη φορά σε ηλεκτρονική μορφή
Μην το χάσετε

**Περιμένουμε τα σχόλια και τις παρατηρήσεις σας για
τη βελτίωση και τον εμπλουτισμό του περιεχομένου.**

email επικοινωνίας: info@istoria.gr